

Preocupări de orientalistică și turcologie în România între Independență și Marea Unire (1878-1918)

dr. Dan PRODAN

Pentru a înțelege mai bine caracteristicile și evoluția preocupărilor de orientalistică-turcologie¹ în cadrul dezvoltării generale a istoriografiei românești în perioada 1878-1918, se impune, la început, o scurtă trecere în revistă a derulării raporturilor pe multiple planuri între România independentă și Imperiul otoman în acest interval, completată cu o privire de ansamblu asupra fenomenului istoriografic românesc la cumpăna dintre secole.

1.1. Raporturile româno-otomane în perioada 1877-1918. Considerații asupra evoluției istoriografiei românești la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor

În cadrul evenimentelor politico-militare determinate de re izbucnirea „crizei orientale” (1875-1878), la 9 mai 1877 ministrul de Externe Mihail Kogălniceanu a răspuns interpelării deputatului N. Fleava, declarând că „suntem independenți, suntem națiune de sine stătătoare” și a formulat unul din principiile viitoarei politici externe românești, conform căruia „noi vrem să fim bine cu toate popoarele (...) și chiar cu Turcia; și cu Turcia vom face legături nouă, iar nu ca să rămănem în acele legături ca până astăzi, care nu mai au rațiune de a fi”². În aceeași zi, Camera Deputaților și Senatul României au votat moțiuni referitoare la ruperea relațiilor cu Imperiul otoman și la „consacrarea oficială” a „independenței absolute a țării”. A doua zi, la 10 mai 1877, domnitorul Carol I și cele două corpuri legiuitoare au proclamat oficial independența de stat a României³.

¹ Vezi Dan Prodan, *Preocupări de orientalistică-turcologie în România în perioada c.1875-c.1950. Considerații introductive*, în *Acta Moldaviae Septentrionalis*, I, 1999, Editura Axa, Botoșani, pp.5-80.

² Apud Nicolae Ciachir, *Contribuții la istoricul relațiilor româno-turce (1878-1914)* - (întră abreviat: *Contribuții*), în *A.D.I.R.I. Buletin de studii și referate*, nr.5 (23/1970, București (extras, 36 p.), p.8; idem, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă (1789-1923)* (întră abreviat: *Istoria...*), E.S.E., București, 1987, p.269; vezi și Constantin Velichi, *Imperiul otoman și statele din Balcani între 1878-1912*, în „S.A.I.”, nr. XV/1970, București, pp.171-198; *Politica externă a României. Dicționar cronologic* (întră abreviat: *Politica externă*), coordonatori: Ion Calafeteanu, Cristian Popișteanu, E.S.E. București, 1986, p.132.

³ *Politica externă*, p.132; *Memoriile regelui Carol I al României, de un martor ocular* (întră abreviat: *Memoriile*), vol.III (1876-1877), ediție și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1994, pp.148-149.

Războiul ruso-româno-turc⁴ (1877-1878) s-a încheiat cu tratatele de pace de la San-Stefano (Yeşilköy), lângă Istanbul (februarie 1878), și de la Berlin (iulie 1878), prin care s-a recunoscut pe plan european, inclusiv de către Imperiul otoman, independența de stat a României și alipirea Dobrogei la tânărul stat românesc. Conform tratatului de pace de la Berlin (iulie 1878), s-a organizat Principatul autonom al Bulgariei, sub „protecție” otomană. *De jure*, România se învecina pe linia Dunării cu o formațiune statală aflată sub „protecția” sultanului otoman. *De facto*, altelea regală Carol I a stabilit relații diplomatice cu noul principat bulgar, fără să anunțe în prealabil sau să aștepte confirmarea „protectorului” otoman, ceea ce demonstrează faptul că șeful statului român era pe deplin conștient de faptul că Imperiul otoman nu mai avea frontieră pe linia Dunării⁵. Factorii de decizie otomani, ținând cont de această realitate și luând în considerare faptul că nu existau litigii româno-otomane de ordin teritorial⁶ sau de altă natură⁷, că în Dobrogea locuiau numeroși musulmani, iar în imperiu numeroși aromâni creștini, și dând dovadă de luciditate diplomatică și de adaptare la noile realități geo-politice, au recunoscut independența României și au creat astfel posibilități de colaborare pentru viitor pe baze juridice noi. Ca urmare a atitudinilor favorabile reciproce, în septembrie–decembrie 1878 cele două state au efectuat primul schimb de diplomați, în noua situație politico-juridică existentă. Primul ministru extraordinar și plenipotențiar român la Istanbul a fost Dumitru Brătianu, iar primul său omolog otoman s-a numit Süleyman Bey⁸, relațiile diplomatice fiind stabilite la nivelul legațiilor (februarie 1879)⁹.

În anii următori s-au reorganizat ori s-au înființat noi consulate românești în Imperiul otoman sau otomane în România. Sultanul Abdulhamid al II-lea a apreciat comportarea corectă a guvernului și autorităților locale românești față de populația musulmană din Dobrogea și de bunurile mobile și imobile ale acestora. Aceeași atitudine au manifestat-o oficialitățile românești și după 1881, an în care au început să emigreze din Dobrogea în Imperiul otoman unii musulmani dobrogeni. Dintre aceștia făceau parte cei care s-au refugiat vremelnice în Bulgaria de Est în perioada 1877-1878, reveniți între timp la casele lor, cât și alții care rămăseseră atunci pe loc.¹⁰

În deceniul al IX-lea al secolului trecut relațiile româno-otomane au fost cordiale și pașnice. În timpul evenimentelor din 1885-1886 din Balcani, guvernul

⁴ Din bogata bibliografie românească referitoare la acest război amintesc doar Nichita Adăniloaei, *Cucerirea independenței de stat a României și însemnătatea ei istorică*, în „S.A.I.”, nr. 33-34/1976, București, pp.35-48; idem, *Independența națională a României*, Ed. Academiei, București 1986, 400 p. Bibliografia turcă privind același subiect a fost studiată de Mihail Guboglu, *Bibliografia turcă referitoare la războiul din 1877-1878*, în „R.A.”, anul LIV, nr.3/1977, București, pp.279-291; vezi Y.T.Kurat, 1877-1878. *Osmanlı-Rus harbinin sebepleri (Cauzele războiului ruso-turc din 1877-1878)*, în „Belleten”, anul XXVI, 1962, Ankara, pp. 567-592; T.Y. Öztuna, *Resimlerle 1293 H. Harbi. 1877-1878, Türk-Rus Savaşı (Războiul din 1293 H. ilustrat. Luptele turco-rusești din 1877-1878)*, Istanbul, 1969.

⁵ N. Ciachir, *Istoria*, p.247; *Politica externă*, pp.137-138.

⁶ În urma alipirii Dobrogei și a Insulei Șerpilor la România (1878).

⁷ Partea română s-a arătat dispusă, încă din februarie 1878, să-i elibereze și să-i repatrieze pe cei 6.000 de prizonieri de război otomani. Convenția româno-otomană de repatriere a acestora s-a încheiat la 5 decembrie același an (*Politica externă*, p.137).

⁸ N. Ciachir, *Contribuții*, pp.9-10; idem, *Istoria*, p.269; *Politica externă*, p.137.

⁹ *Politica externă*, p.138; Gheorghe Cliveti, *România și crizele internaționale, 1853-1913*, Editura Fundației „Axis”, Iași, 1997 (277 p.), cap. V: *Independența României: „marea criză orientală” și defecțiunea „concertului european” (1875-1878)*, pp. 211-248.

¹⁰ N. Ciachir, *Contribuții*, p.12; idem, *Istoria*, pp.269-270; *Politica externă*, p.141; Mustafa Ali Ekrem, *Din istoria turcilor dobrogeni (infra abreviat: Din istoria)*, Editura Kriterion, București, 1994, pp.73-75.

român a adoptat o atitudine neutră și corectă față de beligeranți, mediind conflictul și încheierea păcii de la București (februarie-martie 1886) pe principiul respectării *statu-quo-ante* teritorial. Diplomații otomani au recunoscut, apreciat și mulțumit României pentru rolul constructiv jucat în cursul tratativelor de pace. Relațiile bilaterale s-au consolidat, autoritățile române solicitând ca aromânii din imperiu să li se protejeze drepturile legitime, ceea ce conducătorii otomani au acceptat.¹¹

În deceniul următor, conducătorii otomani, presați de criza complexă în care se afla imperiul și de numeroasele pretenții teritoriale ale vecinilor creștini, au încercat să găsească un aliat puternic în zona Dunării. Astfel, au propus de mai multe ori României încheierea unei alianțe politice, partea otomană fiind favorabilă creșterii teritoriale a statului român peste Carpați și fiind dispusă să recunoască mitropolitul ortodox și drepturile legitime ale aromânii din Imperiul otoman, cereri formulate anterior și de partea română. Dar oamenii politici români doreau satisfacerea acestor demersuri în schimbul reciprocității de tratament față de musulmanii din România și nu în schimbul unei alianțe politico-militare, ceea ce ar fi periclitat *statu-quo-ul* și echilibrul de forțe în zonă și ar fi provocat suspiciuni marilor puteri europene. În consecință, România a refuzat încheierea unei astfel de alianțe¹². În ciuda acestor nepotriviri de interese și eșecuri, relațiile româno-otomane au continuat să rămână pașnice, cordiale pe plan politic, militar, cultural, neafectând schimbul de vizite ale unor oficialități românești în imperiu¹³.

În acest context s-au realizat primele sondaje românești în arhivele otomane din Istanbul (la *Başbakanlık Arşivi* - Arhiva Președinției Consiliului de Miniștri, fosta arhivă a marilor viziri otomani și s-au copiat și tradus în limba franceză 215 documente otomane din *Mühimme Defterleri-Condica Afacerilor Importante*), vol. 3-5, pentru Academia Română¹⁴. Viitorul istoric al Imperiului otoman și al relațiilor româno-otomane, Nicolae Iorga, a intuit încă din 1900, primul în istoriografia universală, valoarea și importanța excepțională a acestor izvoare documentare¹⁵.

După două decenii de insistente demersuri diplomatice românești, la 9 mai 1905 sultanul Abdulhamid al II-lea a promulgat *irâde-ua* prin care s-a recunoscut aromânii din Imperiul otoman „drepturi egale cu cele ale celorlalte comunități naționale nemusulmane din Macedonia și Epir; alegerea unor *muhtari* proprii, reprezentarea în consiliile reprezentative ale *vilaietelor*, *sangiacurilor* și *cazalelor*, libera folosință a limbii române în școli și biserici”¹⁶. Legată de acest eveniment este și publicarea primei gramatici otomane în limba română, destinată aromânii din

¹¹ N. Ciachir, *Contribuții*, pp.12-13; idem, *Istoria*, pp. 274-284; *Politica externă*, p.144.

¹² N. Ciachir, *Contribuții*, pp.13-16; idem, *Istoria*, pp.284, 289-292; *Politica externă*, p.149.

¹³ N. Ciachir, *Contribuții*, pp.16-18; idem, *Istoria*, pp. 292-293; *Politica externă*, pp.149-150; pentru întreaga perioadă 1876-1907 vezi E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi, VIII° Cilt: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri, 1876-1907 (Istoria otomană, vol. VIII : Prima perioadă constituțională și perioada absolutistă, 1876-1907)*, Ankara, 1962.

¹⁴ Vezi Mihai Maxim, *Documente noi despre războiul moldo-otoman din 1574*, în vol. *Lupta poporului român pentru independență*, coordonator: Ioan Scurtu, Tipografia Universității din București, 1977, pp.65-71: informații despre această importantă arhivă și despre anterior amintita monumentală colecție de documente otomane. Idem, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu. (într-o abreviat: Țările Române și Înalta Poartă)*, cu o prefață de prof. Haliș Inalcik, Editura Enciclopedică, București 1993, p.26; Mihail Guboglu, *Paleografia și diplomatia turco-osmană. Studii și album (într-o abreviat: Paleografia)*, Editura Academiei, 1958, p. 18.

¹⁵ N. Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române*, București, 1900 (extras din „Economia Națională”), p.174.

¹⁶ N. Ciachir, *Contribuții*, pp.18-19; idem, *Istoria*, pp. 294-295; *Politica externă*, p.151; Emanuel Alexandru Lahovary, *Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902-1906)*, în „R. F. R.”, anul II, nr.3/1935, pp.318-337; 550- 569; nr.4/1935, pp.80-103; notă bibliografică în: „R. I. R.”, V-VI, 1935-1936, București, p.553.

Imperiul otoman (Cotula V. Adam, *Gramatica limbii otomane*, Constantinopole, 1905, 238 p.)¹⁷.

În anii următori, 1906-1908, relațiile româno-otomane s-au menținut pe scară largă, ordonate de cordialitate și corectitudine. Oamenii politici români au urmărit cu mare atenție evenimentele ce s-au derulat în imperiu în perioada 1906-1909, interesându-se în primul rând în menținerea păcii și a echilibrului politic balcanic. Ei au salutat revoluția Junilor turci¹⁸, apreciind-o ca pe un eveniment progresist și sperând că va aduce aromânilor din Balcani noi drepturi și libertăți politico-socio-culturalo-religioase. Relațiile cordiale ale României cu Junii turci nu au fost totuși umbrite de refuzul constant al părții române de a încheia o alianță politico-militară cu Imperiul otoman, îndreptată împotriva unui stat balcanic, deoarece România era adepta luptei de eliberare națională a popoarelor asuprite de marile imperii istorice multinaționale și a desăvârșirii formării statelor naționale unitare. Această poziție a determinat păstrarea unei stricte neutralități, ce s-a prelungit și în perioada primului război balcanic (1912-1913)¹⁹.

În timpul celui de-al doilea război balcanic (1913)²⁰, România și Imperiul otoman s-au situat în aceeași tabără politico-militară, ambele state fiind interesate să tempereze elenul cuceritor nejustificat al bulgarilor și să păstreze echilibrul de forțe în Balcani. Deși Imperiul otoman a fost refuzat politicos de către diplomația românească să participe la tratativele de pace de la București, unde se hotărârau modificări teritoriale doar între statele creștine balcanice (diferendul otomano-bulgar s-a rezolvat prin tratatul de la Istanbul, 29 septembrie 1913), totuși relațiile româno-otomane au rămas pașnice și cordiale până în vara anului 1916²¹. Pe de altă parte, tatonările emisarilor universitari otomani au continuat, în capitala României, în luna mai 1914²², pentru încheierea unei alianțe politico-militare otomano-româno-bulgar.

¹⁷ Vezi și Mihai Maxim, *La première grammaire ottomane en roumain*, în vol. *Istanbul et les Langues Orientales*, Editions l'Harmattan, Paris-Montreal, 1997, pp. 403-409.

¹⁸ E.E. Ramsaur, *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908*, Princeton, New York, 1957, reimprătată la Beirut, 1965; Șerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, 1895-1908* (*Ideile politice ale Junilor turci 1895-1908*), Ankara, 1964; Akın Sine, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki (Junii turci și „Uniune și Progres”)*, Istanbul, 1987; Dr. Ibrahim Temo, *İttihat ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü (Întemeierea societății „Uniune și Progres”)*, Mecidiye, România, 1939 (ed. a II-a, Istanbul, 1987); Tahsin Gemil, *Asociația din România a „Junilor Turci”*, în „A.I.I.A.X.I.”, vol.VII, 1970, Iași, pp.173-195 (cu o bibliografie selectivă despre Junii turci); Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarhimiz ve İttihat ve Terakki (Istoria revoluției noastre și „Uniune și Progres”)*, Istanbul, 1948; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi (Istoria revoluției turcești)*, 3 vol. în 10 părți, Ankara, 1940-1967; Feroz Ahmad, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914*, Oxford, 1969.

¹⁹ N. Ciachir, *Contribuții*, pp.20-23; Idem, *Istoria*, pp. 308, 317-320, 328-334; *Politica externă*, pp.152-155.

²⁰ T.C. Gnkur, Bşk. Harb Tarihi Dairesi, *Balkan Harbi Tarihi (Istoria războiului balcanic)*, 7 vol., Istanbul-Ankara, 1938-1965; Gheorghe Cilveti, op. cit., cap VI: *România și crizele din sud-estul Europei (1878-1913): argumente pentru o nouă abordare*, pp. 249-266.

²¹ N. Ciachir, *Contribuții*, pp.23-24; Idem, *Istoria*, pp. 334-335; *Politica externă*, pp.155-156; N. Iorga, *Acțiunea militară a românilor*, Vălenii de Munte, 1913; Idem, *Acțiunea militară a României. În Bulgaria cu ostașii noștri*, Editura Socac, București, 1914; Titu Maiorescu, *România, războaiele balcanice și Cadriatulul*, volum editat de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1995, 258 p.; Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol.II, partea a IV-a (1913-1916), ediție și indice ednotat de Stelian Neagoe, Editura Humanitas, 1991, pp.7-42; N. Iorga, *O viață de om*, pp.87-97. Vezi mai recent și Dumitru Preda, *România și războaiele balcanice*, în „M.I.”, s.n., an XXVII, nr.7 (318) / Iulie 1993, București, pp.13-18; nr.8 (317) / august 1993, pp.47-53; Ioan Bulei, *Take Ionescu - mediator internațional*, în loc. cit., s.n., an XXIX, nr. 5 (338) / mai 1995, București, pp.76-80, 84; nr.8 (339) / iunie 1995, pp.48-52 (în diferendul greco-turc, pentru pășirea și administrarea insulelor din Marea Egee, din octombrie-novembrie 1913, neînțelegeri ce amenințau punerea în practică a prevederilor păcii de la București <august 1913, stil nou>, a cărei garant moral era România. „Medierea” s-a soldat cu un deplin succes românesc, sporind și pe această cale prestigiul moral și diplomatic al țării noastre în sud-estul Europei). O imagine de ansamblu referitoare la poziția României față de războaiele balcanice, vezi la Gheorghe Zbucnea, *România și războaiele balcanice, 1912-1913. Pagini de istorie sud-est europeană*, București, Editura Albatros, 1999, 456 p.

²² Vezi aprecierile lui N. Iorga în legătură cu această vizită, cărora i-a înțeles subtextul politic real: „Dar, încredându-mă la vizita turcească (din mai 1914 - n.D.P.), mi s-a părut că descopăr sensul ei - și în același timp o urzală mai întinsă și mai complexă în care se căuta a ne prinde - când unul dintre oaspeții (<=> turci - n.D.P.) mi-a pus întrebarea dacă înțeam așa de mult la

Cu acest prilej N. Iorga a evocat „momentele bune” ale relațiilor româno-otomane din trecut²³.

Și tânărul lector universitar (la Universitatea din Istanbul) Hamdullâh Suphî Bey (viitorul Hamdullâh Suphî Tanrıöver, ministru și ambasador al Republicii Turcia în România, 1931 - 1944) a făcut parte din delegația cadrelor didactice universitare și a studenților turci ce a vizitat România în mai 1914²⁴. Ulterior, în conferințele sale publice (din 1919 - 1920) sau editate în volume²⁵, a vorbit frumos și obiectiv despre România, populația musulmană de aici, toleranța religioasă practică de statul român.

În primul război mondial cele două state s-au situat în blocuri militare adverse: Imperiul otoman în tabăra Puterilor Centrale din noiembrie 1914, iar România în tabăra Antantei, din august 1916. Trupele otomane, alături de cele germano-bulgare, au atacat și ocupat Dobrogea (toamna 1916), retrăgându-se abia în toamna anului 1918, ca urmare a capitulării imperiului la Mudros (octombrie 1918)²⁶.

Last but not least, relațiile economice româno-otomane s-au caracterizat prin normalitate și dorință de cooperare între două state așezate în zone economice primordiale: România în bazinul Dunării inferioare cu ieșire la Marea Neagră, Imperiul otoman stăpân pe strămtori, riveran la întinse spații maritime și cu deschidere către Asia Centrală. S-au încheiat convenții comerciale în noiembrie 1877, aprilie 1897 și august 1901. Însă alte convenții comerciale și consulare, completate cu un acord bilateral de despăgubire a musulmanilor emigrați din Dobrogea după 1878-1881, au fost la un pas de a fi finalizate în intervalul 1908-1914²⁷.

Comerțul românesc în Imperiu și în Levant, cât și cel otomano-levantin în țara noastră erau realități concrete, palpabile, derulate conform convențiilor menționate anterior și contractelor comerciale specifice încheiate între negustori și/sau grupuri de negustori din cele două state.

În concluzie, se poate afirma că în perioada 1878-1914 între România și Imperiul otoman relațiile complexe, pe multiple planuri, au fost pașnice, cordiale,

tratatul din București. De fapt, cu gândul la acea configurație europeană pe care Austro-Ungaria, ciudată pentru actul din august 1913, o dorea cu toată puterea, se dorea o înțelegere a noastră cu bulgarii și turcii în vederea unei zdrobiri a nesuferitei Serbii Mari” (N. Iorga, *O viață de om*, vol. III, pp. 110-111; vezi și Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga (1871-1940)*, vol. I - cronologie și bibliografie (într-o abreviată: *N. Iorga*), E. Ș. E. - E. M., București, 1976, p. 62.

²³ N. Iorga, *Quelques mots sur les relations entre les Roumains et le peuple turc*. Conférence faite aux hôtes universitaires turcs à l'Université de Bucarest, le 6/19 mai 1914, Bucarest, 1914, 24 p.

²⁴ Vezi fotografia grupului de profesori și studenți turci, în mijlocul lor aflându-se Nicolae Iorga, la Tayyib Gökbelgin, *La conception de Nicolas Iorga sur l'Empire Ottoman*, în „A.I.E.S.E.E. Bulletin”. IX-e année, n-os 1-2 / 1971, Bucarest (pp. 29 - 34), p. 33.

²⁵ Hamdullâh Suphî Tanrıöver, *Dağ Yolu. İkinci Kitap (Calea către munte. Cartea a doua)*, editată de dr. Fethi Tevetioğlu, İzmir, 1987 (205 p.), pp. 180; 195. Vezi și nota bibliografică la această carte, întocmită de M. Guboglu, în „A.I.I.A.X.I.”, XXV / 2, 1968, Iași, pp. 616 - 617.

²⁶ N. Ciachir, *Contribuții*, p. 24; Idem, *Istoria*, pp. 362-363, 368; *Politica externă*, pp. 161-162, 165-166; Gheorghe Platon, *Istoria modernă a României*, E.D.P., București, 1985, cap. *Politica externă a României, 1878-1914*, pp. 430-451 (bibliografie la pp. 550-551). Vezi și Cemal Pașa, *Hâbirât, 1913-1922 (Memorii, 1913-1922)*, Istanbul, 1922; ediție engleză, Djemal Pasha, *Memoirs of a Turkish Statesman, 1913-1919*, New York, 1922; reeditare: Cemal Pașa, *Hatıralar*, ediție B. Cemal, Istanbul, 1959; U. Trumpener, *Turkey's Entry into World War I: An Assessment of Responsibilities*, în „J.E.H.”, vol. XXXIV (1962), pp. 369-380; Midhat Sertioğlu, *Birinci Cihan Savaşına girişimin gerçeği sebepleri (Adevăratele cauze ale intrării noastre în primul război mondial)*, în „Beigelerle Türk Tarihi Dergisi”, vol. XV / 1968, Istanbul, pp. 3-13; Ahmed Emin Yalman, *Turkey in the World War*, New Haven, Connecticut and London, 1930; General Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi (Războiul turc în cadrul primului război mondial)*, 5 vol., Ankara, 1963-1967; Ali Fuat Türkgeçidi, *Mudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi (Istoria armistițiilor de la Mudros și Mudanya)*, Ankara, 1948; Tevfik Biyikioğlu, *Türk İstiklal Harbi. I. Mudros Mütarekesi ve Tahtakati (Războiul turc pentru independență. I. Armistițiul de la Mudros și aplicarea sa)*, Ankara, 1962.

²⁷ N. Ciachir, *Contribuții*, pp. 24-29; Idem, *Istoria*, pp. 285-291; *Politica externă*, pp. 145, 149, 151, 157.

prietenești, micile diferențe și incidente fiind depășite cu înțelegere și bunăvoință de ambele părți; abia în timpul primului război mondial cele două state s-au situat în tabere militare adverse²⁸. Dobrogea și populația musulmană de aici, precum și aromânii din Peninsula Balcanică nu au constituit cauze ale unor litigii ireconciliabile între cele două state.

Ajunși în acest punct al expunerii, este necesar și util să conturez tabloul general al integrării Dobrogei în cadrul statului român după 1878, pentru că trecutul otoman al acestui teritoriu românesc și populația musulmană de aici au constituit unele din motivațiile anumitor preocupări românești de orientalistă - turcologie în perioada pe care o am în vedere.

Astfel, *Legea de organizare a Dobrogei* din 2 martie 1880 ("O adevărată constituție" - conform aprecierii istoricului N. Ciachir²⁹), legea din 1882, cea din 1903, cu modificările ulterioare și regulamentele aferente pentru transpunerea ei în practică, au reglementat organizarea administrativ-teritorială, regimul proprietății imobiliare, împroprietărirea unor categorii de populații etc. Toate aceste legi, atitudinea și comportarea realistă a autorităților românești, precum și interesul și hârmicia locuitorilor provinciei au contribuit la refacerea și dezvoltarea agriculturii, industriei, comerțului, transporturilor (prin intrarea în funcțiune a vestitului pod peste Dunăre (Fetești - Cernavodă), opera în fier și beton a inginerului român Anghel Saligny), turismului, creșterea populației (de la 106.943 locuitori în 1879 la 381.306 locuitori în 1912³⁰). În perioada anterioară declanșării primului război mondial, nivelul de dezvoltare economică-socială a Dobrogei era comparabil cu cel al României de la stânga Dunării³¹.

*

* *

O privire retrospectivă asupra evoluției istoriografiei românești la cumpăna dintre secole va ajuta la conturarea locului și rolului preocupărilor românești de orientalistă - turcologie în cadrul activităților științifice patronate de Muza Clio.

Progresul general al societății românești a însemnat, relațional, și dezvoltarea științelor. Iar istoria nu putea rămâne în afara acumulărilor cantitative și calitative realizate de acestea³². Ca urmare, activitatea istorică românească a înregistrat o remarcabilă evoluție în ultimele decenii ale secolului trecut și în primii ani ai secolului nostru. Toate preocupările istorice și rezultatele lor concrete dovedeau existența unei „vieți istoriografice”, așa cum exista o viață politică, economică, culturală sau literară. Istoriei i se recunoaște statutul de știință, devine o profesiune, iar istoricul un profesionist care cunoaște și folosește creator metode, tehnici și reguli precise de muncă, la fel ca în oricare altă „meserie” respectată. Acestă „profesionalizare” și înzestrare cu metode s-a încheiat către anul 1900³³, dar

²⁸ N. Ciachir, *Contribuții*, pp.29-30; despre locul și rolul Dobrogei în cadrul statului român și a relațiilor româno-otomane vezi idem, *Istoria*, pp.296-297 și M. A. Ekrem, *Din istoria*, pp.5 - 106

²⁹ N. Ciachir, *Istoria*, p. 296.

³⁰ *Ibidem*, pp.296 - 297.

³¹ Pentru detalii vezi M. A. Ekrem, *Din istoria*, pp.72-106; Müsteçib Ölküsal, *Dobruca ve Türkler (Dobrogea și turcii)*, ediția I-a, Ankara, 1966, 256 p. + 1 hartă (ediția a II-a, 1987).

³² Alexandru Zub, *De la istoria critică la criticism (Istoriografia română la finele secolului XIX și la începutul secolului XX)*, Editura Academiei, București, 1985, p.8.

³³ Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976, p.140; vezi și Mihai Maxim, *Țările Române și înalta Poartă*, cap. I *Introducere*, subcap.1, *Istoriografie*, pp.26-27.

nu trebuie să înțelegem și să folosim această limită temporală, devenită de altfel: clasică, în mod rigid și exclusivist. A fost doar un reper cronologic în cadrul unei evoluții de-a lungul mai multor decenii.

Noi deschideri s-au realizat în mai multe direcții de cercetare istorică: problematica evoluției omenirii, filosofia istoriei, intens efort pentru analiza și valorificarea surselor documentare, prin publicarea și interpretarea lor critică, continuată firesc cu folosirea lor în lucrări de specialitate, lărgirea orizontului cercetării prin aplecarea asupra unor zone geografice (de exemplu „Europa Est-Orientală”, după formula lui N. Iorga, Asia Mică sau Orientul Apropiat), popoare (cum ar fi turco-osmanii) și civilizații uitate sau ignorate până atunci, studierea civilizației materiale și spirituale a unui anumit popor etc.³⁴

În ultimul deceniu al secolului trecut, în timp ce direcția romantică în istoriografie „își trăia deci un crepuscul nu lipsit de grandoare, dată fiind personalitatea lui Hașdeu”³⁵, s-a afirmat plenar „școala critică”, ilustrată magistral prin „triada critică”: Nicolae Iorga - Ioan Bogdan - Dimitrie Onciul. Corifeii și discipolii ei „au pus accent pe document, autenticitate, rigoare a criticii, și a construcției, fie și în dauna sintezei cuprinzătoare. Ea corespunde, în linii mari, cu școala creată de G. Monod pe lângă „Revue Historique” și reprezintă, în evoluția istoriografiei române, momentul maturității depline, al perfecte omologări cu istoriografia europeană”³⁶. Dintre cei trei istorici amintiți, „N. Iorga a fost, desigur, factorul coagulant al direcției critice ce s-a conturat în istoriografia română la finele secolului XIX, prelungindu-se și în primele decenii ale secolului nostru”³⁷.

Apare astfel pe deplin întemeiată constatarea exegetului acestei probleme, istoricul Alexandru Zub: „peisajul istoriografic din treimea de veac ce a precedat întâia conflagrație mondială e deconcertant”³⁸, în cadrul acestei pluralități înscriindu-se, încă modest și timid, preocupările de *orientalistică - turcologie*. Departe de a fi disonante în câmpul istoriografic, aceste noi preocupări sunt, în marea lor majoritate, fructul influențelor programului, metodei și spiritului „școlii critice”, cât și al lărgirii orizontului cercetării către noi spații etno - istorico - culturale: pentru un român, „turcul” („musulmanul”) de la sudul Dunării nu mai era dușmanul secular, politic și religios, ci „celălalt”, „partenerul de dialog”, care trebuia re-studiat, în noile condiții și realități obiective interne și externe, pentru a-l re-cunoaște și a-l înțelege cât mai bine; actul în sine era benefic și pentru re-definirea propriei identități românești³⁹.

În cadrul preocupărilor de *orientalistică - turcologie* din această perioadă se deosebesc mai multe direcții de activitate: descoperirea, traducerea și editarea documentelor și cronicilor turco - otomane; cercetări istorice propriu-zise; preocupări cu dorite finalități instituțional - didactice; cercetări etnografico - istorice; preocupări lexical - lingvistice; studierea toponimiei românești de origine orientală; elaborarea manualelor, ghidurilor de conversație și a dicționarului necesare însușirii limbii turco-

³⁴ L. Boia, *op. cit.*, p.273.

³⁵ Al. Zub, *op. cit.* p.273.

³⁶ *Ibidem*, p.9.

³⁷ *Ibidem*, p.23.

³⁸ *Ibidem*, p.9; vezi și interesante observații ale românistului american Fredrick Kellogg făcute în legătură cu evoluția istoriografiei românești în „vârsta de aur, 1859-1918”, în sinteza acestuia, *O istorie a istoriografiei române*, traducere de Laura Cuțitaru, prefață de Alex. Zub, Editura „Institutului European”, Iași, 1996, pp.52-66.

³⁹ Vezi o încercare de tipologizare la Laurențiu Vlad, *Turcul. Un personaj al imaginarului popular*, în „C.L.S.O.”, nr.2 / 1993, coordonatori: conf. univ. dr. Mihai Maxim și asist. univ. Bogdan Murgescu, București pp.144-163.

osmane; studierea literaturii populare și a folclorului turco - tătar din Dobrogea și din Peninsula Balcanică.

1.2. Descoperirea, traducerea și editarea izvoarelor istorice documentare și cronistice otomane; surse istorice europene referitoare la istoria Imperiului otoman și/sau la relațiile româno-otomane între secolele XIV - XIX

În a II-a jumătate a secolului al XIX-lea a sporit preocuparea istoricilor și oamenilor de cultură români pentru descoperirea, traducerea și editarea documentelor și cronicilor turco - otomane ca izvoare istorice indispensabile pentru înțelegerea raporturilor politice, juridice, economice, sociale, militare, culturale, etc. româno - otomane în evul mediu și în epoca modernă. Numeroase piese din această categorie de izvoare și-au găsit locul în ediții de documente și cronici, în monografii, în publicații oficiale, în lucrări cu caracter lingvistic etc.

Theodor Codrescu, în bogata sa colecție de documente⁴⁰, a publicat numeroase acte otomane doar în traducere românească: astfel în vol.III⁴¹ au văzut lumina tiparului 23 de traduceri de *fermân-e* (ordine sultanale), *berât-e*, *hâtt-i hümâyûn-uri* (rescripte imperiale) *mektûb-uri* (scrisori), hotărâri judecătorești etc. din perioada 1780-1822. În privința provenienței acestora, editorul a menționat: „Toate actele diplomatice de la fața (pagina - n. D. P.) 118 și până aici (p.231 - n. D. P.) le-am tipărit din o condică manuscrisă în număr de 150 fețe; mai toate actele acestea poartă la capătul fiecăruia (apostila - n.D.P.): *Posleduindu-se și fiind întocma cu originalul s-au încredințat. Mihail Sturza Vomic*, scris de însăși mâna sa. - Această condică se află în biblioteca I.S. Principelui Mihai G. Sturza. T(theodor) C(odrescu)”⁴². Sau: „Toate actele, beraturi, fermanuri tipărite de la fața 231 și până aici (p. 246 - n.D.P.) le-am scos dintr-o condică a mea scrisă pe la 1826, pentru care garantez autenticitatea lor. T(theodor) C(odrescu)”⁴³.

În vol. IV: 7 traduceri de documente din intervalul 1546-1822; la ultimul document, *Autonomia Moldovei (față de Poarta otomană)*, a menționat sursa: „Articolul acesta l-am publicat după textul unui manuscris vechi; din cuprinsul său se vede că din vechime nu două tratate s-au încheiat cu Turcia, dară trei, făcut cеста din urmă în timpul domnului Vasile Lupul Albanezul. T(theodor) C(odrescu)”⁴⁴.

În volumul VI: 11 traduceri de documente din perioada 1774-1842, unele fără indicarea depozitului, iar altele din diferite publicații ale epocii⁴⁵. În vol IX: 3 traduceri de documente din perioada 1856-1866, prima după originalul aflat în posesia lui Th. Codrescu, celelalte două preluate din periodicele vremii⁴⁶. În vol XIII: 2 traduceri de documente din 1856, după copii ale acestora⁴⁷. În vol.XVI: traduceri de documente diplomatice austriece și otomane referitoare la răpirea Bucovinei, 1771-1776,

⁴⁰ Theodor Codrescu, *Uricariul cuprinzătoriu de Hrisoave, Anafore și alte Acte, din sutele a XIV-a, ..., a XIX-a (infra abreviat: Uricariul)*, Tipografia Buciumul Român, Iași, vol. I-XXV, 1852-1895; unele volume au fost reeditate ulterior, în aceeași perioadă.

⁴¹ Ed.I, 1853, ed.II, 1892, Iași, capitolul *Acte diplomatice*, pp.118-231.

⁴² *Ibidem*, p.231.

⁴³ *Ibidem*, p.246.

⁴⁴ Ed.I, 1857, Iași, pp.221-224;225-243;244-269;421-424; citatul la p.243.

⁴⁵ Ed.I, 1875, Iași, pp.39-50;115-134;433-460.

⁴⁶ Ed.I, 1887, Iași, pp.468-482.

⁴⁷ Ed.I, 1889, Iași, pp.1-18;81-82.

preluate din ediția tipărită de Mihail Kogălniceanu, 1875⁴⁸. În vol. XX: traducerea unui *fermân* din 1792⁴⁹, iar în vol. XXII: traducerea unui *berât* din 1810⁵⁰, după copii din anii emiterii.

Majoritatea documentelor otomane editate în *Uricariu cuprinzător de diverse acte care pot servi la istoria românilor* nu au menționat depozitul de păstrare, nici chiar dacă traducerea s-a făcut după original sau după copii fidele; în unele cazuri s-a făcut mențiuni despre izvoarele primare folosite; alte traduceri au fost preluate din periodicele vremii. S-a precizat de către editor, și este necesar să menționez faptul, că la începutul secolului al XIX-lea existau, la unii boieri progresiști moldoveni, preocupări de a grupa și inventaria documente otomane în condiții sau colecții, în scop politic, economic, social, juridic, fără intenția editării lor. Această primă colecție importantă de documente din istoriografia românească, alcătuită de un entuziast, nu de un istoric sau filolog, a fost produsul perioadei romantice a istoriografiei noastre, când atitudinea critică față de document și de scrisul istoric abia de întrezărea, iar referitor la principiile moderne de editare a izvoarelor istorice în general, a celor documentare în special, se manifestau poziții și se purtau încă discuții contradictorii. De aceea, valoarea istorico-documentară a acestui *Uricariu* trebuie apreciată prin prisma acestor considerații: pentru secolul trecut a fost o realizare importantă, însă ea nu mai corespunde principiilor și cerințelor actuale de editare a documentelor.

Unele documente otomane au fost editate în voluminoasa colecție de *Documente privitoare la istoria românilor*⁵¹, inaugurată de Eudoxiu de Hurmuzaki, continuată și completată de alți istorici și filologi, apărută, în marea majoritate a volumelor (40 din 45), în perioada de care ne ocupăm. Nici un document otoman nu a fost editat în limba originală sau nu a stat la baza unei traduceri în limba română, și această realitate datorită faptului că editorii nu posedau cunoștințele necesare de filologia și paleografia turco-otomană. Au văzut lumina tiparului doar traduceri (efectuate în anul emiterii documentului otoman sau ulterior) în limbile latină, germană, franceză, italiană, polonă, maghiară, slavă ale acestor acte istorice aflate în arhivele și bibliotecile Europene apusene și Centrale. Rămășă încă cea mai importantă colecție de documente externe privind istoria României, numeroase volume fiind emanația „școlii critice” istorice românești de la cumpăna secolelor XIX-XX, totuși criteriile de traducere și editare ale documentelor sunt departe de cerințele actuale în domeniu.

Multe documente otomane au fost editate în cunoscuta colecție⁵² coordonată de D.A. Sturza, Gheorghe Petrescu și C. Colescu-Vartic, mai omogenă și mai judicios structurată decât cele analizate anterior. Astfel, în vol. I (1391-1841), cap. I: *Tratatetele dintre Principatele Române și Turcia*, sunt prezentate „tractatele” româno-

⁴⁸ Ed.I, 1891, Iași, pp.60-127.

⁴⁹ Ed.I, 1892, Iași, pp.308-311.

⁵⁰ Ed.I, 1893, Iași, pp.417-418.

⁵¹ Eudoxiu de Hurmuzaki (și colaboratorii), *Documente privitoare la istoria românilor*, 1199-1836, vol.I-XXI, cu 1-3 părți și 10 vol. suplimentare, în total 45 de vol., București, 1876-1942. În legătură cu această colecție și documentele otomane pe care le conține, turcologul Mihail Guboglu a precizat că „mai ales tomul XXI conține un mare număr firmane, scrisori vizirale și alte documente turcești extrase din arhivele din Viena, Budapesta și Lwow. Se poate presupune că unele au fost emise de cancelaria sultanilor în limbi străine, dar cele mai multe au fost traduse după originalul turcesc. Așa, bunăoară, documentele din arhivele polone, reproduse în polonă cu traduceri în franceză și regește românești (vol. I, supl. II), au fost traduse direct din turcește, în 1786, de turcologii (sic!) poloni, ca dragonemul „Crutea” (Mihail Guboglu, *Paleografia și diplomația turco-osmană. Studii și album* (într-o abreviat: *Paleografie*), Editura Academiei, București, 1958, p.18). Vezi și prezentarea generală făcută de Florin Constantin în *E.I.R.*, 1978, p. 410. Vezi și prezentarea generală făcută de Florin Constantin în *E. I. R.*, 1978, p. 410.

⁵² *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, publicate de D. A. Sturza, Ghenadie Petrescu și C. Colescu-Vartic, 10 vol., București, 1889-1909.

otomane din 1391; 1460; 1511 și 1634, cu indicarea sursei de preluare⁵³. 33 de traduceri de documente otomane din perioada 1774-1841 au completat acest volum. Este de apreciat faptul că după fiecare traducere era precizată sursa arhivistică sau documentară de preluare a documentului⁵⁴. În vol. II⁵⁵, III⁵⁶, IV⁵⁷, V⁵⁸, VI/II⁵⁹ și VII⁶⁰ alte zeci de traduceri de documente otomane au fost editate conform aceleiași concepții. În total, aproximativ 130 de documente otomane au fost editate în paginile colecției; traduceri românești ale documentelor otomane, îmbogățirea surselor documentare ale istoriei românilor, menționarea pentru fiecare piesă documentară a sursei de preluare sau a depozitului de păstrare, folosirea marilor colecții europene și românești de documente și a periodicelor vremii, autohtone și străine etc. sunt elementele pozitive ale acestei restituții documentare. Au rămas vizibile totuși carențele de concepție și de metodă ale actului editării de documente istorice.

Traducerile românești ale unor documente otomane au fost editate de istoricul și filologul B.P. Hașdeu în publicația „Arhiva Istorică a României”: corespondență otomano-polonă referitoare la Țările Române în sec. XV-XVII, după inventarul oficial al documentelor depuse în arhiva castelului regal din Cracovia⁶¹, scrisoarea din 28 iulie 1574 a marelui vizir otoman Sokollu Mehmed *pâșă* adresată starostelui Podoliei, Gheorghe Jazłowiecki, referitoare la războiul antiotoman declanșat de Ion Vodă al Moldovei⁶².

O analiză detaliată și o traducere în limba română a *hâtt-i şerif*-ului din aprilie 1827 acordat lui Grigore-Vodă Ghica a realizat George I. Lahovary⁶³. După câteva considerații generale istorico-juridice despre această categorie de acte, traducătorul a insistat asupra documentului emis în 1827, însoțind traducerea cu explicații marginale și completând-o cu un mic glosar al termenilor turco-otomani, preluat din lucrarea lui Lazăr Șăineanu, *Elemente turcești în limba română*, București, 1885, 146 p.

Alexandru Papiu-Ilarian a publicat traduceri românești a 9 documente otomane de la începutul secolului al XIX-lea din *Condicile* lui Constantin Alexandru Ypsilanti și Ioan Gheorghe Caragea, printre care și a cunoscutului *hâtt-i şerif* din octombrie 1802⁶⁴. Asupra ultimului document s-a oprit și Lazăr Șăineanu, oferind o traducere mai bine realizată și adnotată⁶⁵.

⁵³ *Ibidem*, vol. I (1391-1841), București, 1889, pp. 1-8.

⁵⁴ *Ibidem*, *passim*, între pp. 139-1080.

⁵⁵ *Ibidem*, vol. II, București, 1889, *passim*, 41 de documente.

⁵⁶ *Ibidem*, vol. III, București, 1889, *passim*, 16 de documente.

⁵⁷ *Ibidem*, vol. IV, București, 1889, *passim*, 10 documente.

⁵⁸ *Ibidem*, vol. V, București, 1890, *passim*, 8 documente.

⁵⁹ *Ibidem*, vol. VI / II, București, 1896, *passim*, 4 documente.

⁶⁰ *Ibidem*, vol. VII, București, 1892, *passim*, 5 documente.

⁶¹ B. P. Hașdeu, în „Arhiva Istorică a României” (*infra* abreviat: „A.I.R.”), t. II, București, 1865, pp. 60-63, grupaj nr. 14 / II. Istoricul a mai publicat rapoartele ambasadiorilor moscoviți în Imperiul Habsburgic despre începutul războiului antiotoman al Țărilor Române (1595), în „A.I.R.” t. II, 1865, București, nr. 3, pp. 18-21, și documente privind relațiile româno - otomane în context politic sud - est - european: în „A.I.R.”, t. I / 1, București, 1865, nr. 43; 64; 90; 112; 145; 148; 149; 150; 151; 152; t. I / 2, 1865, nr. 160.

⁶² *Ibidem*, t. I / 1, București, 1865, pp. 43-46.

⁶³ George I. Lahovary, *Tălmăcirea prea-înaltului hâtt-şerif ce s-a trimis de către Sublima Poartă lui Grigore-Vodă Ghica la anul 1826 (sic!) după încheierea tratatului de pace de la Akerman*, în „Convorbiri Literare” (*infra* abreviat „C.L.”), anul XXI, nr. 6 / 1887, București, pp. 483-508; 580-591.

⁶⁴ Al. Papiu-Ilarian, în „Tezauru de monumente istorice pentru România” (*infra* abreviat: „T.M.I.R.”, vol. II, București, 1863, pp. 307-315; 318-319; 324-327; 351-354.

⁶⁵ Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române* (*infra* abreviat: *Influența orientală*), vol. I, *Introducere. Limba. Cultura. Resultate. Concluziune. Bibliografie*, București, 1900, pp. CCXCIII - CCCX).

Și Nicolae Iorga a publicat unele documente descoperite în arhivele unor state din Europa apuseană și Centrală sau aflate la Biblioteca Academiei Române ori la Arhivele Statului - București. Astfel, în Arhivele Imperiale din Viena, fondul „Turcica”, a descoperit 22 de documente inedite, din perioada 1564-1587 referitoare la Petru Șchiopul al Moldovei, dintre care 6 documente în limba turco-otomană, traduse în românește de I. B. Seni, „interpret jurat la Ministerul de Externe”⁶⁶.

În perioada 1898-1899, din inițiativa Academiei Române, au fost copiate și traduse în limba franceză 215 documente otomane de diferite categorii din registrele și condicile păstrate în Arhivele marelui vezir din Istanbul. Aceste documente, din intervalul 1558/966 H.-1788/1202 H. se referă la relațiile româno-otomane pe plan politico-economic, precum și la legăturile Țărilor Române cu statele vecine. Copierea și traducerea acestui valoros fond documentar (păstrat azi la B.A.R.) s-au datorat strădaniilor lui Nișan Djivanian, Caracaș *efendi* și francezului A. Lahaille, dragomanul ministrului României în capitala otomană. Supravegherea întregii activități a efectuat-o însuși ministrul țării noastre la Istanbul, Trandafir Djuvara (1896-1900), ajutat fiind de celebrul jurist și editor de tratate ale Înaltei Porți, Gabriel *efendi* Noradounghian⁶⁷.

Nicolae Iorga a fost primul istoric român care a înțeles și a semnalat importanța deosebită a acestui fond documentar pentru studierea și prezentarea adevăratelor relații româno-otomane în sec. XVI-XVIII; el a parcurs întreaga fond, a clasificat tematic și a rezumat 95 din aceste documente⁶⁸. De asemenea, așa cum s-a precizat deja⁶⁹, „N. Iorga a intuit primul, în istoriografia mondială, valoarea excepțională a acestor izvoare documentare” extrase din volumele 3-5 ale marii colecții de „Condici ale afacerilor importante” (*Mühimme Defterleri*).

În introducerea subcapitolului, tânărul istoric a subliniat că aceste documente se refereau la „(...) fapte mărunte, de toate zilele, din acelea care, adunându-și la un loc neînsemnătatea, alcătuiesc o istorie de o mai mare însemnătate și de un interes mai puternic decât cronologia stăpânirilor sau fastele luptelor”. Documentele aveau o deosebită importanță istorică: „Prin aceste izvoare, scoase de curând la lumină, se lămuresc multe puncte esențiale din situația noastră față de Putera suzerană și se îndreaptă o sumă de păreri greșite cu privire la purtarea pe care au avut-o cârmuitorii turci, fără deosebire de timp, față de țările tributare”⁷⁰. N. Iorga a înțeles și a regretat realitatea tristă că „la tipărirea în întregime a acestor piese, încărcate de greoaia și înflorită retorică orientală, nu e de gândit nici aici, nici, dacă se va proceda cu măsură și pricepere, în altă parte. Prefacerea lor în scurte regește, resumate se impune”⁷¹. Harnicul descoperitor și editor de documente a rezumat 36 de acte referitoare la „hotare și afaceri de hotare”, 29 legate de „afaceri de negoț și furnituri” și alte 30 despre „afaceri mai mult politice”⁷². Ulterior a mai publicat încă „două

⁶⁶ N. Iorga, *Documente noi, în cea mai mare parte române, relative la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, în „A.A.R.M.S.I.”, s.II, t. XX, 1897-1898, nr.7, București, doc. III-IV-V / pp.438-441; doc. VIII/p.445; doc. X / p.446; doc. XIV / p.450.

⁶⁷ Mihail Guboglu, *Paleografia*, p.18.

⁶⁸ *Ibidem*; N. Iorga, *Porunci turcești din veacul al XVI-lea către Domnii noștri*, în *idem, Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române*, București, 1900 (-1902), extras din revista „Economia Națională”, pp.174-183.

⁶⁹ Mihail Maxim, *Documente noi despre războiul moldo-otoman din 1574*, în vol. cit., 1977, p.68.

⁷⁰ N. Iorga, *Porunci turcești...*, p.174.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*, p. 174-183.

porunci turcești către domnul Moldovei⁷³, precum și „hatul” (*hâtt-i hümâyûn-ul*) acordat Țării Românești în „1826” (corect la 18-27 aprilie 1827⁷⁴), doar în traducere românească⁷⁵.

În prelungirea acelorasi statornice preocupări, N. Iorga a editat, de asemenea, originalele și traduceri ale unor documente otomane importante (scrisori, privilegii și tratate politice), dar redactate inițial în limba greacă⁷⁶, slavă⁷⁷ sau variantele latinești⁷⁸. Se adaugă la acestea varianta în limba italiană a unei scrisori sultanale din 1533, adresată regelui polon în legătură cu un incident de frontieră la Akkerman⁷⁹. Referitoare la aceeași zonă geografică - istorică (Chilia - Cetatea Albă) sunt și cele 4 documente otomane din anii 1489; 1576 și 1859, descoperite în arhivele din Cracovia și publicate în traduceri latinești sau italienești⁸⁰.

Din „depozitele de manuscrise ale Apusului” a adunat și publicat⁸¹ sute de documente în limbi europene despre războaiele otomano-polone (1620-1621)⁸² sau otomano - germane (1638-1699)⁸³, ce completează informațiile documentare și cronistice otomane referitoare la amintitele conflagrații. De asemenea, informații românești despre luptele otomano - polone și otomano - germane din perioada 1671-1689⁸⁴ sau „din rapoartele capuchehaiei muntene sub Alexandru-vodă Ghica”(1834-1842), numeroase documente grecești, considerate de neobositul cercetător, editor și istoric ca fiind „aproape un *unicum*”, referitoare la problemele tarifului vamal ce trebuia să se aplice, conform prevederilor Regulamentului Organic, negustorilor care intrau în Imperiul otoman prin Țara Românească⁸⁵.

⁷³ Idem, *Câteva manuscrise și documente din țară și din străinătate relative la istoria românilor (II)*, în „A.A.R.M.S.I.”, s. II, t. XXVIII, 1905-1906, nr.6, București, pp.511-513; capitolul V: destinatarul a fost Mihail Racoviță, documentele date: sfârșitul anului 1722-Inceputul anului 1723; editorul a publicat variantele în limba latină ale acestor „porunci”, realizate anterior după originalul în limba turco-osmană, de traducători germani; depozitul de conservare: Biblioteca Arhivelor Imperiale din Viena.

⁷⁴ Vezi datarea corectă la Mihail Gubogiu, *Catalogul documentelor turcești*, vol.I, 1558-1913, București, 1960, doc. 2353, p. 472.

⁷⁵ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria Românilor (infra abreviat: Studii și documente)*, voi.XXI, *Documente interne*. Miscellanea, București, pp.36-60.

⁷⁶ Idem, *Privilegiul lui Mohamed al II-lea pentru Pera (1 iunie 1453)*, în „A.A.R.M.S.I.”, s.II, t. XXXVI, 1913, nr.3, București, pp.69-92 (actul din titlu, în limbile greacă și italiană, la pp.69-76; tratatul otomano - venețian din februarie 1446, în grecește, pp.76-80).

⁷⁷ Scrisoarea sultanului Mehmed II către Petru Aron, din 5 octombrie 1455, în limba slavă, în *ibidem*, pp.80-82. Este eronată afirmația istoricului că „originalul turcesc l-a găsit de curând d-l I. Bogdan” pentru simplul motiv că varianta „turcescă” a actului invocat nu a existat.

⁷⁸ Ale tratatelor otomano - genovez din 1387, otomano - bizantin / state creștine (1403) și otomano - ungar (1451), pp.82-91; ale scrisorilor marelui vizir Sokollu Mehmed pâșă și ale sultanului Selim II către împăratul german pentru extrădarea lui Bogdan Lăpușeanu, din ianuarie 1573, în Idem, *Acte și fragmente*, vol.I, București, 1895, pp.16-17; 18-20; 23; 24; alte documente și traduceri de relatări de călătorie: pp.82-83 (De la Crolx); 114; 147; 185-186; 193-194; 245-247; 322-323.

⁷⁹ Idem, *Une lettre du Sultan au Roi de Pologne sur un conflit de frontière à Akkerman (Moricastru, Cetatea Albă)*, în „B.I.E.E.S.O.”, IIIe année, n-os 3-5 / Mars-Mai 1916, București, pp.103-104.

⁸⁰ Idem, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, Editura Academiei Române, București, 1899, 419p. + 5 pl., în *Apendice de documente*, pp.296-300.

⁸¹ Pentru a II-a jumătate a secolului al XIX-lea a se vedea și idem, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor*, în vol. magial *Prinos lui D. A. Sturza la împlinirea celor șaptezeci de ani*, București, 1903, pp. 1-127 și idem, *Note critice asupra culegerilor de documente interne românești*, București, 1903, 34 p., în care N. Iorga a realizat o expunere analitică și critică a evoluției istoriografiei române în secolul al XIX-lea prin studii, cercetări folclorice, culegeri și ediții de documente interne și externe referitoare la istoria românilor.

⁸² Idem, *Studii și documente*, voi.XX, București, 1911, cap.III: „Acte polone privitoare la războiul cu turcii din 1620-1821. Dintr-o culegere de scrisori a regelui Sigismund al II-lea și alte izvoare”: pp. 147-159: 20 de documente în limbile latină, italiană, germană, din biblioteca orașului Leipzig.

⁸³ *Idem*, cap. II: „Scrisoare și rapoarte privitoare la războiul turco-german din 1683-1699”, pp.59-145: 182 de piese documentare în limbile latină, italiană, germană, franceză din diferite arhive vest și central-europene.

⁸⁴ *Idem*, vol.XI, *Cercetări și regeste documentare*, București, 1906, pp.131-178.

⁸⁵ *Idem*, pp. 3-43; vezi și Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, p. 248.

Documente otomane a folosit și publicat în masivă sa lucrare⁸⁶ și V. A. Urechia. Constantin George Mano, publicând documentele familiei sale, a introdus în culegere și 3 documente otomane: un *berât* din mai 1776, cu facsimilul originalului și o traducere în limba franceză⁸⁷; un alt *berât* din aprilie - mai 1811, cu traduceri în limbile română și neogreacă⁸⁸; un *fermân* din octombrie 1856, cu varianta în limba română⁸⁹. Conform surselor bibliografice studiate până acum, este primul caz în istoriografia românească în care o traducere a unui document otoman a fost însoțită de un facsimil bine realizat din punct de vedere tehnic. Dar această atitudine nu a fost impusă de criteriile științifice de editare a documentelor otomane (autorul nu era editor de documente și era puțin probabil să fi avut cunoștințele necesare de limbă și paleografie turco - otomană), ci mai degrabă pentru a dovedi existența documentului, a drepturilor ce le-a conferit, a rolului și a poziției social - politice, economice etc. a familiei. Finalitatea istorico - filologică a acestei noutăți tehnico-editoriale cred că îi era străină lui C.G. Mano.

Traducerea în limba franceză a unui extras din *fermân*-ul sultanului Mahmûd al II-lea din mai 1834, acordat lui Dimitrie Ghica, domnitorul Țării Românești, a fost introdusă de Ioan C. Filitti în anexa VI a studiului său din 1915⁹⁰. Mitileneu⁹¹ și Th. Djuvara⁹² au alcătuit culegeri de „tratate și convențiuni internaționale ale României”, în care au introdus și acte bilaterale otomano - române sau otomano - ungare, otomano - habsburgice, otomano - polone, otomano - rusești, cu articole sau mențiuni referitoare expres la Țările Române. Aceste acte diplomatice au fost preluate necritic din marile colecții europene de documente diplomatice și din ediția internă *Humuzaki*, fără să fi fost însă studiate și editate originalele acestor izvoare istorice.

Din scurta trecere în revistă a activității de descoperire, traducere și editare a documentelor otomane se observă că în perioada 1878 - 1918 au fost introduse în circuitul istoriografic românesc și european câteva sute de acte otomane de diverse categorii, descoperite și preluate din bibliotecile statelor din apusul și din centrul Europei și, în premieră, din depozitele similare din Istanbul. Au fost publicate doar *traducerile sau rezumatele* în limbile latină, franceză (de exemplu, ale celor 215 documente otomane copiate din marea colecție *Mühimme Defterleri* și depuse la B.A.R.), germană, italiană, polonă, slavă, greacă, română ale originalelor otomane. Nu s-au tradus *direct în limba română* originalele otomane pentru că nu existau istorici și filologi români cu temeinice cunoștințe de limbă, paleografie, diplomatică etc. turco - otomană care să se angajeze conștient și cu perseverență în această pe cât de grea și migăloasă, pe atât de necesară activitate. Din acest motiv și traducerea efectuată prezentau unele greșeli de conținut și de

⁸⁶ V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. I-XIII, București, 1891-1902, vol. I, pp. 1-16; 18-19; 476-478; vol. II, p. 139; 465; vol. IV, pp. 2-4; vol. V, pp. 291-330; vol. XI, p. 70 etc. În legătură cu această operă N. Iorga a menționat că „știri în ce privește administrația epocii fanariote în orice domeniu, cu multe amănunte, se pot găsi, numeroase și exacte, în marea colecție de documente a răposatului Urechia, intitulată „Istoria românilor”. Dacă ar avea și o tablă de materie, ar fi încă și mai prețioasă lucrarea” (în N. Iorga, *Istoria românilor prin călătorii*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Adrian Anghelescu, Editura Eminescu, București, 1981, p. 408, n. 1).

⁸⁷ Constantin G. Mano, *Documente din secolele al XVI-lea - al XIX-lea privitoare la familia Mano*, București, 1907, 662 p. + 10 planșe; doc. la pp. 172-173.

⁸⁸ *Ibidem*, pp. 250-252.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 625.

⁹⁰ Ioan C. Filitti, *România față cu capitulațiile Turciei*, în „A.A.R.M.S.I.”, s. II, t. XXXVIII, 1915, nr. 7, București, pp. 181-183; ed. a II-a în idem, *Opere alese*, cuvânt înainte, text stabilit, bibliografie, tabel cronologic și note de Georgeta Penelea, Editura Eminescu, București, 1985, pp. 42-43.

⁹¹ Mitileneu, *Treatatele și convențiunile României*, București, 1874.

⁹² Th. Djuvara, *Treatate, Convențiuni și Învoiri internaționale ale României*, București, 1888.

stil. Foarte puținele persoane din România care cunoșteau și foloseau limba turcă și alfabetul arab nu erau interesate în această activitate de traducere și editare, având alte ocupații și preocupări. De altfel, activitatea de editare a documentelor turco – otmane era, pe plan european, la primii pași, o metodă științifică, critică, unitară în domeniu cristalizându-se abia spre sfârșitul perioadei interbelice: tipărirea textului original otoman în alfabet arab, însoțit de facsimilul bine realizat tehnic, cu transliterarea în alfabetul latin, traducerea, analiza critică a textului, note și bibliografia respective⁹³. În ceea ce privește Imperiul otoman, trebuie menționat dezinteresul autorităților otomane față de soarta documentelor de arhivă și fașă de arhive în general⁹⁴.

Se cuvine să reamintesc și două premiere în domeniu: *primele cercetări* în arhivele otomane atât de bogate în izvoare istorice scrise, explorări patronate de diplomații români (1898 - 1899) și prima realizare a unui *facsimil* după un document otoman, ce a însoțit traducerea actului în limba franceză (1907). Adăugând și sutele de documente otomane editate și utilizabile în cercetarea istorică, pot spune că toate acestea au constituit un modest început (dar, totuși, un început!) în domeniul explorării directe a arhivelor otomane și al editării izvoarelor scrise descoperite aici; micii pași pe aceste cărări neumblate încă își vor spori ritmul și eficacitatea în deceniile următoare.

În a II-a jumătate a secolului al XIX-lea s-au manifestat primele preocupări pentru traducerea în limba română a unor izvoare narative otomane. Astfel, B.P. Hașdeu a publicat, după o ediție în limba polonă, *jumalul* călătoriei solului otoman Resmi Ahmed *efendi* prin Moldova (august 1763)⁹⁵, o *mărturie* despre Despot-vodă⁹⁶, amintirile ienicerului Constantin din Ostrovița despre campania lui Mehmed al II-lea împotriva lui Vlad Tepeș⁹⁷, *relația turcă despre bătălia de la Valea Albă între Mehmet II și Stefan cel Mare*⁹⁸. La acestea s-au adăugat *mărturia* florentinului Andrea Cambini despre asediul și cucerirea Cetății Albe de către Bâyezid al II-lea în 1484⁹⁹ și *Jumalul* călătoriei lui Paul din Alep prin Moldova și Țara Românească, însoțindu-l pe Macarie, patriarhul Antiochiei¹⁰⁰.

Lazăr Șăineanu a comentat și a editat fragmente semnificative din „memoriile” sau *însemnările geografico-istorico-militaro-economico-sociale* ale unui

⁹³ Vezi Lajos Fekete, *L'édition des Chartes turques et ses problèmes*, în „Körtési Csoma - Archivum”, I, Budapesta, 1939, pp. 503-514; articol tradus și în limba turcă de T. Gökbilgin, *Türk vesikaları neşri ve bu işin arzettiği mesleker*, în „Belleteri”, V, no. 20/1941, Istanbul, pp. 607-616 (apud M. Guboglu, *Paleografia*, p. 20); vezi și M. Guboglu, *Orientalistica română*, în „S.A.I.”, nr. 1/1956, București, p. 325; idem *Contributions roumaines aux études orientales* (infra abreviat: *Contributions roumaines*), în „Archiv Orientalni”, an XXIV, nr. 3/1956, Praha, pp. 461-462. Despre stadiul incipient al dezvoltării turcologiei europene în jurul anului 1900 vezi și Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă*, pp. 33-34.

⁹⁴ Mihai Maxim, *op. cit.*, p. 33.

⁹⁵ De la Galaf, prin Iași, la Hotin, extras din cronică otomană a lui Vasif *efendi*, în „A.I.R.”, t. I/1, 1865, București, nr. 274, p. 183.

⁹⁶ Preluată din Johannes Löwenklau, *Annales Sultanorum Osmanicorum*, Francoforti, 1591, pp. 58-59, în „A.I.R.”, t. I/1, 1865, București, nr. 269, pp. 179-180.

⁹⁷ Preluată după ediția în limba polonă din *Zbior pisarow polskich*, secțiunea II, t. V, Warszawa, 1828, pp. 182-193, în „A.I.R.”, t. I/2, 1865, București, nr. 282, pp. 8-11.

⁹⁸ Preluată din cronică lui Saad-ed Dîn, tradusă în limba italiană de V. Bratutti, *Chronica dell'origine e progressi della casa ottomana*, t. II, in - 4°, Madrid, 1652, pp. 297-303, în „A.I.R.”, t. I/2, 1865, București, nr. 304, pp. 31-35.

⁹⁹ Preluată din *Libero della origini de Turchi et imperio delli Ottomani*, Firenze, 1537, in - 8°, pp. 49-51, în „A.I.R.”, t. I/2, 1865, București, nr. 310, pp. 55-59.

¹⁰⁰ Preluat după ediția Belfour, *The travels of Macarius, Patriarch of Antiochia*, London, 1836, in - 4°, în „A.I.R.”, t. I/2, 1865, București, nr. 310 (bis), pp. 59-111.

funcționar anonim otoman de la Hotin, datele c. 1740¹⁰¹. În această foarte importantă operă istorico-geografică (în 3 volume, 327 p.), autorul rămas încă anonim a descris într-o manieră detaliată Țara Românească (*İflâk*), Moldova (*Bogdân*), *Bucak*, cetatea *Oçakov* (*Özü*) etc. în primele decenii ale secolului al XVIII-lea.

Nicolae Iorga a publicat în limba română *fragmente* din *cronica* lui Mustafa Na'ima referitoare la Țările Române, după traducerea în limba franceză a lui Antoine Galland¹⁰², *extrase* din *cronica otomană* a lui Hassan Vegihi, după traducerea în limba italiană a lui Iacob Tarsia¹⁰³. Cu această ocazie tânărul istoric român și-a exprimat pentru prima dată părerea despre valoarea cronicilor otomane ca izvoare narative despre istoria românilor¹⁰⁴; alte fragmente din *Tevâh-i âl-i 'Osmân* și *cronica* lui Mehmed Neşri¹⁰⁵, jurnalul și descrierea călătoriei italianului Cornelio Magni prin Imperiul otoman și Moldova în 1672¹⁰⁶. Emilia Cioran, la îndemnul lui N. Iorga, a tradus în limba română *călătorile* patriarhului Macarie al Antiochiei prin Țările Române (după *jurnalul* completat de Paul din Alep), după ediția engleză realizată de F. C. Belfour, și nu după manuscrisul arab aflat la Londra¹⁰⁷. Traducerea a fost apreciată pozitiv, beneficiind de o recenzie favorabilă¹⁰⁸.

Lucreția I. Apolodor, o altă fostă studentă a lui N. Iorga, a adunat, prefațat, comentat și publicat în original trei izvoare istorice cronice și documentare inedite sau editate, însă puțin cunoscute, de la sfârșitul secolului al XVI-lea și de la începutul celui următor referitoare la Imperiul otoman: 1) Leunclavius, *Historiae Musulmanae Turcorum*, Frankfurt, 1590, cap. 228: descrierea curții și organizării interne a statului otoman pe la 1586-1588 în timpul lui Murâd al III-lea; 2) raportul maghiar în limba latină despre organizarea internă și marii dregători ai Imperiului otoman, datat 1606, inedit, aflat la Biblioteca Academiei Ungare din Budapesta, în fondul de manuscrise Szamosközi; 3) ms. 644 din *Manoscritti Gesuitici* aflat la Biblioteca „Vittorio Emanuele”, Roma, cu titlul: *Dei principi scolari et ecclesiastici di tutte Europe, anno (15)78*, în care era descrisă curtea și administrația otomană la începutul sultanatului lui Murâd al III-lea. Acest ultim manuscris fusese descoperit de tânărul și harnicul cercetător și descoperitor de revelații documentare N. Iorga¹⁰⁹.

¹⁰¹ Lazăr Șăineanu, *Starea Țărilor Române în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. După un cronicar turc contemporan lui Dimitrie Cantemir*, în „Revista Nouă”, anul III, nr.1 / ianuarie 1890, București, pp.19-30.

¹⁰² Traducerea aflată la Bibliothèque Nationale - Paris, ms. 12.197 și publicată în 1700; au fost descrise evenimentele din Moldova din 1621; apoi cele referitoare la anii 1632-1637; 1639; 1649-1650; 1652-1653 (evenimentele din cele două state românești extracarpatice) în N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor, adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului* (înfr. abreviat: *Acte și fragmente*), vol. I, București, 1895, pp.55-63.

¹⁰³ Au fost descrise evenimentele politice referitoare la Țările Române în intervalul 1639-1659, vezi N. Iorga, *Manuscrise din biblioteci străine relative la istoria românilor. Al doilea memoriu*, în „A.A.R.M.S.I.”, s. II, t. XXI, nr. 2, 1899, București, pp. 53-62, cap. III. Barbu Theodorescu a greșit afirmând că această cronică a fost „tradusă în românește (sic!) de Iacob Tarsia” (vezi B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*”, p. 254, poziția 399).

¹⁰⁴ „Un izvor de informație care nu trebuia neglijat în studiul istoriei noastre sunt cronicile turcești. Aceste cronici nu dau faptele în legătură strânsă, ci într-o expunere umflată, dezordonată și naïvă, dar ele cuprind o sumă de lucruri noi, foarte interesante, de care trebuie să ținem seama”, în N. Iorga, *Manuscrise*, p. 53.

¹⁰⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. III, București, 1901, pp. XI-XII și XXX-XXXI.

¹⁰⁶ Idem, *Un călător italian în Turcia și Moldova în timpul războiului cu Polonia*, în „A.A.R.M.S.I.”, s. II, t. XXXIII, 1910, m.2, București, pp. 35-60.

¹⁰⁷ Emilia Cioran, *Călătorile Patriarhului Macarie de Antiochia în Țările Române, 1653-1658. Teză pentru licență în istorie*, București, 1900, VI + 271 p.

¹⁰⁸ În „N. R. R.”, vol. II, nr. 15/1 August 1900, București, pp. 119-120 (nesemnată). Nu trebuie să ne mire această atitudine de acum un secol în urmă, ținând cont de faptul că principiile moderne de realizare a unei ediții critice - traducere de texte erau puțin sau de loc cunoscute, însușite și aplicate în România.

¹⁰⁹ Lucreția I. Apolodor, *Trei relațiuni asupra Imperiului Turcesc la finele secolului al XVI-lea. Teză de Licență în Litere*, București, 1899, 64 p.

Un important pas înainte în acest domeniu a realizat orientalistul ploieștean Gh. Popescu-Ciocănel, prin traducerea în limbile franceză¹¹⁰ și română¹¹¹ a textului original în limba arabă al călătorilor anterior amintitului patriarh. Gh. Popescu-Ciocănel, specialist în limbi orientale¹¹², după ce tradusese anterior capodopera persană *Golestan - Grădina florilor* după originalul persan¹¹³, a folosit manuscrisul arab al *jumalului* călătoriei lui Macarie. Acesta a constituit prima încercare¹¹⁴, reușită, în istoria preocupărilor de orientalistă-turcologie din țara noastră, de aplicare a criteriilor moderne în actul traducerii: explorarea și analiza manuscrisului original (colaționat cu diferite copii contemporane sau ulterioare elaborării textului de bază) și nu ale unor traduceri în alte limbi, oricât de fidele ar fi fost acestea. Deși peste jumătate de secol turcologul Mihail Guboglu¹¹⁵ s-a exprimat critic la adresa calității acestei traduceri, totuși ea a marcat un moment de referință în domeniul respectiv, ulterior și alți specialiști urmând, unii cu mai mult succes (preotul Vasile Radu), calea deschisă la începutul secolului de orientalistul ploieștean.

Medievistul Ion Ursu a descoperit la Biblioteca Națională din Paris codicele-manuscris italian nr. 1238 și a publicat la București *Historia Turchesca (1300-1514)* a lui Donado da Lezze¹¹⁶. În *introducere* editorul a oferit date generale despre această compilație, despre cronicarii preluați de Donado, apreciat ca fiind „autorul întregii opere”¹¹⁷, despre acesta și Giovanni Maria Angioello, despre izvoarele și valoarea istorică a cronicii și, mai ales, despre „însemnătatea cronicei pentru istoria noastră” și informațiile istorice inedite pe care le conținea¹¹⁸. Ulterior, I. Ursu a reluat aceste concluzii într-un studiu publicat în limba italiană¹¹⁹. Același istoric a mai publicat și extrase în limba franceză din *cronica* lui Sa'adeddîn, după *ms. francez* nr.6074 aflat la Bibliothèque Nationale-Paris¹²⁰.

¹¹⁰ Gh. Popescu-Ciocănel, *Les Voyages de Patriarche Macarie dans la Moldavie, la Valachie, le Pays des Cosaques et à Moscou, pendant les années 1652-1659*, texte arabe, d'après manuscrit no. 6016 de la Bibliothèque Nationale de Paris, collationné avec le manuscrit no. 802-805 du British Museum de Londres. La traduction française du précédent manuscrit, Paris, 1906.

¹¹¹ Idem, *Călătoriile patriarhului Macarie în Moldova, Valachia, Țara cazacilor și Moscova, între anii 1652-1659*, în „B. S. G. R.”, an XXIX, t. II/2, 1909, București, pp. 33-103 și an XXXII, t. II, 1912, București, pp. 31-95.

¹¹² Licențiat al Facultății de Litere și Filosofie din București (1897), specialitatea istorie-geografie, specializarea în orientalistă, la Paris, la „École des Hautes Études” și „École des Langues Orientales Vivantes”, licențiat al ambelor înalte foruri de învățământ în 1906, membru al Societății Asiatică din Paris (1905). Vezi I. Simache, P. D. Popescu, *Un orientalist ploieștean: Gh. Popescu-Ciocănel*, Muzeul de istorie al jud. Prahova, Ploiești, 1969, 1969, 18 p.; pentru aceste informații vezi pp. 6-7 și titlurile științifice ale autorului amintite în diferitele sale lucrări.

¹¹³ *Ibidem*, pp. 6-7; vezi și aprecierea iranistului Viorel Bagiacu: „*Golestanul*, tradus în „dulcea limbă românească”, cum însuși prof. Gh. Popescu-Ciocănel scrie în prefață, este prima carte din literatura persană tradusă în țara noastră integral și din original”, *ibidem*, p. 17.

¹¹⁴ N. Iorga a amintit de „traducerea exactă ca formă, dar nu corespunzătoare ca fond istoric, începută de d. Popescu-Ciocănel, după textul arab”. În cartea sa *Istoria românilor prin călători*, București, 1981, p. 236, n. 1.

¹¹⁵ Mihail Guboglu, *Orientalistica română*, p. 342: „Gh. Popescu-Ciocănel a fabricat, după textul arab, o versiune românească aproape completă: *Călătoriile...* (1909) și alta franceză după manuscrisele arabe (...) din British Museum. Ambele sunt destule de defectuoase, fiind bazate mai mult pe traduceri ale lui F. C. Belfour și Emilia Cioranu, decât pe originalul arab (sic!)”.

¹¹⁶ Donado da Lezze, *Historia Turchesca (1300-1514)*, publicată, adnotată, împreună cu o introducere de dr. I. Ursu, Edițiunea Academiei Române, București, 1909, L + 304 p.

¹¹⁷ *Ibidem*, *introducere*, p. IX: „Din cercetările făcute rezultă, fără umbră de îndoială, că autorul întregii opere e venețianul Donado da Lezze, iar Angioello nu e decât autor de memorii, pe care le-a folosit Donado, intercalându-le în cuprinsul lucrării sale”.

¹¹⁸ *Ibidem*, *introducere*, p. V-L.

¹¹⁹ Ion Ursu, *Uno sconosciuto storico veneziano del secolo XVI (Donado da Lezze)*, în „Nuovo Archivio Veneto”, Nuova Serie, vol. XIX, parte I, Venezia, 1909, estratto, 21 p.

¹²⁰ În anexă la contribuția Ștefan cel Mare și turcii, București, 1914: despre expediția lui Mehmed al II-lea împotriva lui Vlad Țepeș / 1462 (pp. 191-195); despre expedițiile lui Süleyman pașă / 1475 și Mehmed al II-lea / 1476 împotriva lui Ștefan cel Mare (pp. 296 - 201); despre cucerirea Chilie și Cetății Albe de către otomani / 1484 și încercarea voievodului moldav de a le elibera (pp. 202-207); despre alianța dintre Ștefan cel Mare și otomani și expediția lui Bali beg în Polonia (pp. 208-213).

Mici fragmente referitoare la Dobrogea au fost traduse din interesantele relatări de călătorie (*Seyahâtnâme*) ale *globetrotter*-ului otoman Evliyâ Çelebi: astfel, Goran Cialicoff¹²¹ a folosit o traducere în limba bulgară a lui D. G. Gadjanoff, iar maiorul Ionescu-Dobrogeanu¹²² o altă traducere în aceeași limbă.

În același domeniu al traducerii și editării izvoarelor narative referitoare la istoria Imperiului otoman și a relațiilor româno-otomane, trebuie să amintesc și contribuția lui Al. Papiu Ilarian¹²³, la care se adaugă activitatea laborioasă a lui N. Iorga. Tânărul universitar bucureștean a descoperit, tradus și editat, la începutul secolului al XX-lea, unele cronici redactate în alte limbi decât turco-osmană: *Istorie aleasă pe scurt...*, atribuită lui Nicolae Spătarul - „Milescu”¹²⁴, două *cronici* despre șederea în Bender a lui Carol al XII-lea, prima scrisă de Alexandru Amira¹²⁵, a doua de Afenduli¹²⁶, cronica expediției turcilor în Moreea¹²⁷, atribuită lui Constantin Diichiti.

Nu putem încheia trecerea în revistă a acestor traduceri de izvoare narative otomane, orientale, central și sud-est europene, fără a aminti de realizarea și editarea versiunii românești a *Kur'ân*-ului¹²⁸, cartea religioasă fundamentală a *Islâm*-ului, „Biblia” turco-osmanilor. Traducătorul, dr. Silvestru Octavian Isopescu, a precizat că a efectuat traducerea după textul arab original editat de Gustav Fluegel¹²⁹, având în vedere și traduceri în limba germană realizate de Boysen (la Halle, 1773), Ullman (la Bielefeld-Leipzig, 1877) și Max Henning (la Leipzig, 1901). Tot în *prefață* traducătorul a mai precizat că *introducerea* la traducere se compunea de fapt din prelucrarea sau rezumarea în limba română a introducerilor la edițiile germane anterior amintite și a capitoului consacrat Profetului Muhammad din monografia orientalistului Theodor Noldeke, *Geschichte des Qorâns*, Göttingen, 1860. În această situație, dr. S. O. Isopescu a afirmat că nu avea pretenții de

¹²¹ În „Dobrogea Jună”, an VIII, nr. 7-8/1912, Constanța, 12 p., text reeditat în „A. D.”, an II, 1919, București, pp.134-146; vezi și M. Guboglu, *Orientalistica română*, p.327; idem, *Contributions roumaines*, p. 463.

¹²² În „B. S. G. R.”, an XXXIV, fasc. 1/1913, București, pp. 210-213; vezi și M. Guboglu, *articole citate* la n. 120.

¹²³ Care a editat *Istoria preaputemicilor Împărați othomani*, „adunată și alcătuită pe scurt de dumnealui Iannache Văcărescu, redactată între 1788-1793 și terminată în șewal 1208/1794, în „T.M.I.R.”, vol. II, 1863, București, pp. 237-302. După câteva cuvinte introductive ale editorului despre autor (pp.237-247), a fost editat manuscrisul lui I. Văcărescu, care a tratat în volumul I despre Muhammad, *Kur'ân* și domniile emirilor și sultanilor 'Osmân I - Ahmed III inclusiv (pp. 247-274), iar în vol. II despre Mahmūd I - Sefim III (până în 1794), când redactarea manuscrisului s-a oprit brusc (pp.275 - 302).

¹²⁴ *Istorie aleasă pe scurt, den multe letopisește izbrănită, întru care se arată toți Împărații turcești, câți au fost din începutul Împărăției lor până astăzi, să se știe*, redactată după martie 1656; o compilație în limba română de scurte biografii ale sultanilor și ale faptelor lor de arme, cu referiri la relațiile lor cu românii, în N. Iorga, *Studii și documente*, vol. IX, *Povestiri, scrisori și cronici*, cap. IV: *Încă două povestiri istorice românești*, București, 1905, pp.183-207.

¹²⁵ *Cronica șederii în Bender a lui Carol al XII-lea, Regele Suediei*, de Alexandru Amira, în *ibidem*, vol. IX, cap. II, pp.39-124; *Storia del Saggiomo di Carlo XII in Turchia*, scrito dal suo primo interprete Alessandro Amira e pubblicata da N. Iorga, Bucarest, 1905, 98 p.: după o introducere cu date generale despre autor și cronică, ultima redactată în limba italiană și având titlul original *Autentica istoria di Carlo XII, Ré di Suedia, nel tempo della sua dimora in Turchia* ... (pp.3-8), urma textul acesteia (pp. 9 - 77), un apendice documentar (pp. 78 - 90) și un indice de nume (pp. 91 - 98).

¹²⁶ N. Iorga, *En grekisk Krönika om Karl XII: S. vistelse i Bender (Afenduli)*, în „Svensk Tidskrift Särtryck”, 1912, Stockholm, pp. 192 - 205 (cronica în limba greacă).

¹²⁷ *Cronica expediției turcilor în Moreea, 1715, atribuită lui Constantin Diichiti. Chronique de l'expédition des Turcs en Morée, 1715, attribuée à Constantin Diichiti*, publicată de Nicolae Iorga, București, 1913, XIV +228 p., pe baza celor 3 mss. aflate la B.A.R. Autorul, grec stanbulit, a fost membru al corpului expediționar muntean, condus de marele pahamic State Leurdeanu, trimis de Ștefan Cantacuzino în sprijinul otomanilor, în timpul expediției în Moreea. *Cronica* a fost elaborată în limba română.

¹²⁸ Dr. Silvestru Octavian Isopescu, *Coranul*, traducere după originalul arab însoțită de o introducere, Cemăuți, 1912, 538 p.; o nouă ediție la Editura ETA, Cluj-Napoca, 1995, 511 p. fără *prefața* traducătorului).

¹²⁹ *Coran textus arabicus... recensuit ...* Gustavus Fluegel, Lipsiae, 1869.

originalitate în concluziile formulate¹³⁰. În așa-zisa *introducere* traducătorul a oferit informații despre *Arabii înainte de Mohammed* (pp. 9-11), *Mohammed* (pp. 11-27), *Coranul* (pp. 27-49), *Islamul* (pp. 49-52), *Istoria roabei Tavaddud* (pp. 52-60). În continuare urmează textul traducerii¹³¹, în legătură cu care dr. Andrei Antalfy, *orientalist-arabist* cu studii și specializare la Cairo (1903-1905), a afirmat: „veți crede - pe modesta mea garanție - , că ea rezistă comparației cu cele mai bune tălmăciri, vechi și moderne, ale Coranului, cum sunt cele germane (...) englezești (...), în limba franceză și (...) italiană (...), traducerea oficială în limba turcească, în 1929”¹³². Continuând analiza traducerii românești din 1912, orientalistul transilvănean a concluzionat: „Ceea ce ne poate interesa în momentul de față este faptul că o traducere a cărei notă caracteristică este respectarea, uneori până la minuțiozitate, a particularităților chiar și stilistice ale originalului, cum este cazul tălmăcirii românești a Coranului, făcută de Isopescu, o astfel de operă presupune din partea traducătorului o cunoaștere mai mult decât mediocră a limbii arabe, așa încât într-o viitoare istorie a studiilor orientalistice în România, Silvestru Isopescu va trebui să figureze ca primul arabist de seamă la noi, iar traducerea lui va fi de mare folos pentru toți aceia cari își vor căuta primul contact cu limba arabă clasică prin ajutorul unei bune traduceri românești a Coranului”¹³³. Nu punem la îndoială pregătirea filologică și calitățile de *arabist-traducător* ale dr. Andrei Antalfy (el însuși a tradus *din limba arabă* în limba maghiară *Kur'ân-ul și O mie și una de nopți*¹³⁴), dar faptul că nu oferă mai multe „detalii tehnice” sau termeni de comparație pentru o justă și obiectivă apreciere ridică unele mici semne de întrebare. Unul dintre ele ar fi: l-a cunoscut personal pe S. O. Isopescu, putându-se astfel informa despre caracteristicile traducerii? De ce nu le-a făcut publice? Dacă nu, a comparat dr. Andrei Antalfy traducerea românească din 1912 cu ediția *Kur'ân-ului* în alfabet arab din 1869? A ținut cont și de traducerile germane anterior amintite? În 1956 *turcologul* Mihail Guboglu a apreciat că această traducere „privită în ansamblu, poate fi considerată ca una din cele mai reușite până atunci”¹³⁵ fără să precizeze însă ce informații și ce termeni de comparație au stat la baza acestei afirmații.

În ultimele patru decenii, și alți cercetători au analizat viața și opera de traducător ale lui Silvestru Octavian Isopescu (Nicolae Neaga¹³⁶, Gh. Speranță¹³⁷, Atanasie Negoită¹³⁸ sau Mircea Păcurariu¹³⁹); ei au fost unanimi în a aprecia îndrăzneala și originalitatea traducerii, calitățile filologice și valoarea istoriografică a ediției românești din 1912 a *Kur'ân-ului*.

¹³⁰ *Ibidem*, pp. 3 - 5.

¹³¹ *Ibidem*, pp. 61 - 538.

¹³² Dr. Andrei Antalfy, *Sistemul religios al islamului*, I, în revista „Scânteieri”, anul I, nr. 5-6/1938, Târgu Mureș, p.5.

¹³³ *Ibidem*.

¹³⁴ Dorothee Sasu, *André Antalfy et les études orientales en Roumanie*, în „S. A. O.”, vol.V / 1957, Bucarest, 1958, p.347; Valeriu Nițu, *Antalfy Endre*, în vol. *Profiluri mureșene*, I, 1971, Târgu Mureș, p. 272; Dan Prodan, *L'Orientalist transylvain, dr. Andrei Antalfy*, în „T. R.”, volume V, No.1, Spring 1996, Cluj - Napoca, pp. 90 - 100.

¹³⁵ M. Guboglu, *Orientalistica română*, pp. 342-343; idem, *Contributions roumaines*, p. 471.

¹³⁶ Nicolae Neaga, *Un orientalist român: S. O. Isopescu (1878 - 1922)*, în „M.M.S.”, anul XXXIII, nr. 5 - 6 - 7 / mai - iunie - iulie 1957, Iași, pp.468 - 472.

¹³⁷ Gh. Speranță, *Clerici români orientaliști. III. Preot Silvestru Octavian Isopescu (1878 - 1922)*, în „S.T.”, seria II, anul XIX, nr. 5 - 6 / mai - iunie 1967, București, pp. 363 - 366.

¹³⁸ Atanasie Negoită, *50 de ani de la moartea lui Silvestru Octavian Isopescu, primul orientalist român, traducător din siriacă*, în „G.B.”, anul XXXI, nr. 9 - 10 / septembrie - octombrie 1972, București, pp. 1036 - 1041.

¹³⁹ Pr. prof. univ. Dr. Mircea Păcurariu, *Isopescu, Silvestru Octavian*, în *Dicționarul teologilor români*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1996, pp. 214 - 215.

Această traducere, ce ridică încă unele mici semne de întrebare, pe care cercetările viitoare istorico-filologice în domeniul arabisticii sper să le elucideze, a avut în primul rând o finalitate științifică, de popularizare și informare, fiind studiată ca izvor istoric, filologic și lingvistic, pentru analiza și înțelegerea unei mentalități, a unei religii, culturi și civilizații universale¹⁴⁰. În al doilea rând, o finalitate religioasă-didactică, putând fi folosită de românii care trăiau în vecinătatea comunităților de turco-tătari musulmani. De asemenea, în ultimă instanță, de către musulmanii din România, ca o alternativă la *Kur'ân*-ul în limba arabă sau turcă, atât în ritualurile religioase cotidiene cât și ca obiect de studiu în școlile mahomedane din țara noastră. Importanța și valoarea acestei cărți fundamentale în istoria omenirii justifică necesitatea unei ediții critice în limba română, ce să reflecte stadiul cercetărilor în domeniu la sfârșitul secolului al XX-lea.

În concluzie, pot afirma că traduceri fragmentelor din izvoarele cronice otomane nu s-au realizat după manuscrisele sau edițiile otomane, ci după traduceri (mai mult sau mai puțin fidele textului original) în unele limbi europene. Această situație s-a datorat: inexistenței unor specialiști orientaliști-turcologi români, care să fi tradus manuscrisele și/sau edițiile otomane de cronici; necercetării arhivelor și bibliotecilor otomane, publice și private, de către specialiști români; numărului destul de mic de ediții otomane de izvoare narrative, după care să se fi realizat traduceri. În ceea ce privește traduceri unor *jumale* de călătorie, menționez activitatea orientalistului ploieștean Gh. Popescu-Ciocănel, care a folosit manuscrisul arab original (1906); alte preluări după ediții în limba engleză și bulgară. Referitor la izvoarele narrative redactate în alte limbi decât turco-osmana, s-au folosit manuscrisele originale, aflate în depozitele din țară sau străinătate. Toate aceste realizări au contribuit la mărirea numărului de izvoare narrative otomane (dar și românești, italienești, grecești) despre relațiile româno - otomane în evul mediu și despre trecutul statului otoman. Prima traducere a *Kur'ân*-ului în limba română „după originalul arab” a reprezentat un moment important în evoluția *arabisticii* românești, dar și accesul, din punct de vedere istoric, filologic, religios și didactic, la această „sursă primară” a *Islâm*-ului, religie adoptată oficial de turcii otomani.

În ceea ce privește *izvoarele epigrafice otomane*, s-a publicat doar epitaful în limba turco-otomană, cu caractere arabe, de pe monumentul funerar al unui „turc” înmormântat în zona *re'âyâ*-lei (*kazâ*-lei) Giurgiu. Inscripția de pe piatra funerară, descoperită în comuna Finta, jud. Dâmbovița, a fost tradusă de filologul orientalist parizian Barbier de Meynard și de M. Neazi, profesor de limbile turcă, arabă, persană la Școala Musulmană din Constanța¹⁴¹.

I. 3. Preocupări de orientalistică-turcologie în domeniul istoriei

În cadrul acestor preocupări s-au conturat două direcții de evoluție: 1) *studierea caracterului complex al relațiilor româno-otomane în evul mediu și în epoca modernă*; 2) *cercetarea istoriei turcilor otomani și a formațiunii lor statale în perioada: începutul secolului XIV - începutul secolului XX*. Evident, o delimitare

¹⁴⁰ S. O. Isopescu a precizat că „dorința mea este ca scrierea mea de față să dea impuls la o studiere mai temeinică a Orientului din partea cerului nostru și ca acesta să cunoască mai cu temeiul Mahomedanismul, care a adus *stăta* daună bisericii noastre” (*Coranul, Prefață*, p.5).

¹⁴¹ În „C. L.”, anul XLII, nr. 1 / Ianuarie 1908, București, pp. 224 - 225.

clară, precisă, între cele două direcții de cercetare nu se putea și nici nu se poate face; întrepătrunderea și caracterul lor de complementaritate, cu o anumită doză de prevalență a uneia sau alteia dintre direcții, este o primă caracteristică a acestei categorii de preocupări.

Un rol important în cadrul primei direcții de cercetare l-au jucat *studiile cu caracter istorico-juridic*. Unele contribuții au fost rezultatul preocupărilor autorilor de a elucidă istoria relațiilor româno-otomane în secolele XIV-XIX și de a lămuri aspectele fundamentale ale trecutului statului otoman, altele au avut drept motivație necesitatea soluționării unor probleme practice apărute în evoluția tănărului stat independent român.

Retrocedarea și reintegrarea Dobrogei în cadrul statului român (1878) au implicat o cercetare și o cunoaștere profundă a realităților complexe din această provincie românească aflată patru secole și jumătate sub ocupație și administrație otomană. Regimul proprietății musulmane din Dobrogea, problemă de ordin teoretic-științific și practic, a fost studiat de juristul George Filitti¹⁴². După ce a expus scopul lucrării (de a explica juriștilor și magistraților caracteristicile proprietății funciare în Dobrogea, conform legilor otomane, pentru a găsi soluții viabile acestei probleme și a grăbi integrarea amintitei provincii în statul român), autorul a analizat cele cinci categorii de pământuri aflate în cadrul statului otoman: 1) proprietatea privată (*uhriye*; *harâdjiye*); 2) proprietate publică (*mevcaffiye*, transformată în *vakuf-uri*); 3) bunurile de mână moartă (*vakuf-uri*); 4) pământurile neproductive, destinate recultivării (*mevât*); 5) beneficiile militare (*timâr și ziâmet*)¹⁴³. G. Filitti a analizat în amănunt *hatt-i hümâyûn*-ul din 1856 și Codul otoman al proprietății funciare¹⁴⁴, conculzionând că, potrivit legilor otomane în vigoare prin 1880, totalitatea proprietăților rurale în Dobrogea era pământ *miriye* și aparținea domeniului public, putând fi obținut de persoane particulare prin: concesiune acordată de stat; contract cu sau fără obligații; moștenire; drept de preempțiune; pământuri *mevât*, drept de preeminență prin colonizare¹⁴⁵. Acest studiu, bazat pe lucrările lui Belin și pe Codul de legi otomane (în limba franceză), a contribuit la clarificarea problemei pe plan teoretico-juridic. Se mai poate aminti aici și prezentarea lui T. G. Djuvara referitoare la relațiile și tratative cu caracter comercial româno-otomane la sfârșitul secolului al XIX-lea¹⁴⁶.

Aspecte ale istoriei statului otoman și ale Europei de Sud-Est s-au situat în atenția lui D. Nicolaescu, care a prelucrat în limba română lucrarea lui Abram Vaporide, scrisă în limba greacă (1888)¹⁴⁷, a lui Constantin Erbiceanu, care a tradus din grecește *corpus*-ul de biografii¹⁴⁸ al marilor dragomani greci întocmit de Epaminodas I. Stamatiades, mulți dintre ei devenind în *secolul fanariot* domni în Principatele Române, și a lui I. C. Filitti, care a studiat *Rôle diplomatique des Phanariotes, de 1700 à 1821*, în contextul istorico-diplomatic sud-est european din

¹⁴² Georges Filitti, *La propriété foncière dans la Dobrogea d'après les lois ottomanes*, Bucarest, 1881, 47 p.

¹⁴³ *Ibidem*, pp. 8 - 28.

¹⁴⁴ *Ibidem*, pp. 29 - 45.

¹⁴⁵ *Ibidem*, pp. 45 - 47.

¹⁴⁶ T. G. Djuvara, *Conflictul vamal cu Turcia. Răspuns D-lui B. G. Assan*, București, 1900, 37 p.

¹⁴⁷ D. Nicolaescu, *Istoria sultanilor a Imperiului otoman*, București, 1899, 228 p.; vezi și M. Guboglu, *Orientalistica română*, p. 322.

¹⁴⁸ Constantin Erbiceanu, *Biografiile marilor dragomani greci din Imperiul otoman (1661 - 1821)*, București, 1898, 110 p., după ediția originală în limba greacă, Atena 1865; vezi și M. Guboglu, *Orientalistica română*, p. 328.

această perioadă, formulând concluzii în general confirmate de cercetarea istorică ulterioară¹⁴⁹.

Nu intenționez să insist asupra sintezelor de istorie a românilor apărute în această perioadă și semnate de A. D. Xenopol¹⁵⁰ sau N. Iorga¹⁵¹, în care s-a insistat și asupra relațiilor româno-otomane (sec. XIV-XIX), sau asupra monografiilor consacrate unor mari voievozi și domni care au luptat împotriva otomanilor¹⁵². Scopul prezentei analize fiind bine precizat, nu pot decât să le amintesc, menționând faptul că nu au fost rezultatul unor preocupări speciale de orientalistă-turcologie, ci făceau parte din proiecte vaste de prezentare a trecutului istoric românesc.

Existența mai multor ediții ale „tractatelor dintre români și turci”, precum și descoperirea și editarea a sute de documente otomane au permis cercetarea unor aspecte importante ale relațiilor româno-otomane: problema „capitulațiilor” acordate de Poarta otomană românilor în Evul Mediu, cea a începutului suzeranității otomane asupra Moldovei și cea a *re'âyâ*-lelor (*kazâ*-lelor) otomane organizate pe pământ românesc, la nordul Dunării.

Încă în timpul perioadei unioniste, bucovineanul Constantin Hurmuzachi s-a interesat de „capitulațiile” acordate de Poarta Otomană Țărilor Române în evul mediu¹⁵³. El a ajuns la concluzia că prima „capitulație” a Moldovei acordată de Băyezid II datează din 1511 (după textul publicat de Mihail Kogălniceanu în „Arhiva Românească”, an II, Iași, 1845). Ulterior, nici Petru Rareș și nici fiul său Ștefan Rareș nu au mai încheiat o nouă „capitulație” cu Imperiul otoman. În primul act de acest fel s-au inclus condiții avantajoase pentru Moldova: conservarea autonomiei și statalității.

¹⁴⁹ Paris, 1901, XXVIII+221 p. Autorul a apreciat că fanarioții și-au conservat identitatea printr-o politică versatilă, complicată, șireată și duală, bazată pe o educație și cultură superioare, deschise către modernitate; ei au jucat un important rol diplomatic de intermediari între Imperiul otoman - români / puteri europene; timp de peste un secol au ocupat tronurile Principatelor Române, conservând, prin acțiunile lor, statalitatea și autonomia acestora (pp. 205 - 220). Inițial lucrare de licență, cu o bază documentară la nivelul anului 1900, contribuția a meritat să fie amintită pentru curajul autorului de a aborda o problematică vastă pe orizontala spațiului și pe verticala timpului.

¹⁵⁰ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. I, vol. I - VI, Iași, 1888 - 1893; ed. populară, 12 vol., Iași, 1896; ed. II, vol. I - V, Iași, 1913 - 1914; idem, *Les Roumains et leurs luttes contre les Turcs*, în *Histoire générale du IVe siècle à nous jours*, sous la direction de M.M. Ernest Lavisse et Alfred Rambaud, Paris, vol. III, 1894, pp. 869 - 893; vol. V, pp. 798 - 827; idem, *Războaiele dintre ruși și turci și înfrângerile lor asupra țărilor române*, 2. vol., Iassy, 1880. În primul volum a analizat războaiele ruso-otomane din secolul al XVIII-lea și de la începutul celui următor (218 p.), iar în volumul al II-lea cele dintre anii 1827-1878 inclusiv (378 p.). În concluzie (pp. 378-392) a afirmat că „(...) nu trebuie să uităm un lucru: că legăturile noastre cu împărăția lor (a otomanilor - compl. D.P.) au păstrat și scăpat de pierire naționalitatea noastră (subl. A.D.X.)” - p. 383 (ediția a II-a, Editura Albatros, București, 1997, XVIII+405 p.).

¹⁵¹ N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, Gotha, 1905, vol. I, XIV + 402 p.; vol. II, XII + 541 p.

¹⁵² Idem, *Scurtă istorie a lui Mihai Viteazul*, București, 1900, 116 p.; idem, *Istoria lui Mihai Viteazul pentru poporul românesc*, București, 1904, 372 p.; idem, *Istoria lui Ștefan cel Mare povestită neamului românesc*, București, 1904, 372 p.; idem, *Viața și domnia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu*, București, 1914, 213 p.; I. Ursu, *La politique orientale de François Ier (1515 - 1547)*, Paris, 1908, 204 p.; idem, *Die auswärtige Politik des Peter Rareș, Fürst von Moldau (1527 - 1538)*, Wien, 180 p.; și, în special, *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1914, 224 p. (În care lucrare autorul a folosit izvoare narative otomane în traducerea lui Antoine Galland / 1700 și Josef Thury / 1893, precum și *História Turchesca* a lui Donado da Leza, pe care el însuși a editat-o într-o ediție critică / București, 1909, vezi supra notele 115 - 118. I. Ursu a studiat relațiile pașnice ale lui Ștefan cel Mare cu turcii între anii 1457 - 1473, apoi perioada ostilităților cu sultanii otomani Mehmed II Fătih și Băyezid II Veli (1473 - 1489). Ultimul deceniu din domnia marelui voievod și domn moldav s-a caracterizat prin relații normale cu otomanii. În concluzie, autorul a susținut că Ștefan cel Mare a plătit tribut otomanilor în perioadele de colaborare cu aceștia, fără să menționeze ceva despre vreun tratat de pace moldo-otoman. I. Ursu a sesizat corect și a argumentat științific-critic principalele etape ale politicii externe a marelui voievod și ale relațiilor cu otomanii. Vezi și Andrei Rădulescu, *Luptele lui Ștefan cel Mare cu turcii în anul 1475 și 1476*, București, 1908, 16 p. Pentru ultimele trei contribuții vezi și Ioana Ursu, Dumitru Preda, *Biografia unei conștiințe - Ioan Ursu, cuvânt înainte de acad. Ștefan Pascu*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1987, 294 p. + fotografii, passim).

¹⁵³ *Scrisori de la Constantin Hurmuzachi către Ion Maiorescu*, în „C. L.”, an XXXVI, nr. 10 / Octombrie 1902, București, pp. 994 - 997, și nr. 11 / Noiembrie 1902, pp. 1127 - 1130, scrisori din august-septembrie 1856; an XLII, nr. 8 / August 1907, pp. 830 - 832, scrisoare din 4 / 16 octombrie 1856.

„A doua capitulațiune a Moldovei” a fost acordată de energicul sultan Murâd IV lui Vasile Lupu în 1634. Astfel, „capitulațiunile sunt tractate de protecțiune. Așadar, Principatele nu fac parte întregitoare a Turciei, nici nu au vreun amestec cu integritatea ei (...). Principatele fiind suverane, au dreptul de a încheia tractate atât cu puteri străine, cât și între sine pentru unire”¹⁵⁴. Constantin Giurescu a cunoscut, folosit și citat aceste „însemnări” ale lui Constantin Hurmuzachi¹⁵⁵.

Peste o jumătate de secol, incitanta problemă a *Capitulațiilor Moldovei cu Poarta Otomană*¹⁵⁶ a fost studiată, independent de o eventuală influență a evenimentelor politice, de istoricul Constantin Giurescu. Acesta a ajuns la concluzia că „tractaturile” erau o compilație apocrifă a unor boieri români necunoscuți, scrisă în vara anului 1772¹⁵⁷, că tradiția istorică, opera istorică a lui D. Cantemir și diferitele versiuni ale „tractatelor” nu aveau nici o valoare documentară¹⁵⁸, dar exprimau, în schimb, o realitate de fond, istorică¹⁵⁹. În subcapitolul ultim, al IV-lea, al lucrării, autorul a făcut „o scurtă expunere a împrejurărilor în cari s-a făcut închinarea Moldovei către turci și a relațiilor următoare până în domnia lui Bogdan (al III-lea)”¹⁶⁰, apreciind că în perioada 1420-1456 „domnii Moldovei dobândiseră prietenia turcilor prin *daruri* (subl. C.G.)”¹⁶¹, că tributul, așa cum s-a stabilit în 1456, echivala cu un tratat de pace, că o „închinare a țării n-a fost”¹⁶², că în 1489 s-a încheiat pacea moldo-otomană, în condiții „de astă dată mai grele” pentru Ștefan cel Mare¹⁶³ și că „la începutul domniei lui Bogdan (al III-lea) situația Moldovei față de turci era bine definită. Tributul care se plătise neîntrerupt de la 1489 se continuă și mai departe.”¹⁶⁴

Retrospectiv, C. Giurescu a subliniat că: „închinarea Moldovei la turci sub Bogdan (al III-lea), de care vorbește tradițiunea, nu se adevărește deci prin documente, și ea trebuie definitiv înlăturată dintre faptele istorice. Formarea acestei tradițiuni este de altfel explicabilă. Cărturarii din secolul al XVII (-lea) nu puteau admite că Ștefan cel Mare, care învinsese pe turci în atâtea rânduri, le-ar fi plătit tribut. Supunerea țării a trebuit să se facă numai după moartea lui (...). Astfel s-a format povestea închinării la turci sub Bogdan (al III-lea), introdusă în *Cronica* lui Ureche de Simion Dascălul. Cantemir i-a adăugat în urmă elemente noi, plâzmuind (...) condițiile închinării consfințite printr-un *hâtîșerif* al sultanului. Pe temeiul spuselor lui, și tot pentru motive politice, s-a recunoscut apoi în 1772 cuprinsul acestui *hâtîșerif*, iar în 1839 „tractatul” dintre Bogdan (al III-lea) și Soliman Magnificul. Izvorâte din preocupările politice ale epocii în cari s-au produs, ele au fost arme

¹⁵⁴ Idem, *loc. cit.*, an. XLI, nr. 9 / Septembrie 1907, pp. 910 - 924, scrisoare din 30 septembrie 1856; nr. 10 / Octombrie 1907, pp. 1013 - 1015; nr. 12 / Decembrie 1907, p. 1242 - 1247.

¹⁵⁵ Constantin Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană. Studiu istoric*, în idem, *Studii de istorie*, antologie, Îngrijire de ediție și introducere de Dinu C. Giurescu, Editura Eminescu, București, 1993, pp. 493-494 și n. 87.

¹⁵⁶ Ed. I, București, 1908, 65 p.; reeditare în 1993, vezi *supra* n. 154.

¹⁵⁷ *Ibidem*, pp. 21 - 22; 25; 31 (ed. 1993, p. 487): „(...) pot afirma cu toată siguranța că în timpul Congresului de la Focșani, când contele Orlov, în vederea propunerii pe care avea s-o facă cu privire la independența Principatelor, a cerut celor două deputațiuni să-i arate care erau vechile lor privilegii, muntelui au redactat actele (...), iar moldovenii au alcătuit, pe temeiul lui Cantemir și în vederea năzuințelor lor, scrierea (...)”.

¹⁵⁸ *Ibidem*, pp. 49 - 51 (ed. 1993, pp. 496 - 498).

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 65 (ed. 1993, p. 504).

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 55 (ed. 1993, p. 498).

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 56 (ed. 1993, p. 499).

¹⁶² *Ibidem*, p. 58 (ed. 1993, p. 501): „(...) plata tributului nu însemna alipirea țării la imperiul turcesc, ci era o simplă dajdie pe care o plătea turcilor un vecin mai slab pentru menținerea păcii. Acesta este caracterul pe care l-a avut haraciul și astfel trebuie, cred, înțeleasă pretinsa închinare a Moldovei”.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 63 (ed. 1993, p. 503).

¹⁶⁴ *Ibidem*, pp. 64 - 65 (ed. 1993, pp. 504).

putemice în lupta patriotică pentru emancipare. Și dacă s-a crezut atâta vreme și cu atâta convingere în autenticitatea lor, este pentru că autonomia pe care voiau s-o dovedească, și a cărei amintire se păstrase fără întrerupere, existase într-adevăr¹⁶⁵.

Acest „celebru studiu, lucrarea paradigmatică pentru etapa antitezei”¹⁶⁶ (a negării, poate prea tranșante, a unor circumstanțe concret-istorice, reale, și a unor înțelegeri bilaterale scrise), s-a bucurat de consemnări și recenzii favorabile¹⁶⁷ și „a acționat ca un catalizator și a îndreptat cercetările în două direcții:

a) autenticitatea ca atare a actelor prezentate de boierii munteni și moldoveni la tratativele de pace de la Focșani din 1772;

b) fondul problemei - anume când s-a produs «închinarea» Moldovei către Poartă și cum a fost ea consemnată în mărturiile feluritelor etape¹⁶⁸.

Juristul, diplomatul și istoricul I. C. Filitti a reluat problema „capitulațiilor”, însă într-un cadru mult mai larg: România în raport cu tratatele Imperiului otoman cu puterile europene¹⁶⁹. În primul capitol al lucrării, autorul a analizat „capitulațiile” din punct de vedere istorico-juridic. El a precizat că „prin capitulații - așa numite de la capitolele în care erau împărțite - se înțeleg actele încheiate între Poarta Otomană și statele creștine pentru a regula situația străinilor în imperiul turcesc. Regimul capitular era alcătuit din excepții la regulile dreptului internațional, căci nu se mărginea la a garanta libertatea individuală, religioasă și de a face negoț a străinilor, dar îi și sustrăgea pe aceștia de sub imperiul legilor statului în care locuiau”¹⁷⁰. I. C. Filitti a trecut apoi în revistă „actele” încheiate de statul otoman cu puterile europene în sec. XVI - XIX¹⁷¹, analizând modul cum acestea s-au aplicat, de-a lungul timpului, pe teritoriul otoman și în Principatele Române¹⁷².

În capitolul al II-lea autorul a analizat încercările Imperiului otoman și, implicit, ale Principatelor Române, de a protesta împotriva și de a limita, până la anihilare, aplicarea privilegiilor capitulare¹⁷³. În ultimul capitol, I. C. Filitti a schițat istoria relațiilor comerciale și consulare româno - otomane în intervalul 1878-1914, concludând că „de fapt, de la 1879 (noi, românii - compl. D.P.) ne-am bucurat de aproape toate imunitățile de care se bucurau și ceilalți supuși străini în Turcia, fără contestație din partea Porții”¹⁷⁴. Toate aceste constatări au fost întregite cu afirmația că „privilegiile capitulare erau de trei feluri: judiciare, administrative și fiscale” și cu o

¹⁶⁵ Ibidem; vezi și consemnările lui Manole Neagoe, *Contribuții la problema aservirii Moldovei față de Imperiul otoman (Înțelegerea dintre Bogdan cel Orb și Selim din anul 1512)*, în „S.R.d.I.”, an XVII, nr. 2 / 1964, București, pp. 311 - 312.

¹⁶⁶ Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadru juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu*, cu o prefață de Prof. Halil Inalcik, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 29; vezi stadiul actual al istoriografiei problemei „tratateelor” la pp. 25 - 55.

¹⁶⁷ Vezi „Neamul Românesc”, an III, nr. 7 / 16.01.1908: „un foarte frumos studiu independent ...”; „C.L.”, an XLII, nr. 4 / aprilie 1908, p. 474: „Faptele pe care le stabilește d. Giurescu în acest studiu sunt de un interes și o importanță cu totul deosebite”; Em (il) P(anaitescu) / „Viața Nouă”, an IV, nr. 8 / 17 iunie 1908; „Convorbiri critice”, an III, nr. 2 / 25 februarie 1909, p. 167: „(...) o expunere luminoasă și documentată” / I. P(erez) / etc.

¹⁶⁸ Dinu C. Giurescu, *Introducere la C. Giurescu, op. cit.*, p. 69 (analiza întregului studiu la pp. 67-76).

¹⁶⁹ I. C. Filitti, *România față de capitulațiile Turciei*, în „A.A.R.M.S.I.”, s. II, t. XXXVIII, 1915, nr. 7, București, 63 p., reeditat în *idem, Opere alese*, cuvânt înainte, text stabilit, bibliografie, tabel cronologic și note de Georgeta Penelea, Editura Eminescu, București, 1985, (XLV + 443 p.), pp. 1 - 59; trimiterile se fac la această ultimă ediție.

¹⁷⁰ Ibidem, pp. 3 - 4.

¹⁷¹ Ibidem, pp. 4 - 6.

¹⁷² Ibidem, pp. 7 - 16; I. C. Filitti a negat existența „textelor unor presupuse capitulații pe care vechii domni (români - compl. D. P.) le-ar fi încheiat cu Poarta” (p. 5), admitând afirmațiile lui N. Iorga / 1902 și C. Giurescu / 1908 în această problemă.

¹⁷³ Ibidem, pp. 17 - 23.

¹⁷⁴ Ibidem, pp. 23 - 33.

anexă documentară ce cuprindea 14 documente în limba franceză, din perioada 1833-1850¹⁷⁵.

N. Iorga a recenzat această contribuție, apreciind-o ca fiind un „studiu precis și meritoriu” și subliniind noutatea și importanța europeană a problemei tratate. În ceea ce privește Țările Române, recenzorul a evidențiat refuzul autorului de a accepta ideea existenței reale a „tractatelor” româno-otomane și analiza temeinică a condiției juridice a supușilor străini pe pământ românesc (sec. XVIII-XIX)¹⁷⁶.

Studiul lui I. C. Filitti, încă actual după opt decenii, „model de analiză sobră și competentă a subiectului”¹⁷⁷, rezultat al preocupărilor istorico-juridice ale autorului, corelate cu evoluția situației politice europene la începutul primei conflagrații mondiale, a fost o contribuție importantă în domeniu, completând-o într-un fel pe cea a lui Constantin Giurescu din 1908 și invitându-i pe istoricii și juriștii români să aprofundeze cercetarea aspectelor problemei.

Revenind la chestiunea suzeranității otomane asupra Moldovei, analizată sumar de C. Giurescu în 1908, se cuvine menționat faptul că ea a fost cercetată și de N. A. Constantinescu sau de Gh. Zagoritz.

N. A. Constantinescu, analizând *Începuturile și stabilirea suzeranității turcești în Moldova*¹⁷⁸, a trecut în revistă principalele momente ale relațiilor româno-otomane în secolele XV- XVI, apreciind că problema începuturilor suzeranității otomane a cuprins intervalul din istoria Moldovei între primele legături tributare și stabilirea vasalității statale¹⁷⁹. Alexandru cel Bun nu a plătit tribut otomanilor, poate daruri ocazionale; a fost posibil ca după 1453 moldovenii să fi plătit, obligați fiind, tribut otomanilor, în timpul lui Alexandru-vodă; cu certitudine Petru Aron a plătit în 1456 un tribut în valoare de 2.000 de galbeni ungurești¹⁸⁰; dar plata tributului nu implica închinarea țării, ci doar răscumpărarea păcii, nefiind socotit un lucru înjositor pentru plătitor¹⁸¹. Ștefan cel Mare a plătit regulat tributul, cu excepția perioadei ostilităților militare; prin pacea încheiată probabil în 1489, Ștefan a reluat plata tributului, dar Moldova nu ajunsese încă țară vasală otomanilor¹⁸²; „închinarea” lui Bogdan al III-lea era o legendă, iar „tractatul” moldo-otoman o „compilație patriotică” din 1771-1772. Domnul Moldovei era tributatar otomanilor, dar nu supus; era independent, deci nu vasal¹⁸³. Închinarea și stabilirea suzeranității otomanilor asupra Moldovei au fost consecințele expediției sultanului Süleymân I la Est de Carpați și înfrângerii lui Petru Rareș¹⁸⁴. În concluzie, autorul a afirmat în că în 1538 boierii au închinat condiționat Moldova otomanilor, țara devenind vasală acestora, iar semnificația tributului a evoluat de la bir de răscumpărare a păcii (1456) la cea de bir al ascultării și supunerii (1538)¹⁸⁵.

Am insistat în amănunt asupra acestui studiu din două motive: pentru a prezenta stadiul cercetărilor și viziunea istorică asupra problemei în 1914; apoi,

¹⁷⁵ *Ibidem*, pp. 34 - 49.

¹⁷⁶ N. Iorga în „B.I.E.E.S.O.”, II^a année, n-os 1 - 2/ Janvier - Février 1916, București, pp. 26 - 28.

¹⁷⁷ Georgeta Penelea, *Cuvânt înainte*, la I. C. Filitti, *op. cit.*, p. XIV; vezi, recent, și idem, I.C. Filitti, *portret de istoric*, în „M. I.”, s.n., an XXIX, nr.10 / 343 - octombrie 1995, București, pp. 45 - 48.

¹⁷⁸ București, 1914, 114 p.

¹⁷⁹ N. A. Constantinescu, *op. cit.*, pp. 2 - 8.

¹⁸⁰ *Ibidem*, pp. 11 - 19.

¹⁸¹ *Ibidem*, pp. 20 - 23.

¹⁸² *Ibidem*, pp. 35 - 64.

¹⁸³ *Ibidem*, pp. 67 - 86.

¹⁸⁴ *Ibidem*, pp. 89 - 112.

¹⁸⁵ *Ibidem*, pp. 113 - 114.

pentru a stabili filiația și ecourile istoriografice. În ce privește al doilea aspect, este evidentă preluarea și dezvoltarea unor idei din contribuția lui C. Giurescu (1908). N. Iorga a recenzat studiul, subliniind că dreptul otoman cunoștea o singură legătură între imperiu și o provincie supusă pașnic: tributul cu tot ce implica acesta pentru ambele părți aflate în relație și declarându-se de acord cu opinia că în 1538 Moldova a devenit vasală statului otoman¹⁸⁶.

Gh. Zagoritz a reluat studiul problemei într-o contribuție¹⁸⁷ ce era de fapt o amplă recenzie critică a lucrării lui N.A. Constantinescu, dar poate fi considerată și articol independent. După ce a schițat istoriografia problemei până în vara anului 1914, autorul a respins concluziile formulate de N. A. Constantinescu¹⁸⁸, susținând că începutul vasalității otomane asupra Moldovei a coincis cu plata tributului în 1456 și că stabilirea efectivă a suzeranității sultanului s-a realizat în iulie 1497, când i s-a acordat lui Ștefan cel Mare un *hatt-i şerif* ce conținea drepturi și obligații reciproce. „Capitulațiile” româno-otomane au existat în realitate, actul din 1497 fiind o dovadă în acest sens; dar au fost arse de Ioan Sobiecki în 1686¹⁸⁹.

În „recenzia la recenzie”, N. Iorga a respins concluziile lui Gh. Zagoritz, susținând că sultanul nu a acordat Moldovei un nou privilegiu în 1497, cel mult a fost reînnoit cel din anul 1456¹⁹⁰.

Contribuțiile acestor doi *nespecialiști* în turcologie, ce-ar părea puerile astăzi, după trecerea a peste opt decenii, sunt un produs al timpului lor, al unei anumite baze documentar-cronistice, al unei anumite concepții istorice. Studiile acestor „modești soldați de jertfă”, după expresia lui N. Iorga, au fost etape obligatorii în procesul cercetării acestei probleme istorice, pentru care nu venise încă vremea concluziilor definitive.

T. G. Djuvara, fostul ministru al României la Istanbul (1896-1900)¹⁹¹, a studiat „problema orientală” prin prisma proiectelor teoretice ale adversarilor europeni ai Imperiului otoman de a-l împărți între ei¹⁹².

Însușindu-și ideea exprimată anterior de Albert Sorel că „dès qu'il y a eu des Turcs en Europe, il y a eu une question d'Orient”, autorul a enumerat și analizat 100 de proiecte de împărțire a statului otoman, de la sfârșitul secolului al XIII-lea și până la războaiele balcanice inclusiv¹⁹³. În concluzie, T. G. Djuvara a afirmat că timp de șase secole popoarele creștine au asaltat Imperiul otoman, iar conducătorii creștini (și unii gazetari - eco-uri ale opiniei publice) au elaborat proiecte de împărțire ale acestui stat musulman. Nu a existat însă un front comun antiotoman, datorită intereselor politico-strategice, militare, economice etc. divergente între statele creștine. Marile puteri europene s-au considerat ele însele îndreptățite să revendice

¹⁸⁶ N. Iorga în „B. I. É. E. S. O.”, Ire année, no. 5 / Mai 1914, Bucurest, pp. 107 - 108.

¹⁸⁷ Gh. Zagoritz, *Stabilirea suzeranității turcești în Moldova. Cu argumente că prima capitulație atribuită lui Bogdan III a fost făcută de Ștefan cel Mare în 1497*, în „C. L.”, an XLVIII, nr. 7 - 8 / 1914, București, extras, 21 p.

¹⁸⁸ *Ibidem*, pp. 6 - 7.

¹⁸⁹ *Ibidem*, pp. 9 - 21.

¹⁹⁰ N. Iorga în „B. I. É. E. S. O.”, Ire année, n-os 7 - 8 / Juillet - Août 1914, Bucurest, pp. 181 - 183.

¹⁹¹ Vezi interesantele sale memorii: T. G. Djuvara, *Souvenirs diplomatiques. Ma mission à Constantinople (1896 - 1900)*, în „Revue des Sciences Politiques”, 44e année, tome LII, Avril - Juin 1929, Paris, pp. 205 - 229; 419 - 442; *idem*, *Mes missions diplomatiques. Belgrad - Sofia - Constantinople - Galatz - Bruxelles - Le Havre - Luxembourg - Athènes, 1887 - 1925*, Paris, Felix Alcan, 1930, IV+180 p.

¹⁹² *Idem*, *Cents projets de partage de la Turquie (1281-1913)*, Paris, Librairie Félix Alcan, 1914, X + 648 p. + 18 hărți.

¹⁹³ *Ibidem*, pp. 7 - 494.

zone de influență în statul otoman, pe baza pretinsului lor drept creștin civilizator; Imperiul otoman nu a colapsat brusc, ci treptat, pierzând provincii după provincii¹⁹⁴.

În *prefața* lucrării, Louis Renault a apreciat efortul autorului de a aduna și a încadra organic proiectele în miezul evenimentelor politico-militare și în mentalitatea conducătorilor, jurnaliștilor și a opiniei publice, cu explicațiile, referințele și hărțile necesare. Această contribuție stărnește interesul istoricilor, jurnaliștilor și diplomaților europeni, oferind o bază documentaro-cartografică unor discuții politico-juridico-teoretice ce durează de mai mulți ani¹⁹⁵.

Și N. Iorga a recenizat favorabil această contribuție, afirmând că autorul a realizat o analiză conștiințioasă a proiectelor de împărțire a statului otoman, cu hărți întocmite corect și precis istorico-geografic. Lucrarea era o sursă de valoare pentru cercetările ulterioare în domeniu; recenzorul a regretat însă faptul că opera nu a fost revizuită de un istoric de profesie, pentru a se elimina unele greșeli de documentare și de concepție¹⁹⁶.

Lucrarea lui T. G. Djuvara, publicată într-o limbă de circulație internațională și într-o conjunctură politico-diplomatică favorabilă, a fost o importantă contribuție românească în domeniul turcologiei mondiale la începutul secolului al XX-lea, o reușită întâlnire între un diplomat ce cunoștea bine fenomenul otoman din interior și viața politico-diplomatică apuseană și o temă de cercetare stringentă și incitantă în condițiile complexe de atunci. Trecând peste erorile inerente tratării unui subiect atât de vast în spațiu și timp, studiul poate fi folosit și astăzi pentru bogăția informațiilor oferite¹⁹⁷ și cred că nu este o exagerare afirmând că a reprezentat în epocă o completare a *sintezei otomane* (1908-1913) semnată de N. Iorga, din punctul de vedere al subiectului tratat.

Același N. A. Constantinescu a realizat primul studiu istorico-geografic asupra *re'âyâ-lelor* (*kazâ-lelor*) otomane pe pământ românesc, insistând asupra celei de la Giurgiu¹⁹⁸. După ce a definit *re'âyâ-ua* (*kazâ-ua*) ca fiind teritoriul dependent de o cetate otomană de margine, de unde se procurau mijloacele de aprovizionare pentru apărătorii acesteia, autorul a enumerat și oferit informații de ordin geografic, istoric, economic, religios etc. despre aceste „capete de pod” otomane la nordul Dunării. N. A. Constantinescu a apreciat că otomanii au urmărit să stăpânească ambele maluri ale Dunării, ce era atât hotarul natural româno-otoman, dar și o importantă arteră fluvială comercială și de transport. Din acest motiv, cetățile nord-dunărene cucerite de otomani erau așezate în vaduri ale Dunării sau în locuri prielnice întemeierii unor porturi. În concluzie, istoricul român a afirmat că aceste *re'âyâ-le* (*kazâ-le*) au avut o motivație politico-militară strategică (cap de pod otoman, bază de atac, bază logistică etc.) și una economică (zonă de aprovizionare a garnizoanei și trupelor din cetate, depozit de alimente în caz de

¹⁹⁴ *Ibidem*, pp. 495 - 514

¹⁹⁵ *Ibidem*, pp. I - X.

¹⁹⁶ N. Iorga în „B.I.E.S.O.”, Ier année, no.3 / Mart 1914, Bucurest, pp. 65 - 66.

¹⁹⁷ Vezi, în perspectiva celor trei decenii de la apariția lucrării, și considerațiile lui Andrei Pippidi: o carte neobișnuită, originală, ce conținea doar „o sută de proiecte de împărțire a Turciei”, în timp ce numărul acestor „planuri teoretice” era, fără îndoială, triplu. Marea majoritate a acestor proiecte „nu erau decât exerciții de pură retorică ale unor diplomați amatori sau tentative ale unor agenți diplomatici „de mâna a doua” de a ieși din anonimat și de a cointeresa, material și moral, guverne și particulari în realizarea unor planuri utopice (idem, *Formes de la paix dans le Sud-Est de l'Europe aux XIVe-XVIIe siècles*, în „R.E.S.E.E.”, tome XXXII, n-os 3-4 / 1994, Bucurest, p. 305).

¹⁹⁸ N. A. Constantinescu, *Întinderea raialelor . Cu deosebită privire la raiaua Giurgiului* în „Anuar de Geografie și Antropogeografie” (înfra abreviat: „A.G. A.”) anul II, 1910-1911, București, 1911, pp. 23-86, +1 hartă.

război, antrepozit pentru bunurile trimise din Țările Române în Imperiul otoman, segment de cale comercială etc.).

Radu I. Perianu a insistat asupra *re'âyâ*-lei (*kazâ*-lei) Brăila¹⁹⁹, susținând că a fost cucerită și organizată de otomani în perioada 1540-1544. Apoi, folosind izvoare documentare, narative, cartografice etc. editate și inedite, a stabilit configurația hotarului *re'âyâ*-lei (*kazâ*-lei) până în 1829, organizarea militar-administrativă a acesteia, traseul drumurilor comerciale ce o străbăteau etc. Hărțile ce însoțeau amintirile contribuției ofereau detalii suplimentare asupra acestui „aspect” al relațiilor româno-otomane în evul mediu și la începutul epocii moderne. Deși nu au folosit documente și hărți otomane, totuși cei doi autori au elaborat contribuții ce reprezentau stadiul cercetărilor în această direcție la începutul secolului al XX-lea. Lor le revine meritul de a fi atras atenția istoricilor și geografilor români asupra acestor „prezențe” otomane pe pământ românesc. Incomplete și perfectibile, aceste studii au deschis o nouă direcție de cercetare a relațiilor complexe româno-otomane, fiind totodată și o invitație la dezvoltarea acesteia.

O trecere în revistă a preocupărilor românești de turcologie în perioada 1878-1918 nu ar fi fost completă fără o sumară analiză a contribuțiilor *fenomenului intelectual-științific Nicolae Iorga*, care „singur e un latifundiu, pe care nu-l poți străbate într-o viață de om (subl. Al. Zub)”²⁰⁰.

Am amintit în paginile anterioare contribuția lui Iorga în domeniul descoperirii și editării izvoarelor istorice documentare și narative otomane sau central-sud-est europene referitoare la statul otoman. Studiile sale de *orientalistică-turcologie*, la care se adaugă articolele din presa vremii despre evoluțiile politico-militaro-sociale din Imperiul otoman, întregesc astfel sfera *preocupărilor de turcologie* ale polihistorului pentru care trecutul și prezentul statului otoman, cu toate formele sale de manifestare, au reprezentat una din direcțiile principale de cercetare istorică.

N. Iorga a analizat în detaliu situația politică internă din Imperiul bizantin la mijlocul secolului al XIV-lea, relațiile dintre „latinii” și „grecii” din sud-estul Europei și condițiile stabilirii otomanilor în Tracia²⁰¹. Subliniind că în timpul războiului civil dintre Ioan V Paleologul și uzurpatorul Ioan VI Cantacuzino, ambii protagoniști au folosit ca mercenari trupele *bey*-lor turcomani din Asia Mică, iar ca aliați pe genezezi, venețieni, bulgari, sârbi, etc., toți aceștia smulgând importante teritorii și privilegii Imperiului bizantin, urmarea logică a fost că „ceux qui gagnèrent à ce jeu furent les Turcs, qui n'avaient pas cependant un plan de conquêtes durables et n'étaient pas aiguillonnés, comme les Arabes, par l'irrésistible passion de propager contre les *ghiaours* la vraie loi de l'Islâm. Le résultat de la guerre du Levant et du conflit dynastique à Constantinople fut leur établissement en Europe”²⁰². În concluzie, autorul a stabilit cui a aparținut responsabilitatea penetrării otomanilor în Peninsula Balcanică: „Ce n'est pas l'ambition turque qui établit un empire musulman à la place des Grecs, des Serbes, des Bulgares et des Latins. La faute est en à Cantacuzène et, au même degré, à ces représentants en Orient du commerce et de la civilisation

¹⁹⁹ Radu I. Perianu, *Raiuaa Brăilei*, în „A. G. A.”, anul II, 1910-1911, pp.125-143 + 4 hărți.

²⁰⁰ Al. Zub, *op. cit.*, p. 9.

²⁰¹ N. Iorga, *Latins et Grecs d'Orient et l'établissement des Turcs en Europe (1312 - 1362)*, în „B. Z.”, XV, no. 1-2 / 1906, Leipzig, pp. 179 - 222.

²⁰² *Ibidem*, p. 214

occidentale qui, pour des mesquins buts de suprématie, manquèrent à leur devoir"²⁰³.

Această contribuție a elucidat aspectele necunoscute ale subiectului studiat, anunțând în istoriografia europeană pe viitorul autor de *sinteze* ale istoriei Imperiilor bizantin²⁰⁴ și otoman²⁰⁵.

Sinteza de istorie otomană și, implicit, concepția autorului despre această experiență istorică unică în felul ei, numită Imperiul otoman, au fost analizate, cum era și firesc, de istoricii români²⁰⁶ și străini²⁰⁷, subliniindu-se locul și rolul operei în cadrul preocupărilor românești și mondiale de *turcologie*, structura, modernitatea, noutățile și neîmplinirea ei, originalitatea viziunii generale asupra fenomenului istoric otoman, locul lui Iorga în panteonul istoriografic național și universal etc.

În acest context, voi aminti doar ideile generale ale operei, insistând asupra noutăților de informare și interpretare introduse de autor și subliniind aspectele discutabile ale vastei sinteze.

Inițiativa elaborării unei istorii a Imperiului otoman a aparținut lui Nicolae Iorga, și nu lui Karl Lamprecht, așa cum s-a afirmat anterior²⁰⁸, pe baza studierii corespondenței dintre cei doi savanți (1899-1912), păstrată la B.A.R.. Încă de la sfârșitul anului 1900 Iorga proiectase viitoarea sa vastă sinteză otomană în 4-6 volume, dar întâmpina greutăți în găsirea unui editor occidental care să-și asume responsabilitatea tipăririi unui „ouvrage de cette importance”²⁰⁹. După aceste sondaje nereușite, tânărul istoric român s-a adresat lui Karl Lamprecht, în martie 1901²¹⁰, savantul german venind în întâmpinarea proiectului grandios al fostului său

²⁰³ Ibidem, p. 222

²⁰⁴ Idem, *The Byzantine empire*, Edinburgh, 1907, VIII + 236 p.

²⁰⁵ Idem, *Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, Erster Band (Bis 1451), Gotha, 1908, XX + 486 p.

²⁰⁶ Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, historien de l'Empire Ottoman* (infra abreviat: *N. Iorga, historien*), în „B.” VI, 1943, București, pp. 101-122; eadem, *N. Iorga, a Romanian historian of the Ottoman Empire* (infra abreviat: *N. Iorga, a Romanian historian*), București, 1972, 190 p.; eadem, *N. Iorga et l'histoire de l'Empire Ottoman* (infra abreviat: *N. Iorga et l'histoire*), în vol. *Nicolae Iorga, l'homme et l'oeuvre...*, București, 1972, pp. 175-186; Mihail Guboglu, *N. Iorga - istoric al Imperiului otoman și al relațiilor româno-turce* (infra abreviat: *N. Iorga - istoric*), în „A.U.B.I.”, nr. 2 / 1973, București, pp. 25-48; Tahsin Gemii, *Nicolae Iorga - cercetător al istoriei otomane*, în vol. *Parlamentul României. Sesiune omagială Nicolae Iorga - Virgil Madgearu, 27 noiembrie 1990*, Imprimeria Coresi, București, 1991, pp. 44-47.

²⁰⁷ Tayyib Gökbilgin, *La conception de Nicolas Iorga sur l'Empire Ottoman*, în „A.I.É.S.E.E. Bulletin”, IXe année, n-os 1-2 / 1971, Bucarest, pp. 29-33; etc.

²⁰⁸ M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, p. 10; N. Iorga, *Correspondență*, vol. II, ediție, note și indici de Ecaterina Vaum, Editura Minerva, București, 1986, p. 240, n.1.

²⁰⁹ Apud Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, p. 172; idem, *Scrisori către N. Iorga*, Editura Minerva București (X + 630 p.), p. 487.

²¹⁰ În scrisoarea din 3 martie 1901 către Karl Lamprecht, Iorga a adăugat un *post-scriptum*: „Dacă veți fi mulțumit cu *Istoria românilor* (ce va apare în 1905 în limba germană - compl. D.P.), aș vrea să vă adresez o mare rugămintă. De multă vreme studiez relațiile Imperiului turcesc cu puterile europene și am publicat deja trei volume de documente și studii privitoare la secolul al XV-lea. Aceste studii vor fi acum continuate. Ar fi cumva de sperat să poată apărea în cursul vremii, în colecția dumneavoastră, o nouă istorie turcească, în locul celei foarte învechite a lui Zinkeisen?” (*N. Iorga, Correspondență*, vol. II, p. 243). Karl Lamprecht îi va răspunde la 12 martie 1901, arătând că acceptă bucuros ca N. Iorga să elaboreze o nouă istorie a Imperiului otoman și că a intervenit deja la celebra editură F.A. Perthes în acest sens (Barbu Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga*, vol. I, pp. 467-469). La 6 mai 1903, Iorga a răspuns lui Karl Lamprecht: „Dacă ceea ce am făcut acum (se referea la *Istoria poporului român* / 1905 - n. D.P.) vă place, mă ofer pentru de-a discutată istoria a otomanilor, unde e de operat cu factori mai puternici, mai exați, și unde se poate și realiza ceva mai bun.” (*N. Iorga, correspondență*, vol. II, p. 251). Peste patru ani, la 21 mai 1907, îi comunica cu satisfacție savantul german: „Întăiul volum al *Istoriei otomanilor*. *Vechiul stat otoman pe temelii naționale, cu slabă legătură teritorială*” (subl. N. Iorga), e gata și va fi trimis deja în iulie ca manuscris” (*N. Iorga, correspondență*, vol. II, p. 252). În scrisoarea către același din 6 iulie 1907 aducea alte precizări: „În pofida tuturor piedicilor pe care le-am întâmpinat în acest an extraordinar, sunt gata cu primul volum din *Istoria Imperiului otoman*. El conține mai multe capitole de istorie politică, deoarece mai întâi este necesar să se explice formarea imperiului în perimetrul său teritorial” (*N. Iorga, correspondență*, vol. II, p. 253). Scrisori din corespondența bilaterală N. Iorga - Karl Lamprecht au

student, pe care-l considera ca fiind cel mai indicat istoric al generației și timpului său capabil să ducă la bun sfârșit o astfel de sinteză.

Astfel, Nicoale Iorga, tenace editor de documente și cronici otomane și europene referitoare la istoria statului otoman, îndrăzneț autor de studii pregătitoare pentru o sinteză otomană²¹¹, a elaborat opera sa în cinci volume, apărute într-o cadență impresionantă între anii 1908-1913²¹².

La originea redactării acestei contribuții a stat o nouă și originală interpretare și concepție asupra istoriei statului otoman. Iorga a înțeles că istoria otomană nu putea fi cercetată decât în contextul evoluției generale a triburilor și popoarelor turcice. Considerând că invazia turcilor în Asia Mică și apoi în sud-estul Europei a fost un episod în migrația populațiilor turcice către Orientul Apropiat și Peninsula Balcanică, istoricul român a considerat de o importanță deosebită cercetarea originilor acestor grupuri etnice. Lărgind sfera cercetării în timp și spațiu, Iorga a apreciat că statul otoman nu a fost o prelungire a Imperiului seldjukid, ci un produs natural al vieții și civilizației turcice din Anatolia, provincie ce va constitui baza puterii otomane. Istoria Imperiului otoman era „prea serioasă” pentru a mai fi tratată anecdotic, biografic sau poetic, cum au procedat autorii de sinteze otomane din sec. XVIII-XIX, a considerat, în mod critic și obiectiv, savantul român. Iorga a criticat și concepția unilaterală și puerilă potrivit căreia turcii ar fi fost cruzi, sălbatici, însetați de sânge, distrugători și fanatici, arătând și demonstrând că aceștia erau „democrați”, toleranți, receptivi la realitățile și influențele locale, cu o atitudine și o politică bine stabilite și consecvente. Ca urmare, otomanii au fundamentat în sud-estul Europei, în Asia Mică și în Orientul Apropiat „unitatea monarhică, liniștea sistemului absolutist, ordinul unui singur stăpân”: sultanul, padișahul. Imperiul otoman, elocventă expresie a caracterului peren al imperiului politic fondat pentru a concretiza aspirația omenerii către unitate și universalitate, era moștenitorul marii civilizații romano-bizantine și păstrătorul tradiției mongolo-asiatice a monarhiei universale. Insistând asupra condițiilor diferite de dezvoltare ale popoarelor balcanice sub stăpânirea otomanică, Iorga a subliniat contradicția dintre concepția otomană feudală a unității indivizibile a statului sultanilor și tendința modernă a statelor balcanice către unitate și independență națională. Soluția depășirii acestui anacronism era acordarea libertății popoarelor pe care nu le mai puteau stăpâni și edificarea unui stat turc național, modern²¹³.

În elaborarea sintezei sale N. Iorga a folosit și a analizat critic numeroase izvoare istorice documentare, cronistice, epigrafice, numismatice, cartografice etc. otomane (în diferite traduceri), bizantine, occidentale, românești, sud și est-slave etc. (precizând aceasta chiar în titlu: „nach den Quellen dargestellt”), la care s-au adăugat ultimele contribuții în domeniu ale turcologilor și orientaliștilor din diferite țări ale lumii²¹⁴. În ceea ce privește izvoarele istorice otomane, istoricul român a propus organizarea unei comisii internaționale de experți în domeniu ce să se ocupe cu

fost publicate și de: Barbu Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga*, vol. I, pp. 464-469; I. Opreșan, *N. Iorga - corespondență cu Karl Lamprecht*, în „Manuscriptum”, an XIII, nr. 3 / 1982, București, pp. 72-84.

²¹¹ Vezi în detaliu M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a romanian historian*, pp. 11 - 34.

²¹² N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt* (întra abreviat: G.O.R.), Gotha, vol. I, 1908, XX + 486 p.; vol. II, 1909, XVII + 453 p.; vol. III, 1910, XX + 479 p.; vol. IV, 1911, XVIII + 512 p.; vol. V, 1913, XX + 633 p.

²¹³ *Ibidem*, vol. I, *passim*. M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, pp.35-42; Tayyib Gökbilgin, *op. cit.*, pp. 29-33.

²¹⁴ M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp.42-59.

publicarea documentelor și cronicilor otomane și cu traducerea lor într-o limbă europeană, pentru a putea fi accesibile istoricilor²¹⁵.

Istoricul român a urmărit să prezinte trecutul statului otoman în mod imparțial, fără resentimente, și metodic, într-un binom fundamentat pe relații cauzale de filiație, interdependență și simultaneitate între evenimentele și fenomenele istorice. *Primul pas* în metoda de cercetare istorică aplicată în investigațiile sale a fost analiza surselor istorice, pentru a realiza un contact direct cu realitățile trecutului. Prin *al doilea pas*, Iorga a încercat să treacă de la izvoarele istorice la faptele istorice, încercând să descopere intențiile reale ale celor implicați și să stabilească gradul de „sinceritate” al documentelor și cronicilor. Prin *al treilea pas*, folosind într-un mod original metoda comparațiilor, similitudinilor și paralelismelor între fapte și împrejurări istorice, în conexiune cu metoda inducției istorice, savantul român a urmărit să realizeze „o explicare integrală” a rolului factorilor permanenți și determinanți în evoluția istorică a unei entități politice: condițiile cadrului natural; „rasa” („poporul”), influențată de cadrul natural; viața spirituală („ideea”)²¹⁶.

În sinteza istoriei otomane, N. Iorga a realizat expunerea evenimentelor și faptelor istorice pe baza unui număr de teze fundamentale cu un mare grad de originalitate pentru perioada în care au fost formulate.

În *prefața* volumului I (de la originile triburilor türcece până în 1451) autorul a insistat asupra sintezelor anterioare elaborate de Josef von Hammer-Purgstall și J. W. Zinkeisen, depășite ca plan de expunere, concepție istorico-filosofică, izvoare istorice folosite. A criticat și abandonat tratarea anecdotică și conform legendelor a trecutului Imperiului otoman. Istoria statului otoman a fost cercetată nu doar în limitele unei evoluții naționale, ci în cadrul mult mai vast universal, fiind un capitol însemnat și gloriuos al acestuia²¹⁷.

După ce a insistat în detaliu asupra originii triburilor türcece și a începutului istoriei acestora (până în sec. X e.c.)²¹⁸, N. Iorga a analizat rolul și locul Imperiului marilor seldjukizi și a Imperiului Seldjukid din Asia Mică în cadrul lumii islamice²¹⁹, ajungând la concluzia că triburile türcece au intrat în istorie încă de pe la mijlocul mileniului I e.c., când au întemeiat primele formațiuni statale în Asia Centrală²²⁰.

Savantul român a urmărit apoi înaintarea otomană în Anatolia, întemeierea și expansiunea teritorială a *beylik*-ului condus de 'Osmân I și Orhan, stabilirea prin forță și cuceririle otomanilor în Peninsula Balcanică, demonstrând că aceste realități istorice au fost posibile datorită poziției geografico-strategice, vitalității și preponderenței politico-militare a *beylik*-ului otoman în N.V. Asiei Mici, luptelor interne din Imperiul bizantin și a celor pentru supremație politico-militaro-economică în Levant²²¹. Idei interesante și pertinente, multe dintre ele valabile și astăzi, a formulat Iorga analizând relațiile complexe dintre otomanii cuceritori și creștinii supuși din Peninsula Balcanică și stabilind locul și rolul românilor în lupta antiotomană până la jumătatea secolului al XV-lea²²².

²¹⁵ N. Iorga, *G.O.R.*, vol. III, 1910, p. VII; M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 59.

²¹⁶ M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp.59-69.

²¹⁷ N. Iorga, *G.O.R.*, vol. I, p. I-XX.

²¹⁸ *Ibidem*, pp. 3 - 30.

²¹⁹ *Ibidem*, pp. 31-146.

²²⁰ Și nu abia după cucerirea seldjukidă în Asia Centrală și Mică (sec. XI e.c.), cum se susținea în istoriografia mondială a subiectului, la începutul secolului al XX-lea. De altfel, titlul cărții I este sugestiv în acest sens, *Alte Geschichte der türkischen Stämme und Staatbildungen* (pp. 1- 146); vezi și M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp. 71- 81.

²²¹ N. Iorga, *G.O.R.*, vol. I, pp. 147-214.

²²² *Ibidem*, pp. 215-324; M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp. 91- 97.

Analiza crizei statului feudal otoman de la începutul secolului al XV-lea, a refacerii acestuia în deceniile următoare, a organizării politice, economice, sociale, militare, religioase, culturale etc. a imperiului bicontinental a permis autorului conturarea direcțiilor și caracteristicilor generale ale evoluției acestei formațiuni politice prin formularea unor concluzii în general valabile și astăzi în istoriografia mondială a problemei²²³.

În cartea I din volumul al II-lea (1451-1538), N. Iorga a studiat *Bildung des osmanischen Kaiserreiches durch Mohammed II*, analizând toate aspectele politicii interne și externe a sultanului considerat de istoricul român ca fiind *adevăratul întemeietor al Imperiului otoman* (pe emirul Orhan I-a apreciat ca fiind *întemeietorul statului otoman*)²²⁴. Autorul a calificat Imperiul otoman restaurat de sultanul cuceritor ca fiind prima monarhie absolutistă din lume. La baza acestui imperiu savantul român a identificat elemente și instituții preluate din tradiția turco-mongolă, o puternică influență romano-bizantină, prezența și manifestările religiei și ideologiei islamice sunnite. Acest imperiu unitar cu triplă origine (romano-bizantină, turco-mongolică și islamo-sunnită) a fost apreciat de N. Iorga ca fiind forma de unificare a Asiei Mici, Orientului Apropiat și a Europei de Sud-Est sub conducerea unui stăpân incontestabil: sultanul autocrat Mehmed al II-lea, Cuceritorul Constantinopolului, a unit în propria sa persoană tradițiile moharhice oriental-mongolice, turcești, islamice și romano-bizantine, creând astfel prototipul suveranului otoman. Acest sultan a asigurat perpetuarea imperiului și tradițiilor bizantine în cadrul originalei sinteze otomane înfăptuite de el²²⁵.

În cartea a II-a autorul a studiat politica internă și externă a sultanilor Bâyezid II, Selim I și Süleymân I (primii 18 ani ai sultanatului său, volumul terminându-se de altfel cu subcapitolul despre expediția otomană în Moldova din anul 1538, împotriva lui Petru Rareș, și urmările sale), relațiile complexe româno-otomane găsindu-și locul cuvenit în cadrul expunerii. N. Iorga a considerat că politica otomană de cucerire a țărmurilor și insulelor Mărilor Neagră și Mediterană (de Est) a fost transpunerea în fapt a concepției milenare romano-bizantine ce susținea necesitatea dominării mărilor vecine posesiunilor terestre. Selim I a asigurat tricontinentalitatea imperiului, însușindu-și titlul de *calif*, în urma cuceririi Egiptului mamelucilor. Süleymân I a revenit la politica terestră europeană și iraniană a înaintașilor săi, urmărind să cucerească noi teritorii și să consolideze frontierele imperiului pe importante cursuri de apă (Dunărea Mijlocie, Sava, Drava, Eufrat etc.); în cadrul politicii maritime a asigurat thalassocrația otomană în Mările Neagră, Egee, Mediterană de Est și Centrală²²⁶.

În volumul al III-lea (perioada 1538-1640) s-a continuat analiza politicii, personalității și epocii lui Süleymân I Magnificul și Legiuitorul, în timpul căruia, a subliniat autorul, Imperiul otoman a atins apogeul evoluției sale și un prestigiu incontestabil în lumea musulmană²²⁷. În cartea a II-a a volumului, N. Iorga a studiat decăderea dinastiei otomane și guvernarea clasei renegaților în perioada 1566-

²²³ N. Iorga, G.O.R., vol. I, pp. 325-486; M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp. 98-105; *eadem*, N. Iorga, *historian*, pp. 104-105; *eadem*, N. Iorga *et l'histoire*, pp. 177 - 182; M. Guboglu, N. Iorga - istoric, pp. 37 - 39.

²²⁴ N. Iorga, G.O.R., vol. II, 1909 (XVII + 453 p.), pp. 3-230.

²²⁵ *Ibidem*, *passim*; M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, N. Iorga, a *Romanian historian*, pp. 105 - 112.

²²⁶ N. Iorga, G.O.R., vol. II, pp. 231-453; M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp. 113-120; *eadem*, N. Iorga, a *Romanian historian*, pp. 107 - 109.

²²⁷ N. Iorga, G.O.R., vol. III, 1910 (XX + 479 p.), pp. 3 - 134.

1595, semne vizibile ale declinului Imperiului otoman²²⁸. Savantul român a investigat aspectele și cauzele declinului, analizate sistematic din punct de vedere militar, politic, economic, religios-ideologic etc.: expediții costisitoare și insuccese militare (de exemplu victoriile decisive și politica unificatoare ale lui Mihai Viteazul [1593-1601]); decăderea armatei și a spiritului războinic; personalitatea ștearsă a sultanilor și dispariția veleităților combative ale acestora; lupta pentru putere între renegați, pe de o parte, între aceștia și otomanii nativi, pe de altă parte; corupția, mita, înșelăciunea, goana după îmbogățire și ranguri; autonomizarea unor provincii periferice ale imperiului; crizele financiar-economice, fenomenele demografice, tulburările interne, schismele religioase în islamismul sunnit și scleroza ideologiei oficiale, schimbarea destinației seculare a unor posesiuni funciare etc.²²⁹. În ultima Carte a volumului, savantul român a studiat politica internă și externă a statului otoman în intervalul 1595-1640 și încercările sultanilor de a opri decăderea imperiului prin reluarea politicii de cuceriri teritoriale²³⁰.

În prima parte a volumului al IV-lea (perioada 1640-1774), N. Iorga a continuat analiza politicii ofensive otomane în timpul dinastiei marilor viziri Köprülü, marele și decisivul eșec de sub zidurile Vienei (1683), contraofensiva habsburgică în zona Dunării mijlocii și pacea de la Karlowitz (1699). Autorul a considerat că imperiul a alunecat definitiv pe panta declinului implacabil; la cumpăna dintre secolele XVII și XVIII a apărut „problema orientală”, adică chestiunea moștenirii acestui mare dar „bolnav” stat feudal, pe care austriecii și rușii încercau prin toate mijloacele să o rezolve în favoarea lor²³¹. În *Cartea a II-a* autorul a studiat caracteristicile și formele de manifestare ale involuției Imperiului otoman, până la pacea de la Küçük Kaynarca (1774) inclusiv, subliniind rolul dragomanilor fanarioți și a noii clase de funcționari erudiți a *efendiilor* în cadrul statului otoman, al regimului fanariot în Moldova și Țara Românească²³².

Al cincilea și ultimul volum al sintezei (perioada 1774-1912) a început cu analiza „războaielor pentru împărțirea Imperiului otoman” între 1774-1812, competitorii fiind austriecii și rușii, și a primelor încercări de reformare a statului otoman în timpul lui Selim al III-lea. Autorul a insistat și asupra urmărilor nefaste pentru români ale acestor războaie: pierderi teritoriale și de populație²³³. N. Iorga a studiat în continuare *lupta pentru reforme și pentru păstrarea unității imperiului* în timpul sultanului Mahmud al II-lea (1808-1839), concluzionând că statul otoman și-a prelungit existența, în anumite momente critice, datorită unor evenimente politico-militare europene majore și politicii constante a anumitor mari puteri europene de a menține stăpânirea otomană ca o condiție *sine qua non* a echilibrului european. Epoca reformelor, inaugurată (1839) de măsurile inovatoare ale lui Mahmud al II-lea, a însemnat declinul ireversibil al celei mai vechi monarhii absolutiste și, concomitent, începutul modernizării (după model occidental) a secularelor structuri feudale otomane²³⁴.

²²⁸ *Ibidem*, pp. 135-404: *Verfall des osmanischen Hauses und der leitenden Renegaten Klasse*.

²²⁹ *Ibidem*, *passim*; M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, N. Iorga, *a Romanian historian*, pp. 120 - 125.

²³⁰ N. Iorga, G.O.R., vol. III, pp. 405 - 479; M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp. 125 - 128; eadem, N. Iorga *et l'histoire*, pp. 182 - 183; eadem, N. Iorga, *historian*, pp. 109 - 110; M. Guboglu, N. Iorga - *istoric*, pp. 38 - 39.

²³¹ N. Iorga, G.O.R., vol. IV, 1911 (XVIII + 512 p.), pp. 3 - 272; M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, N. Iorga, *a Romanian historian*, pp. 126 - 130.

²³² N. Iorga, *op. cit.*, vol. IV, pp. 273 - 512.

²³³ *Ibidem*, vol. V, 1913, (XX + 633p.), pp. 3 - 212: *Kriege um die Teilung des osmanischen Reiches*.

²³⁴ *Ibidem*, pp. 213 - 402: *Kämpfe für Reform und Einheit des Reiches*; M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp. 130 - 135.

În secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea conducerea otomană s-a confruntat cu lupta de eliberare națională și socială a popoarelor subjugate din cadrul imperiului, ceea ce a avut ca rezultat formarea unor state independente în Peninsula Balcanică și în Orientul Apropiat și grăbirea colapsului bătrânului imperiu multinațional: Grecia, România, Serbia, Muntenegru, Bulgaria, Albania etc. N. Iorga a analizat cu minuțiozitate prevederile și urmările tratatului de la Berlin (1878), revoluția Junilor turci (1908), contradicțiile între „noile timpuri” și „vechile moravuri”, din care au rezultat cauzele, caracterul și urmările viitoarelor războaie balcanice (1912-1913), formulând concluzii veridice și durabile. A reliefat cu claritate contradicția ireconciliabilă între tendința anacronică a regimului politic al Junilor turci de a restabili Imperiul otoman în limitele teritoriale ale secolelor XVI-XVII și de a introduce un centralism excesiv și existența concretă a statelor naționale independente în Peninsula Balcanică. Cele două războaie balcanice au constituit penultima lovitură dată idealurilor perimate ale obtuzilor Juni turci și unui imperiu muribund. Cu formidabilă sa intuiție, savantul român a înțeles că turcii trebuiau să renunțe la naționalitățile pe care nu le mai puteau domina și la visurile deșarte și să creeze o Turcie modernă, având la bază o singură națiune, cea turcă²³⁵.

La sfârșitul acestei succinte prezentări se impune formularea unor concluzii.

Privită în perspectiva celor nouă decenii de la publicarea primului volum (1908) al sintezei, *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt* a fost lucrarea de referință în domeniu timp de jumătate de secol, marea sa valoare constând în deplina îmbinare a unei cunoașteri științifice enciclopedice și a unei erudite precizii istorice cu noutatea și cutezanța concepțiilor și concluziilor formulate, fiind cu mult superioară, din toate punctele de vedere, încercărilor anterioare ale lui J. von Hammer-Purgstall (1827-1835) și J. W. Zinkeisen (1840-1863) - (faptul că în Turcia vol.V a fost tipărit în 1948, iar întreaga operă a fost reeditată în 1962 în Occident, că mari turcologi, bizantinologi și orientaliști au folosit-o, apreciat-o și citat-o în perioada interbelică și postbelică, sunt alte dovezi în acest sens). Deși a fost o *Geschichte* preponderent politică, nu au lipsit totuși din structura ei subcapitolele sau analizele referitoare la realitățile economice, sociale, militare, culturale, ideologice, religioase etc.

Studierea și integrarea istoriei otomanilor în cadrul mai larg evoluției universale au constituit rezultatul firesc al aplicării concepțiilor înnoitoare istorico-filosofice profesate de savantul român de reputație internațională. Tratarea istoriei universale ca un tot unitar, în care evoluția statului otoman și-a avut un loc și un rol pe cât de importante pe atât de bine stabilite, s-a dorit a fi și o invitație adresată istoricilor și turcologilor de a privi, considera și cerceta realitățile otomane și din acest punct de vedere. O altă consecință a fost aceea că N. Iorga a definit și lansat „un concept integrator: Europa sud-orientală” (conform aprecierii lui Alexandru Zub)²³⁶.

Vasta sinteză semnată de istoricul român mai este importantă și valoroasă și prin folosirea exhaustivă a izvoarelor documentare și cronistice descoperite în țară și/sau în străinătate și editate de el însuși. Coroborate cu celelalte izvoare istorice

²³⁵ N. Iorga, G.O.R., Cartea a III-a, pp. 403 - 633; M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, N. Iorga - a Romanian historian, pp. 135 - 143; eadem, N. Iorga, historian, pp. 113 - 117; eadem, N. Iorga et l'histoire, pp. 183 - 184; M. Guboglu, N. Iorga - istoric, pp. 39 - 40.

²³⁶ Al. Zub, op. cit., pp. 233 - 244.

editate deja până în 1912, această concepție și metodă istorică au ilustrat și onorat linia de conduită anunțată încă din titlu (*nach den Quellen dargestellt*).

N. Iorga a cercetat și precizat cu claritate și obiectivitate (*sine ira et studio*) locul și rolul românilor în cadrul istoriei globale otomane, G.O.R. fiind totodată și primul studiu sistematic al relațiilor complexe româno-otomane între secolul XIV - începutul secolului XX din istoriografia românească modernă.

Sinteza de istorie otomană a fost însă deficitară din punctul de vedere al folosirii, integrării și interpretării izvoarelor documentare, cronice, epigrafice etc. otomane, datorită faptului că N. Iorga **nu** avea cunoștințele necesare de filologie, paleografie, diplomatică, numismatică etc. turco-otomană, fapt subliniat și, mai ales, criticat de recenzorii europeni, specialiști în domeniu²³⁷, ai operei savantului român, în special ai volumelor I-III (1908-1910). Dar această neîmplinire nu trebuie exagerată sau absolutizată, pentru că, trecând peste cauze subiective (lipsa de pregătire a lui Iorga în domeniul anterior amintit²³⁸), savantul român s-a confruntat cu piedici obiective: penetrarea și cercetarea arhivelor, bibliotecilor, depozitelor etc. otomane cu diferite izvoare istorice erau la primii lor pași, modești și nesiguri ca orice început²³⁹. De aceea, responsabilitatea acestor imperfecțiuni nu trebuie atribuită exclusiv lui Iorga ci, în mai mare măsură, și sistemului politico-administrativ otoman, concepției și metodelor de organizare, păstrare, conservare, folosire etc. a fondurilor documentare, de bibliotecă etc. otomane, nivelului de dezvoltare și direcțiilor de evoluție ale istoriografiei otomane și ale preocupărilor mondiale de turcologie în epocă etc.

Și periodizarea istoriei otomane, adoptată de N. Iorga, este discutabilă²⁴⁰. Eliminând din analiză posibilitatea ca autorul să fi fost constrâns de cerințe de ordin tehnic-tipografic să fi procedat astfel (diversitatea numărului de pagini ale volumelor ar elimina această prezumție), atunci responsabilitatea repartizării *cărților*, *capitolelor* și *subcapitolelor* în tomuri a revenit exclusiv autorului. Problematika primului volum s-a oprit la anul 1451 (al morții lui Murād al II-lea), a celui de-al II-lea în 1538 (anul campaniei sultanale împotriva lui Petru Rareș al Moldovei, divizând astfel domnia celui mai mare sultan otoman), a celui de-al III-lea în 1640 (anul morții lui Murād al IV-lea), a celui de-al IV-lea în 1774 (anul păcii de la Küçük Kaynarca), a celui de-al V-lea în 1912 (anul declanșării primului război balcanic). Dacă limitele cronologice superioare ale volumelor I și V ar putea fi înțelese și acceptate (1451- începutul

²³⁷ C. Brockelmann, în *Literarisches Zentralblatt*, an XXV, 1908, p. 817; an XXVI, 1909, p. 801; an XXX, 1913, pp. 503 - 505; C. Jireček, în *B. Z.*, an XVIII, 1909, pp. 578 - 586; K. Süssheim, în *Orientalische Literaturzeitung*, an XVI, 1909, pp. 463 - 464; idem în *Historische Vierteljahrschrift*, 1914 - 1915, pp. 583 - 584; E. Gerland, în *Deutsche Literaturzeitung*, an XIII, 1910, p. 819; L. Mangold, în *Historische Vierteljahrschrift*, 1909, pp. 112 - 114; 546 - 548; 1911, pp. 109, 546; 1912, pp. 76 - 77.

²³⁸ Vezi M.M. Alexandrescu - Dersce Bulgaru, pp. 21; 43; 58; 60; 148; eadem, *N. Iorga, historian*, p. 119; eadem, *N. Iorga, et l'histoire*, p. 186; M. Guboglu, *N. Iorga - istoric*, pp. 41 - 47.

²³⁹ M. Guboglu, *N. Iorga - istoric*, p. 29 (în 1905 „un învățat european de origine suedează, Gunnar Jahring, pătrundea pentru prima dată în arhivele turcești din Istanbul, spre a strânge documente tot pentru șederea lui Carol al XII-lea în Imperiul otoman”); p. 30 (la inițiativa lui T. Djuvara și D. A. Sturza au fost cercetate arhivele otomane de către persoane calificate și abilitate, în 1898 - 1899, copiindu-se și traducându-se în limba franceză 215 documente); p. 42 (“De fapt, izvoarele turcești, în frunte cu arhivele otomane, nici până astăzi (1973 - n. D. P.) nu sunt cercetate în măsura dorită. Se poate spune că cercetarea lor este abia în faza inițială”); idem, *Paleografia*, p. 9 (“În Turcia, din îndemnul turcologului ungar I. Karácson, se începe în 1910 organizarea bogatelor arhive, în care, până atunci, domnea haosul, ele fiind sortite distrugerii (...). Activitatea modestă în acest domeniu, în perioada dintre anii 1912 - 1922, este stingerită de războaiele balcanice și mai cu seamă de primul război mondial, când Istanbulul a fost ocupat de forțele străine”); p. 11 (“Perioada dintre anii 1907 - 1911 marchează un început de activitate intensă în orientalistă, datorită faptului că turcologul ungar Imre Karácson, după o luptă dărză, a reușit să înfrângă rezistența autorităților otomane și să pătrundă în arhivele sultanilor din Istanbul. Aici (...) a ajutat efectiv la organizarea arhivelor turcești, încurajând și adâncind cercetările istorice”); pp. 15; 18; 20.

²⁴⁰ Vezi și considerațiile lui M. Guboglu, *Orientalistica română*, p. 323; idem, *Contributions roumaines*, p. 460.

sultanatului tânărului și energicului Mehmed al II-lea, de unde intenția de a prezenta unitar domnia Cuceritorului, adevăratul întemeitor al Imperiului otoman; 1912-anul în care autorul a terminat de elaborat, subiectiv și obiectiv, sinteza otomană, cele ale volumelor II, III și IV ridică mari semne de întrebare: 1538, anul unor mari campanii și victorii militare terestre și navale; astfel prezentarea domniei lui Süleymân I Magnificul și Legiuitorul a fost fragmentată, punct de reper fiind un an important, dar nu decisiv, al sultanatului acestuia; 1640, anul unei succesiuni de sultani; 1774, încheierea păcii după un război desfășurat pe un front de luptă. Dar ce relevanță pot avea succesiunile de sultani pe tronul otoman, o victorie militară, un tratat de pace etc. față de „durata lungă” a unor fapte, fenomene și procese istorice seculare? Au fost toate aceste abordări rezultatul unor carențe de concepție și metodă istorică, ale unor clarificări și conceptualizări în curs de elaborare, palide reminiscențe ale tratării cronicărești, anecdotice și/sau biografice a istoriei otomane, practică anterior de Cantemir, Hammer sau Zinkeisen?

S-ar mai putea adăuga lipsa unei bibliografii generale și speciale, a unor hărți strict necesare înțelegerii geografice pe orizontala spațială a evoluțiilor istorice pe verticala cronologică, a unor indici de nume de persoană, de locuri, etc., a unui glosar de termeni turco-osmani amintiți în sinteză.

Dar, plecând de la marile adevăruri formulate spre sfârșitul secolului al XIX-lea de celebrii istorici A. D. Xenopol²⁴¹ în România sau Gabriel Monod²⁴² în Franța, pot afirma că G.O.R. a fost un produs al epocii sale, al unui anumit nivel de evoluție și dezvoltare al istoriografiei românești („școala critică de istorie”), al unei anumite concepții istorice (abordarea critico-documentară a realităților și devenirii istorice)²⁴³, realizare cu mult peste nivelul preocupărilor și contribuțiilor contemporane europene în domeniu, conferindu-le autorului și școlii istorice românești un loc de cinste în panteonul turcologiei mondiale²⁴⁴.

²⁴¹ „Istoria unui timp se clădește întotdeauna cu materialul adunat până atunci. Dacă ar fi să așteptăm ca tot materialul istoric al unui popor să fie descoperit, n-am mai ajunge niciodată să expunem cursul vieții sale, căci descoperirile se fac neîncetat; cunoștințele se întind și se adâncesc, mărind fără încetare orizontul istoriei. Timpurile din urmă îndreaptă necontenit cele ce se află greșite în expunerile de mai înainte și (...) crește și se dezvoltă și arborele istoriei sale. Fiecare timp oglindește, în lucrările istorice ce le înfățișează, cunoștința de atunci a poporului asupra trecutului său. Fiecare timp este deci în drept să aibă istoria lui, începând chiar de la acela al copilăriei unui neam, când el nu a ieșit încă din fașele poveștilor”, în A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ediția a IV-a, vol. I, E.Ș.E., București, 1985, p. 35.

²⁴² (...) este soarta acelor care întreprind cei dintâi de a schița o mare perioadă istorică, de a da un mare prilej de critică și de îndreptare celor care după ei vin să adâncescă amănunțimile. Nu este mai puțin adevărat că ei au pus cele dintâi îndrumări care asigură mersul succesorilor lor și că au statornicit marile linii ale tabloului pe care alții îl vor îndeplini și aduce la desăvârșire”, în *Revue Historique*, 1900, t. XLVII, Paris, p. 347, apud A.D. Xenopol, *op. cit.*, p. 38 (traducere efectuată de istoricul român).

²⁴³ A se vedea și considerațiile generale formulate de M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, N. Iorga, a *Romanian historian*, pp. 144 - 149; eadem, N. Iorga et l'histoire, pp. 185 - 186; eadem, N. Iorga, *historian*, pp. 117 - 122; M. Guboglu, N. Iorga - istoric, pp. 40 - 48; Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976, pp. 259 - 260; Virgil Cândea, *Nicolas Iorga, historien de l'Europe du sud-est*, în vol. *Nicolas Iorga, l'homme et l'oeuvre*, București, 1972, pp. 200-201.

²⁴⁴ Prestigiul de care se bucura N. Iorga în lumea științifică germană, franceză, engleză, italiană, otomană, sârbă etc. era imens. Astfel, în Germania era elogiata de specialiștii în domeniul turcologiei și orientalisticii; Belmont i-a solicitat colaborarea; ziarul „Kölnische Zeitung” (19 septembrie 1912) a inserat un articol favorabil despre sinteza otomană; în august 1909 decanul Facultății de Filosofie din Leipzig, prof. W. Seeliger, i-a apreciat pe N. Iorga ca fiind „marele orientalist și istoric al românilor” etc. În Franța, prof. L. Bréhier a publicat o recenzie favorabilă în „Revue Historique”/ 1908, referitoare la G.O.R., vol. I. G. Weigand a apreciat, de asemenea, sinteza otomană. În Anglia a fost, împreună cu Karl Lamprecht, centrul atenției Congresului internațional de studii istorice (martie 1913), unde a prezentat două importante și apreciate comunicări. În Italia, A. Pemice i-a propus să tipărească la Editura „Hoelpi” o istorie a Imperiului otoman (1914). Din Imperiul otoman a primit vizitele unor mari grupuri de profesori și studenți turci (august 1910; mai 1914), care au mulțumit și i-au felicitat pe istoricul român pentru sinteza elaborată, iar după apariția vol. IV Înșuși sultanul Mehmed al V-lea Reșad, căruia i s-au oferit în semn de omagiu vol. I-IV, i-a mulțumit personal (mai

Dar, prin natura ei, sinteza e un punct terminus, dar și unul de inaugurare²⁴⁵. N. Iorga era pe deplin conștient de faptul că sinteza otomană din 1908-1913 era perfectibilă: el însuși a mărturisit că „un volum de descriere a provinciilor și oamenilor nu l-am putut da, editorii oferindu-mi doar obișnuita plată pe coală”, după un lung proces de elaborare de „aproape zece ani de zile, urmărit de ideea că nu voi trăi s-o duc la capăt”²⁴⁶. În perioada interbelică a continuat cercetările în arhive, biblioteci, muzee etc., descoperind și punând în valoare noi izvoare istorice și bibliografice referitoare la istoria otomană. Savantul român se gândea la o nouă ediție, revăzută, augmentată și adusă la zi, a contribuției fundamentale *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt*, cum mărturisea, indirect, în 1938²⁴⁷.

În 1913-1914 a existat o inițiativă turcă de a se traduce vol.V al *sintezelor otomane* în limba turcă, și chiar s-a lucrat la realizarea ei (poate de către Nuzhet Kudret), așa cum a declarat însuși N. Iorga²⁴⁸. Dar ea nu a mai ajuns să fie finalizată pe plan editorial, nici atunci și nici în perioada interbelică²⁴⁹. În iulie 1914 editorul italian A. Pemice i-a propus lui N. Iorga să tipărească în editura „Hoepli” un compendiu de istorie otomană, dar nici această inițiativă nu s-a materializat printr-o apariție editorială²⁵⁰. După al II-lea război mondial, în 1948, istoricul B. S. Baykal a tradus același volum V în limba turcă și l-a editat la Ankara²⁵¹. Este interesant de știut dacă între inițiativa traducerii parțiale din 1913-1914 și cea din 1947-1948 a existat o relație de continuitate sau nu. Nu s-au finalizat nici alte două încercări de traducere, probabil integrale, a G.O.R. în limbile franceză²⁵² sau greacă²⁵³. E curios faptul că nu s-a realizat o traducere în limba română a acestei opere, deși trecutul istoric româno-otoman, prestigiul și valoarea ei științifică ar fi impus-o cu necesitate și ar fi dat, sunt sigur de aceasta, un important impuls dezvoltării turcologiei românești în perioada interbelică. Să fi existat această intenție, dar primul război mondial să o fi amânat *sine die*? Să fi proiectat Iorga o nouă ediție în (sau și în) limba română spre sfârșitul anilor

1911); în ochii lumii intelectuale otomane, savantul român era cel mai mare istoric străin care a scris cea mai valoroasă sinteză otomană de până atunci. În Serbia, N. Iorga a fost invitat să conferențeze despre istoria popoarelor din S. E. Europei (noiembrie 1913); în a doua expunere a analizat *Cauzele prăbușirii Imperiului otoman*; vizita și contactele științifico - politico - culturale s-au bucurat de un imens succes. Și exemplele ar putea continua. Nu este o exagerare când afirm că treptele consacării definitive a lui N. Iorga în istoriografia mondială la începutul secolului al XX-lea au fost formate din cele cinci masive și temeinice volume ale operei sale capitale (c. 2650 p.) în domeniul turcologiei (vezi Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*², pp. 48-63, *passim*).

²⁴⁵ Al. Zub, *op. cit.*, p.99.

²⁴⁶ N. Iorga, *O viață de om*, voi. III, pp. 109 - 110.

²⁴⁷ Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*², p. 175.

²⁴⁸ N. Iorga, *Quelques mots sur les relations entre les Roumains et le peuple turc. Conférence faite aux hôtes universitaires turcs à l'Université de Bucarest, le 6/9 mai 1914*, Imprim. „Minerva”, Bucarest, 1914, p. 20; Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*², p. 173.

²⁴⁹ Afirmația lui M. Guboglu (*N. Iorga - Istoric*, pp. 45 - 46, unde pot fi întâlnite și aprecierile istoricilor turci la adresa lui Iorga și a sintezelor sale) că ar exista o traducere și o ediție în perioada interbelică a *sintezelor otomane*, realizate de Nuzhet Kudret, este inexactă. G. S. Baykal, în *Cuvânt înainte (Önsöz)* la traducerea vol. V / 1948, pp. 3 - 4, nu a amintit nimic despre existența unei traduceri și ediții anterioare în limba turcă. Iar în România, nici N. Iorga și nici secretarul și, ulterior, biograful său, Barbu Theodorescu nu au pomenit nimic despre această controversată ediție, ceea ce cred că nu s-ar fi întâmplat dacă ea ar fi existat în realitate.

²⁵⁰ Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*², p. 63.

²⁵¹ N. Iorga, *Osmanlı Tarihî*, V-nici Cilt (1774 - 1912), çeviren: B. S. Baykal, G.M.G.T.A.O., Ankara, 1948, XVI + 890 s.

²⁵² I. E. Torontju, *Studii și documente literare*, vol. X, București, 1940, pp. 156 - 158; M. Chakry (Şakri), el însuși autorul unei sinteze de istorie otomană, a apreciat G.O.R. ca fiind un impunător monument ridicat adevărului istoric referitor la geneza și evoluția statului și societății otomane etc., și a dispus în consecință traducerea ei în limba franceză (1912).

²⁵³ Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*², p.78.

'30? Răspunsul pare a fi: da²⁵⁴, însă amănunte de ordin conceptual, tehnic-editorial, cuprins, număr de volume etc. nu sunt încă cunoscute.

N. Iorga a studiat *trecutul istoric româno-otoman* și aspecte particulare ale istoriei otomane în contribuții de mai mică întindere și importanță. Astfel, cercetând o pagină tumultuoasă din istoria cetății Vidin în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, a lămurit *Un episod din cucerirea Peninsulei Balcanice de turci*²⁵⁵. A analizat, de asemenea, prezența Venetiei în Marea Neagră și legăturile acesteia cu otomanii și creștinii la sfârșitul secolului al XIV-lea²⁵⁶. A trecut în revistă și luptele lui Mircea cel Bătrân cu otomanii, formulând considerații generale²⁵⁷. A cercetat, în continuare, conflictele militare româno-otomane începând cu eroicul moment Mihai Viteazul²⁵⁸, stabilind locul și rolul victoriei de la Călugăreni²⁵⁹ în cadrul acestora. A insistat asupra renegaților în evul mediu românesc, subliniind că „renegația poate fi de trei feluri: de lege, de nație și de ideal. Moralmente toate trei au același caracter moral, cea din urmă fiind chiar mai periculoasă decât celelalte”; a enumerat cazuri „celebre” de turcizați: Ilie Rareș, Mihnea Turcitul, Sinan Celbi, Ștefan Bogdan, Alexandru Movilă, Toma Cozliceanu, Hrisant Cămărașul, sau de maghiarizați (mai puțini la număr): Napcea, Dumba, Sina. Dacă în teritoriile de la sudul Dunării, ocupate de Imperiul otoman, renegații se puteau realiza doar prin otomani și doar în cadrul structurilor statale otomane, Țările Române și-au păstrat autonomia și ființa statală în evul mediu, iar românii s-au realizat doar prin ei înșiși, creștinește, la ei acasă. N. Iorga concluzionează că „la un popor (român - compl. D.P.) pe care succesul nu l-a uimit niciodată și trufia nu l-a înspăimântat, ei (renegații - compl. D.P.) se înecă în disprețul public, servind altora ca un exemplu”²⁶⁰.

Istoricul român a studiat caracteristicile culturii românești în timpul regimului fanariot, propunând o reconsiderare și o reabilitare a fanarioților: nu toți au fost de origine greacă; ei au învățat limba română și unii dintre ei au fost asimilați de către români. Erau culti și deschiși către modernitate; nu i-au prigonit pe boierii autohtoni și nu au înstrăinat averea țării noastre; în biserica ortodoxă s-a slujit preponderent în limba română, în școli s-au predat limbile greacă, slavonă și română; s-a dezvoltat cultura română²⁶¹.

În mai 1914, în fața oaspeților turci veniți să-l feliciteze pentru elaborarea sintezei otomane²⁶², savantul român a rezumat raporturile româno-otomane între secolele XIV-

²⁵⁴ N. Iorga, *Entre la Turquie moderne et les Empires chrétiens de recuperation*, Impr. „Datina Românească”, București, 1938, extras (71 p.), p. 3, n.1; Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*², p. 175.

²⁵⁵ N. Iorga, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului în 1365-1369 și politica lui Vlaicu Vodă față de unguri. Un episod din cucerirea Peninsulei Balcanice de turci*, în „C.L.”, an XXXIV, 1900, București, pp. 962-999.

²⁵⁶ Idem, *Venetia în Marea Neagră. II. Legăturile cu turcii și cu creștinii din Balcani, de la lupta de la Cosovo până la cea de la Nicopole (1389 - 1395)*, în „A.A.R.M.S.I.”, s. II, t. XXXVII, 1914, m. 30, București, 48 p., cu 59 de documente latinești în anexă (1384 - 1400).

²⁵⁷ Idem, *Cu privire la luptele lui Mircea cu turcii*, în „C.L.”, an XXXV, 1901, București, pp. 473 - 476.

²⁵⁸ Idem, *Două conferințe. I. Luptele românilor cu turcii de la Mihai Viteazul Incoace*, ținută la Ateneul Român la 1 februarie 1898, București, 1898, pp. 1- 50.

²⁵⁹ Idem, *Serbarea de la Călugăreni, în „Neamul Românesc, pentru popor”*, august 1912, București, pp. 645 - 647; idem, *Biruința de la Călugăreni*, în „Neamul Românesc”, nr. 188 / august 1918, București.

²⁶⁰ Idem, *Renegații în trecutul țării noastre și al neamului românesc*, în „A.A.R.M.S.I.” s. II, t. XXXVI, 1914, nr. 20, București, pp. 798 - 806 + 3 pl.; extras (variantă augmentată), Vălenii de Munte, 1914, 16 p. Studiul a fost recenzat favorabil în „B.I.É.E.S.O.”, Ire année, no. 6 / Juin 1914, București, pp. 140 - 141.

²⁶¹ Idem, *Două conferințe. II. Cultura română supt fanarioți*, ținută la la Ateneul Român la 1 februarie 1898, București, 1898, 58 p.

²⁶² În legătură cu această vizită N. Iorga relatează, peste decenii de la efectuarea ei, că „(...) ne-am trezit cu o curioasă vizită a colegilor turci din Constantinopol, profesori de drept și de medicină. La gară era ministrul, rectorul. Nici unul, nici altul n-au găsit ce să le spună, și deci pe neașteptate sarcina a căzut asupra mea. Nu eram acolo ca să fac diplomație și deci le-am spus ceea ce se cuprindea în chiar ultimul capitol din *Istoria Imperiului otoman*, pe care o

XIX: au existat momente de confruntare violentă, dar și de colaborare avantajoasă; cele două popoare aveau calități comune: viață simplă, energie războinică, devotament față de divinitate și de conducătorul temporal; deși au organizat *re'âyâ-le* (kazâ-le) la nordul Dunării, otomanii nu au ocupat și colonizat Țările Române; raporturile între otomani și români au fost ca între suzeran și vasal; otomanii plăteau furniturile achiziționate din țara noastră; nu aveau dreptul să posede pământuri și/sau alte proprietăți, să ridice moschei; se supuneau jurisdicției domnului român; s-au exercitat puternice influențe reciproce în cultură și civilizație; unii boieri și cărturari români au scris istorii otomane sau au lăsat însemnări despre diferite momente importante din trecutul statului otoman: Dimitrie Cantemir, C. Dichiiti, Dumitraki Varlaam, Ienache Văcărescu, Nicolae Iorga etc. Autorul și-a exprimat opțiunea și încrederea în dezvoltarea constituțională, modernă-burgheză și națională a poporului turc în viitor; popoarele român și turc au interese comune în zona Dunării - Mării Negre - Strâmtoarelor; o istorie adevărată a celor două popoare și a legăturilor dintre ele nu se putea scrie fără investigații serioase și de durată în arhivele, bibliotecile, muzeele etc. partenerului de colaborare²⁶³.

În ceea ce privește trecutul statului otoman, într-o amplă recenzie la lucrarea istoricului englez H. A. Gibbons referitoare la primul secol de istorie otomană (Oxford, 1916), N. Iorga a reluat analiza problemei originii politico-instituționale a emiratului osman și ale altor aspecte legate de evoluția otomană în secolul al XIV-lea. Recenzorul român a apreciat lucrarea ca având o deosebită importanță pentru limpezirea laturilor obscure ale subiectului, contribuție redactată pe baza cercetării și folosirii izvoarelor istorice europene și, mai ales, orientale în original sau în ediții critice. Savantul român a respins însă unele afirmații ale lui Gibbons, conform cărora Orhan nu ar fi succedat lui 'Osmân prin dreptul de moștenire sau că emiratul otoman ar fi fost de origine greacă, stabilirea osmanlăilor în S.E. Europei însemnând de fapt reîntoarcerea unor renegați greci la locurile lor de obârșie, cuceririle otomane fiind posibile datorită faptului că aceștia nu mai aveau conștiința identității de religie și de rasă cu cei cuceriiți. Capitolul despre Bâyezîd I conținea numeroase inexactități, Iorga propunând corectarea lor prin sporirea atenției și a spiritului critic în analiza izvoarelor istorice și în formularea concluziilor, prin folosirea ultimelor descoperiri în cercetarea istorică în domeniu²⁶⁴.

N. Iorga a analizat cauzele, caracterul și urmările luptei navale de la Lepanto (1571), precizând locul și rolul acesteia în istoria otomană și a estului mediteranean²⁶⁵. A sistematizat câteva informații disparate despre aventurierul Mihail Cigala (a trăit în secolul al XVII-lea), care, pretinzând o înrudire prin femei cu sultanii otomani, a emis pretenții absurde la tronul sultanat²⁶⁶. A publicat noi

isprăveam atunci, după aproape zece ani de zile (...): că, adică, o Turcie nouă, strict națională, trebuie să apară în locul aceluia Imperiu otoman a cărui perpetuare nu putea să fie decât un anacronism.

Rezultatul a fost că la conferința mea de la Universitate despre relațiile între noi și turci, în care am arătat că nașle (subl. N.I.) ca stare nu și-au stat niciodată dușmănește față în față, conferință care s-a și publicat în limba franceză, oespeții au zăbovit mai mult de o jumătate de ceas. Astfel de adevăruri, care erau să se prefacă așa de iute în realități - și ce fanatice realități! - nu plăceau. Mai agreabile erau discursurile de la banchet" (N. Iorga, *O viață de om*, vol. III, pp. 109-110).

²⁶³ Idem, *Quelques mots sur les relations entre les Roumains et le peuple turc, conférence faite aux hôtes universitaires turcs à l'Université de Bucarest*, le 6 / 19 mai 1914, Bucarest, 1914, 24 p.

²⁶⁴ Idem, recenzie la H.A. Gibbons, *The foundation of the Ottoman Empire, a history of the Osmanlis up to the death of Bayezid I (1300 - 1403)*, Oxford, Clarendon Press, 1916, în „B.I.E.E.S.O.", IIIe année, n-os 1 - 2 / Janvier - Février 1916, Bucarest, pp. 1 - 16.

²⁶⁵ Idem, *Lupta de la Lepanto. Caracterul și urmările ei*, în „Drum drept", 1914, București, pp. 167 - 175.

²⁶⁶ Idem, *Note cu privire la Ioan Mihail Cigala*, în vol. *Prinos lui D. A. Sturza la împlinirea celor șaptezeci de ani*, București, 1903, pp. 290 - 300.

informații documentare despre conflictele militare otomano-polone și otomano-austriece din perioada 1671-1689²⁶⁷ și despre războiul otomano-austriac de la sfârșitul secolului al XVII-lea²⁶⁸. A tradus 191 de zicale turcești în limba română²⁶⁹, a oferit o viziune de ansamblu asupra ascensiunii și decăderii puterii otomane în S.-E. Europei²⁷⁰. A analizat cauzele iminentei prăbușiri a Imperiului otoman: mica întindere teritorială a emiratului lui 'Osmân a asigurat otomanilor succese surprinzătoare și uluitoare în acțiunea de stabilire în Tracia; constrânși să penetreze în Europa de Sud-Est, otomanii au fost obligați să fondeze un imperiu pe ruinele statelor cucerite, cu capitala la Constantinopol. Dar noii stăpâni nu puteau conduce singuri noua formațiune politică, pentru că le lipseau tradiția și experiența politico-administrativă: au recurs la inteligența, energia, experiența și interesele imediate ale supușilor de alte rase (renegați). Prin aceasta, rasele supuse (renegații) au guvernat, administrat și apărât Imperiul otoman de-a lungul secolelor; dar renegații s-au uzat, în cele din urmă, în lungul exercițiu al funcțiunii. La această cauză s-au adăugat decăderea instituțiilor statului, abandonarea politicii de cuceriri, spiritul oriental contemplativ - meditativ; în secolul al XIX-lea s-a manifestat contradicția dintre imobilismul oriental al societății otomane și încercările de reformare și modernizare. Analizând derularea evenimentelor interne și externe posteroare „revoluției Junilor turci” (1908), N. Iorga a subliniat necesitatea abandonării de către clasa conducătoare otomană a popoarelor ce nu mai puteau fi dominate și a formării unei Turcii naționale. Se găseau oare, s-a întrebat retoric autorul, conducători capabili să înțeleagă și să realizeze acest deziderat, renunțând la deșarte iluzii imperiale otomane?²⁷¹

Într-o altă conferință a explicat ce erau *popoarele turanice parazitare*, insistând asupra turcilor otomani și maghiarilor și concluzionând că a fost foarte ușor pentru turanici să cucerească teritorii și popoare, dar foarte greu să organizeze și să conducă un stat, să creeze o cultură și o civilizație materială și spirituală. Această contradicție specifică unei populații seminomade cuceritoare i-a obligat pe noii stăpâni să acapareze puterile de viață ale tuturor supușilor și să creeze iluzia deșartă a unei puteri naționale. Această atitudine a dus la pervertirea renegaților în sfera conducerii și administrației și la exploatarea supușilor autohtoni; la paralizarea propriilor forțe etnice turanice, ce devin parazitare și domină brutal; la trezirea conștiinței naționale a poporului supus, care-și revendică drepturile naționale. „În aceste condiții parazitul turanic murea inevitabil de sărăcie congenitală și de disparere, datorită pierderii fostei sale puteri acaparatoare”²⁷².

²⁶⁷ Idem, *Știri noi despre luptele turco-polone și turco-germane din anul 1671 și următorii*, în *Studii și documente*, vol. XI (Cercetări și regeste documentare), București, 1906 (307 p.), pp. 131 - 178.

²⁶⁸ Idem, *Scrisori și rapoarte private la războiul turco-german din 1863-1699*, în *Studii și documente*, vol. XX, București, 1911 (540 p.), pp. 59 - 145.

²⁶⁹ *Zicale turcești*, după traducerea franceză a lui I. - A. Oudouardemanche, publicate de N. Iorga (colecția „Înțelepciunea Popoarelor”, nr. 1), Vălenii de Munte, 1908, 29 p.; vezi aprecieri în *Calendarul „Neamul Românesc”*, 1910, București, p. 97.

²⁷⁰ Idem, *Auf- und Niedergang des türkischen Herrschaftsgebiets in Europa*, extras din „Globus”, nr. LIX/1913, Gotha, 4p.+1 h.

²⁷¹ Idem, *Les causes de la catastrophe de l'Empire Ottoman*, conférence faite le 11 novembre 1913 à Belgrade, Vălenii de Munte, 1913, 20 p.; vezi și varianta românească: *Cauzele catastrofei Imperiului otoman*, în „Minerva”, 4 - 5 decembrie 1913, București sau suedează: *Orsakerna till det ottomanska Rikets Uträngande ur Europa*, în „Svensk Tidskrift Särtryck”, 1913, Stockholm, pp. 253 - 262.

²⁷² Idem, *Popoare turanice parazitare*, conferință ținută la Atena și la Roma la 7 decembrie 1914, Vălenii de Munte, 1915, 36 p. Recenzorul „L.” a subliniat faptul că N. Iorga a pus în lumină paralelismul evident ce există între dezvoltarea istorico-instituțională a Imperiului otoman și a statului maghiar (regatul independent sau partenerul la dualismul cu Austria), a apreciat nouitatea și cutanțanța concluziilor savantului și patriotului român (în „B.I.E.E.S.O.”, IIme année, n.o.1/Janvier 1915, Bucarest, pp.10-11).

A lămurit, de asemenea, *Ce înseamnă popoare balcanice*²⁷³, susținând că în Peninsula Balcanică s-au succedat civilizațiile romană, bizantină și otomană, ce au constituit baza evoluției istorice a acestei zone, că „secole întregi am stat unii lângă alții, împărțășind clipă de clipă vicisitudinile aceleiași vieți”. Cu firea sa vizionară, savantul român prevedea pentru viitor „o nouă legătură a popoarelor, în care se va amesteca din ce în ce mai mult dreptatea, mai multă omenie, mai multă umanitate”.

Deși ultimele patru contribuții au fost la origine conferințe ocazionale de evoluțiile politico-diplomatice și științifice din țară și din Europa în intervalul 1913-1915 și susținute în fața unui auditoriu eterogen din punct de vedere intelectual, profunzimea analizei și a concluziilor, valoarea științifică a imaginii de ansamblu nu s-au diminuat cu nimic. Dimpotrivă, firul roșu al adevărului istoric a fost mai intens trasat, ținând cont de publicul cărui genial orator i s-a adresat.

Intrarea trupelor germano-bulgaro-otomane în Dobrogea în toamna anului 1916 l-a determinat pe savantul și patriotul român să elaboreze scurte articole referitoare la străvechiul teritoriu românesc dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră²⁷⁴.

Istoricul-ziarist N. Iorga a urmărit cu atenție evoluțiile din Imperiul otoman la începutul secolului al XX-lea, redactând numeroase articole publicate în presa vremii, reunite ulterior (1912) într-un volum sugestiv intitulat: *România, vecinii săi și cheștiunea Orientului*²⁷⁵. Într-o succintă trecere în revistă a situației complexe din Imperiul otoman la sfârșitul secolului al XIX-lea²⁷⁶, a evidențiat starea de decădere economică, politică, militară, cultural-morală a acestui conglomerat multinațional, susținând ideea necesității restructurării imperiului și transformării sale într-un stat național turc, pe o solidă bază materială și morală.

Apoi a analizat și a scris despre: *Generalul Averescu la Stanbul*²⁷⁷, *Turci și Greci, ce păstrează viitorul*²⁷⁸, *Tinerii Turci și mișcarea din Macedonia*²⁷⁹, *Constituția turcească*²⁸⁰, *Cuvântul domnului dr. Mișea în Parlamentul Otoman*²⁸¹, *Tulburările din Constantinople*²⁸², *Împrejurările din Constantinople*²⁸³, *Ce reprezentăm în Dobrogea*²⁸⁴, *Vizita studenților turci*²⁸⁵, *Politica „Tinerilor Turci”*²⁸⁶, *Marele vizir la*

²⁷³ Idem, *Ce înseamnă popoare balcanice*, conferință ținută la Ateneul Român în ziua de 13 decembrie 1915, Vălenii de Munte, 1916, 48 p.; vezi și textul din „Neamul Românesc”, nr. 2 - 4 / 1916, București.

²⁷⁴ Idem, *Comment nous sommes entrés dans la Dobrogea*, în „B.I.E.E.S.O.”, n-os 3 - 4 / 1916 - 1917, Jassy, pp. 21 - 27; idem, *Sur l'école et l'église roumaines en Dobrogea avant l'annexion roumaine*, în loc. cit., aceleași numere, pp. 97 - 100; idem, *La population de la Dobrogea vers la moitié du XIX-e siècle d'après un manuscrit récemment découvert*, în loc. cit., aceleași numere, pp. 166 - 174; idem, *La Dobrogea, pays de synthèse*, în loc. cit., n-o 4 / 1917, Jassy, pp. 11 - 17.

²⁷⁵ Tipărit la Vălenii de Munte, 1912, V + 254 p.; este o culegere de articole din ziarele „Semănătorul” / 1904 și „Neamul Românesc” (infra abreviat: „N.R.” / 1906 - 1912).

²⁷⁶ Idem, *Turcia de astăzi cu prilejul a două cărți recente*, în „Noua Revistă Română” (infra abreviat: „N.R.R.”), vol. II, no. 24 / 15 Decembrie 1900, București, pp. 448 - 452.

²⁷⁷ Idem, *România, vecinii săi și cheștiunea Orientului*, p. 42 - 46 (despre vizita lui Alexandru Averescu în capitala otomană, pentru a oferi sultanului Abdalhamid o decorație românească: preluat din „N.R.” / 22.07.1907, pp. 353 - 355).

²⁷⁸ *Ibidem*, pp. 64 - 67 (despre relațiile greco - otomane și o prognoză politică: „N.R.” / 28.08.1907, pp. 1605 - 1607).

²⁷⁹ *Ibidem*, pp. 56 - 58 (despre atitudinea Junilor turci în problema Macedoniei: „N.R.” / 16.07.1908, pp. 1317 - 1318).

²⁸⁰ *Ibidem*, pp. 59 - 63 (despre actul fundamental din 1908 promulgat de Junii Turci: „N.R.” / 20.07.1908).

²⁸¹ *Ibidem*, pp. 94 - 96 (cuvântarea primului și singurului deputat aromân în parlamentul de la Istanbul pentru prezentarea și susținerea intereselor aromânilor din imperiul semilunii: „N.R.” / 08.02.1909).

²⁸² *Ibidem*, pp. 97 - 99 (despre mișcările populare determinate de opoziția reformatori - conservatori: „N.R.” / 05.04.1909, p. 538).

²⁸³ *Ibidem*, pp. 100 - 103 (despre înăbușirea tulburărilor descrise în articolul precedent și scăderea încrederii populare în Junii Turci: „N.R.” / 17.04.1909, pp. 617 - 619).

²⁸⁴ *Ibidem*, pp. 119 - 134 (despre drepturile istorice milenare ale românilor asupra Dobrogei, ca urmași ai celui mai vechi popor (daco - romanii) care a locuit aici. Locuitorii s-au creștinat și nu au părăsit pământul lor sub impactul migrațiilor; statul feudal Dobrogea și includerea sa în Țara Românească. Sub ocupația otomană elementul românesc

Sinaia²⁸⁷, Primirea Oaspeților Turci²⁸⁸, Convenție cu Turcia?²⁸⁹, Moștenitorul turcesc la Sinaia²⁹⁰, Siluirea unui popor și răspunderile²⁹¹, Dreptul Turciei și Italiei în Tripolis. Lămuriri istorice²⁹², Învățătură din Turcia²⁹³, Bulgarii „spre Constantinopol”²⁹⁴, Ceafalgea²⁹⁵, Românii și noua stare de lucruri în Orient²⁹⁶, Învieră „Junilor turci”²⁹⁷, Sfârșitul Adrianopolei otomane²⁹⁸, Încă un asasinat politic la Constantinopol²⁹⁹, Starea actuală în Turcia³⁰⁰, Oaspeți turci³⁰¹, Desființarea capitulațiilor³⁰², Războiul „domnului Enver”³⁰³, Războiul islamului³⁰⁴, Succesele armatei otomane³⁰⁵, Războiul Turcilor cu Rușii³⁰⁶, Dardanelele. Amintiri istorice³⁰⁷, Distrugerea amenilor din Turcia³⁰⁸, Turcii „culturali”³⁰⁹, Ultima glorie a Osmanlılilor³¹⁰, Stambul și Fanar³¹¹, Biblia turanică a Turcilor³¹², Califul la moartea lui Abdul-Hamid³¹³, În Turcia nouă³¹⁴, Enver³¹⁵, Constantinopolul fără sultan³¹⁶, Între Greci și Turci³¹⁷, Noua aventură a Junilor Turci³¹⁸. Deși pare lungă, plicticoasă și enervantă această enumerare a articolelor despre Imperiul otoman, trebuie să observăm însă constanta preocupare a lui N. Iorga de a se informa și de a informa cititorii în legătură cu agonia unui imperiu și cu viitoarea naștere a Turciei moderne. La unele din evenimentele relatate

a continuat să existe; păstoritul transhumat al mocanilor români; anexarea Dobrogei la România: necesitate vitală pentru țara și neamul românesc; românii: stăpâni în Dobrogea prin dreptul etno - istoric, național, cultural, strategic; „N.R.” / nr. 8 - 9 / ianuarie 1910; articolul a fost un răspuns la pretențiile bulgare de stăpânire în Dobrogea.)

²⁸⁵ Ibidem, pp. 143 - 144 (un semn al prieteniei între tinerii și popoarele român și turc, „N.R.” / 07.07.1910, pp. 1429 - 1430).

²⁸⁶ Ibidem, pp. 148 - 151 (despre caracteristicile politicii lor interne și externe : „N.R.” / 14.09.1910, pp.1729 - 1730).

²⁸⁷ Ibidem, pp. 152 - 153 (despre vizita lui Hakkî - pasha în România : „N.R.” / 19.07.1910, pp. 1329 - 1330).

²⁸⁸ Ibidem, pp. 154 - 155 (despre întâlnirea delegației studenților turci cu oficialitățile din București: „N.R.” / 09.08.1910, p.1565).

²⁸⁹ Ibidem, pp. 158 - 159 (N. Iorga a militat pentru o alianță tracică cu Imperiul otoman, care să fi fost resimțită de dușmanii de atunci ai României).

²⁹⁰ Ibidem, pp. 171 - 172 (despre vizita lui Iusuf Izzeddîn în România: „N. R.” / 29.08. 1911, pp. 1573 - 1538).

²⁹¹ Ibidem, pp. 175 - 177 (despre pierderea Tripolitaniei de către Imperiul otoman și ocuparea ei de Italia).

²⁹² Ibidem, pp. 185 - 188 (“N.R.”/30.09.1911, pp. 1745-1747).

²⁹³ Ibidem, pp. 196 - 198 (despre situația ulterioară războiului italo - otoman și necesitatea regenerării statale prin forțele naționale turcești: „N. R.” / 20.07.1912, pp.1265 - 1267).

²⁹⁴ Ibidem, pp. 221 - 223 (despre înaintarea armatei bulgare spre capitala otomană și interesele României: „N.R.”/08.10.1912).

²⁹⁵ Ibidem, pp. 248 - 250 (armata bulgară a atins această localitate în marșul ei spre Istanbul: eventualele consecințe: „N.R.L.”/ nr. 45 - 46 / 25.11.1912, pp. 705 - 706).

²⁹⁶ Valenii de Munte, 1912, 19 p. (preluat din „Lumina Nouă”/ nr. 3,4,5 / 1912); acest articol și următoarele nu au fost cuprinse în culegerea din 1912.

²⁹⁷ În „N.R.” / 15.01.1913, pp. 33 - 34.

²⁹⁸ În „N.R.” / 20.03.1913, pp. 401 - 402.

²⁹⁹ În „N.R.” / 07.06.1913, p. 787.

³⁰⁰ În „N.R.” / nr.1 / 13.01.1914.

³⁰¹ În „N.R.” / nr.18 / mai 1914.

³⁰² În „N.R.” / nr.35 / 07.09.1914.

³⁰³ În „N.R.” / nr.42 / 26.10.1914.

³⁰⁴ În „N.R.” / nr.43 / 02.10.1914.

³⁰⁵ În „N.R.” / nr.44 / 09.10.1914.

³⁰⁶ În „N.R. pentru popor” / noiembrie 1914, pp. 641 - 643.

³⁰⁷ În „A.A.R.M.S.I.”, s. II, t. XXXVII, 1915, București, 29 p.

³⁰⁸ În „N.R.” / nr.79 / 12.10.1916.

³⁰⁹ În „N.R.” / nr.83 / 16.10.1916.

³¹⁰ În „N.R.” / nr.62 / martie 1917, Iași.

³¹¹ În „N.R.” / nr.141 / 26.05.1917, Iași.

³¹² În „N.R.” / nr.219 / 12.08.1917, Iași.

³¹³ În „N.R.” / nr.33 / 1918, Iași.

³¹⁴ În „N.R.” / nr.271 / 1918, Iași.

³¹⁵ În „N.R.” / nr.273 / 1918, Iași.

³¹⁶ În „N.R.” / nr.64 / 1919.

³¹⁷ În „N.R.” / nr.157 / 1919.

³¹⁸ În „N.R.” / nr.196 / 1919; pentru articolele citate la notele 273 - 316 vezi și M. Guboglu, *N. Iorga - istoric*, pp.43-44.

a fost martor ocular; despre altele a adunat informații, a meditat și a redactat comentarii fie neutre, fie partizane, dar realiste, cu o accentuată tentă de vizionarism. Peste ani, multe din previziunile formulate de *savantul-gazetar* român se vor împlini parțial sau total.

Se cuvine să amintesc și impresiile de călătorie adunate în volumul *Prin Bulgaria la Constantinopol*³¹⁹, în care finul observator Nicoale Iorga a făcut o radiografie complexă a vieții cotidiene din localitățile prin care a trecut, accentul căzând asupra capitalei otomane, unde savantul român s-a deplasat în 1906 pentru a se documenta în vederea elaborării viitoarei sinteze otomane. Aceste „note de drum” conțin și numeroase date și interpretări istorice despre locurile vizitate și oamenii care, în trecut, și-au legat existența de acestea.

La sfârșitul succintei treceri în revistă a *preocupărilor de turcologie* ale lui N. Iorga, se impune formularea răspunsurilor la întrebările: a fost savantul român *turcolog*? Și cu ce *criterii de apreciere* vom opera? Cu cele de la *începutul* sau de la *sfârșitul* secolului al XX-lea?

Evident, *aprecierea activității turcologice* a lui Iorga trebuie să se facă în coordonatele epocii sale, dar nu trebuie să ignorăm ecourile *post-scriptum* ale operei acestuia, ci trebuie considerate ținând cont de progresele realizate în domeniul turcologiei în ultimele nouă decenii.

Cercetarea trecutului Imperiului otoman a fost *doar una* din direcțiile prioritare ale fecunde activități științifice ale lui N. Iorga. Magistrul nu și-a consacrat întreaga viață și creație studierii lumii otomane. Sinteza otomană, operă fundamentală timp de o jumătate de veac, a reprezentat punctul culminant al *preocupărilor sale de turcologie*. La începutul secolului al XX-lea, când *orientalistica* îngloba, fără o delimitare prea clară, *turcologia*, când se punea, fără discernământ, semnul egalității între Turcia și Orient, N. Iorga era apreciat în Europa ca fiind *marele istoric* al Imperiului otoman, deci mare cercetător al istoriei Orientului sau *mare orientalist*. În 1909, profesorul german W. Seeliger, decanul Facultății de Filosofie din Leipzig, pe baza celor două monumentale sinteze de istorie publicate în limba germană, l-a numit „marele orientalist și istoric al românilor”³²⁰. În 1912 generalul turc M. Chakry (Şakri) l-a apreciat pe Iorga ca fiind „le vrai historien de l'Empire Ottoman”, apreciindu-i în mod deosebit talentul de cercetător, munca remarcabilă depusă și imparțialitatea desăvârșită dovedită „pentru a expune, compara și judeca faptele și oamenii, (...) cu totul altfel decât (au făcut-o - compl. D.P.) istoricii otomani sau străini”³²¹. Peste câteva decenii istoricii și cercetătorii turci l-au apreciat pe savantul român ca fiind „Romanya'nin meşhur tarihçisi” („celebrul istoric al României”), autorul unor contribuții fundamentale în domeniul istoriei otomane³²². Se impune o precizare: N. Iorga nu cunoștea și nu vorbea limba turcă decât colocvial (ceea ce era prea puțin), nu stăpânea suficiente cunoștințe de paleografie, diplomatică etc. turco-osmană, neputând așadar să folosească izvoarele istorice scrise otomane în original sau în copii demne de încredere (ceea ce era strict necesar pentru un

³¹⁹ N. Iorga, *Prin Bulgaria la Constantinopol*, cu ilustrații de pictorul Stoica, Editura Minerva, București, 1907, 282 + II pl.; vezi și selecția de pagini din N. Iorga, *Pe drumuri depărtate*, vol. I, 1890 - 1926, ediție îngrijită, selecția textelor, studiu, note și comentarii de Valeriu Răpeanu, Editura Minerva, București, 1987, pp. 227 - 350.

³²⁰ Apud Barbu Theodorescu, *Nicoale Iorga*², p. 51.

³²¹ I.E. Torontli, *Studii și documente literare*, vol. X, București, 1940, p. 156, scrisoare din 5 iulie 1912.

³²² Apud M. Guboglu, *N. Iorga - istoric*, pp. 45 - 46.

orientalist-turcolog). Din acest punct de vedere, Iorga nu putea fi considerat *turcolog*.

Această realitate a fost subliniată și de analiștii români (ei înșiși turcologi) ai preocupărilor de turcologie ale lui Iorga: M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru l-a numit „historien de l'Empire Ottoman” sau „a Romanian historian of the Ottoman Empire”³²³, iar Mihail Guboglu „istoric al Imperiului otoman și al relațiilor româno-turce”³²⁴. Ultimul a afirmat în acest sens: „Nu se poate spune că Iorga ar fi fost un orientalist turcolog în adevăratul sens al cuvântului, cunoscător de limbă turcească, dar el a pătruns adânc în domeniul orientaliștilor (...)”³²⁵. Cu atât mai puțin poate fi considerat Iorga *turcolog* conform criteriilor de apreciere în domeniu de la sfârșitul secolului al XX-lea.

În concluzie, pot afirma că N. Iorga a fost apreciat, în perioada publicării sintezei otomane, ca fiind un *mare orientalist, ad-hoc și sui-generis*, caracterizările ulterioare fiind mai explicite și mai apropiate de adevăr: *genial istoric al Imperiului otoman și al relațiilor româno-otomane*.

Preocupări tangențiale de orientalistică-turcologie a avut și George Baștureanu, care s-a ocupat succint cu istoricul și originea adevăratelor cifre arabe (nu a celor de origine indiană, răspândite de arabi în Europa), preluate și de otomani odată cu alfabetul arab³²⁶. Gheorghe Balș a cercetat *Boğdân-Serây*-ul din Istanbul, situat pe o colină lângă Comul de Aur; fusese reședința domnilor și voievozilor moldoveni și a reprezentanților lor la Înalta Poartă (*kapukehâyâ*-le). La începutul secolului al XX-lea clădirea era în ruină, iar biserița „în relativă stare arheologică”; aceasta din urmă fusese zidită în stil bizantin în vremea Comnenilor, în secolul XII-lea. În secolul al XVI-lea a intrat în posesia moldovenilor, care au refăcut-o și au ridicat reședința propriu-zisă, arsă însă în 1784; biserița a avut, de-a lungul timpului, mai multe nume și hramuri: Sfântul Ioan Botezătorul, apoi Sfânta Născătoare de Dumnezeu, iar în cele din urmă Sfântul Nicolae. În vecinătate se afla *Vlâh-Sarây*, reședința reprezentanților munteni, cu biserița cu numele și hramul Sfintei Născătoare de Dumnezeu³²⁷. Recenzat favorabil în chiar anul apariției³²⁸, acest studiu arheologic a reprezentat o noutate în domeniu: cercetarea monumentelor creștine românești din Imperiul otoman, în special din Istanbul. Alexandru Papadopol-Calimachi³²⁹ și Issa al-Mualuf³³⁰ au studiat un aspect inedit și interesant al evoluției tipografiei în Principatele Române în secolul al XVIII-lea: tipărirea de cărți religioase creștin-ortodoxe în limbile greacă, arabă sau turcă, cu alfabet grec sau arab. Editorii acestor cărți religioase destinate creștinilor ortodocși din Orientul Apropiat otoman au fost: Atanasie și Silvestru, patriarhi ai Antiohiei, Serafim din Pisidia și alții. Al. Papadopol-Calimachi, care a descris aceste valoroase „produse tipografice”, a concluzionat că traduceri greco-turco-arabe ale Cărilor Sfinte creștine erau folosite de ortodocșii din Imperiul otoman, dar și de turco-arabii convertiți la creștinism prin sec. X e.c., pentru a păstra credința, legea și riturile ortodoxe în Orientul Apropiat otoman. Dom-

³²³ Titlurile contribuțiilor citate la nota 205.

³²⁴ Titlul contribuției citate la nota 205.

³²⁵ M. Guboglu, *N. Iorga - istoric*, p. 47.

³²⁶ George Baștureanu, *Cifrele arabe. Istoricul și originea lor. Teoria formațiunii cifrelor. Cifrele sub imprimere*, București, 1901, 30 p.

³²⁷ Gheorghe Balș, *Boğdân-Serai*, în „B. C. M. I.”, 1916, București, 11p. in - 4°.

³²⁸ în „B.I.E.E.S.O.”, II^a année, n-o 9 / Septembre 1916, Bucarest, p. 174 (nesemnată).

³²⁹ Al. Papadopol-Calimachi, *Un episod din istoria tipografiei în România*, în „A.A.R.M.S.I.”, s. II, t. XVII, 1895 - 1896, m.3, București, pp. 135 - 152.

³³⁰ Issa al-Mualuf, *Tipografia arabă a României ortodoxe*, în revista „Âl - Numa”, an III, 1911, pp. 44 - 56, apud M. Guboglu, *Orientalistica română*, p. 341, n. 179, idem, *Contributions*, p. 470, n.122.

nii români, prin acțiunea de finanțare a acestor activități tipografice, au contribuit hotărâtor la acțiunea de păstrare și întărire a credinței creștin-ortodoxe în Orientul Apropiat otoman și de consolidare a legăturilor cultural-religioase dintre acest spațiu politico-religios și Principatele Române dunărene. Autorul a mai amintit și înalta pregătire filologică a prelaților ortodocși care au tradus Cărțile Sfinte creștine în limbile arabă și turcă.

Lucreția Gane, absolventă a Facultății de Litere și Filosofie din București, la sfârșitul secolului al XIX-lea, a elaborat „o teză de licență despre așezămintele turcești”³³¹, conform informațiilor oferite de N. Iorga, tânărul pe atunci conducător științific al acestei lucrări de licență. Istoricul român nu ne-a oferit detalii; nu știm, prin urmare, ce „așezăminte turcești” au fost avute în vedere, dacă tânăra licențiată cunoștea și folosea limba turco-osmană etc.

I. 4. Preocupări de orientalistică-turcologie cu caracter instituțional-didactic

Recunoașterea europeană a independenței de stat a României (1878) și anexarea, în același an, a Dobrogei la statul român, existența unei populații turco-tătare în provincia dintre Dunărea inferioară și Marea Neagră, transformarea Imperiului otoman din stat suzeran și „protector” în partener de discuții și colaborare (cele două entități statale devenind subiecte egale de drept internațional), necesitatea înființării unor noi consulate și legații, în paralel cu reorganizarea celor deja existente în Imperiul otoman și în alte state musulmane, conform cu noile realități politico-diplomatice, pentru promovarea și apărarea intereselor politico-diplomatico-comerciale românești în lumea otomană și în Levant, au sporit interesul românilor pentru studiul limbilor și civilizațiilor islamice în perioada de timp de care ne ocupăm (1878-1918).

Acest interes a existat, cum era și firesc, și în secolele anterioare (sfârșitul secolului al XIV-lea - a doua jumătate a secolului al XIX-lea), dar motivațiile și finalitățile au fost, în general, diferite, dictate de derularea relațiilor complexe româno-otomane, fie liniare, fie sinuoase³³².

Prin articolul 20 al *Legii de organizare a Dobrogei* din 1880, statul român a acordat și garantat libertatea învățământului comunității musulmane, cu condiția ca respectivele școli să intre sub controlul Ministerului Instrucțiunii Publice și cu precizarea că în fiecare din aceste școli, în paralel cu limba turcă, predarea limbii române să fie obligatorie³³³.

Astfel, autoritățile române au hotărât, prin art. 21 al amintitei legi, înființarea unui seminar musulman la Babadag, pentru instruirea tinerilor turco-tătari, pentru formarea *imâm*-ilor moscheilor și pentru predarea principiilor legislației religioase musulmane. A ființat în perioada 1889-1901 la Babadag, apoi a fost transferat la Medgidia, reorganizat

³³¹ N. Iorga, *O viață de om*, vol. II, p. 78.

³³² Vezi, pentru acest interval de timp, contribuțiile: Mayer A. Halévy, *Notes bio-bibliographiques concernant l'histoire des études orientales en Roumanie* (infra abreviat: *Notes bio-bibliographiques*), în „S.A.O.”, V - VI, 1967, București, pp. 93 - 116; idem, *Contributions aux débuts des études de turcologie en Roumanie, XVIe - XVIIIe siècles* (infra abreviat: *Contributions*), în „R.É.S.E.E.”, XXVIe année, no. 2 / 1988, București, pp. 99 - 111; M. Guboglu, *Orientalistica română*, în „S.A.I.”, nr. 1 / 1956, București, pp. 314 - 324; *Contributions roumaines*, pp. 454 - 460; M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *Les Études Islamiques en Roumanie* (infra abreviat: *Les Études*), în „R.E.I.”, XXXVII, no. 2/1969, Paris, pp. 351-353; diac. prof. Emilian Vasilescu, *Orientalistica română*, în „O. R. P. R.”, anul VIII, nr. 4 / octombrie-decembrie 1956, București, pp. 621-628.

³³³ Mehmed Ali Ekrem, *Din istoria*, p. 81.

în 1904 în școală-liceu cu 8 clase, absolvenții trebuind să susțină examen de diplomă pentru a ocupa ulterior posturile vacante în învățământul și ierarhia confesională musulmană. S-a hotărât, de asemenea, tipărirea unui *anuar*, conform art. 191 din *Regulamentul școlilor secundare* din România. Din 1908 a funcționat ca seminar-internat³³⁴. Dintre profesorii de limbi orientale care au predat aici amintesc pe Gh. Popescu-Ciocănel (1907-1916)³³⁵ și Mustafa H. Abdurrahman. Activitatea didactică în această școală era finanțată de statul român.

Noul statut juridic al României în raport cu Imperiul otoman a impus ridicarea reprezentanței diplomatice românești de la Istanbul la rangul de legație (14 februarie 1879), organizarea unor noi consulate și agenții comerciale în alte orașe din Levant și încadrarea acestora cu diplomați care să cunoască și să folosească limba turcă și alte limbi orientale. Pe de altă parte, în cursul secolului al XIX-lea, dezvoltarea orientalisticii ca disciplină istorică cu statut propriu și organizarea primelor congrese de orientalistă pe plan european (la al VII-lea congres desfășurat la Viena în octombrie 1886 a participat și B. P. Hașdeu, ca delegat al României), nu puteau rămâne fără ecou în România, țară ce avusese timp de secole puternice legături cu lumea otomano-orientală: a sporit interesul pentru studiul limbilor orientale.

Două direcții de evoluție s-au conturat în acest domeniu: *prima*, mai veche, susținea necesitatea formării în străinătate (la Paris, Viena, Istanbul, Cairo etc.) a specialiștilor în limbi islamice (în special a filologilor și istoricilor) sau a interpreților și funcționarilor din consulate, a diplomaților de carieră (recrutați dintre tinerii aromâni din Balcani și înscriși ca elevi la diferite școli cu predare în limba turcă din Imperiul otoman)³³⁶.

Din categoria specialiștilor filologi amintesc pe frații Lazăr și Constantin Șăineanu și pe Silvestru Octavian Ispesciu; din cea a istoricilor cu preocupări filologice pe Gh. Popescu-Ciocănel și pe Andrei Antalfy; o mențiune aparte merită și prof. Th. Avr. Aguleti.

Lazăr Șăineanu, licențiat al Facultății de Litere și Filosofie din București (1887), a urmat la Paris, între octombrie 1887 - octombrie 1888, cursurile prestigioasei *École des Langues Orientales Vivantes*, unde a audiat prelegerile profesorilor universitari Dozon (limbile bulgară și albaneză), Léger (limbile sârbă și rusă), Legrand (greaca modernă), Barbier de Meynard (limba turcă, cu noțiuni introductive de arabă și persană). Astfel, filologul român și-a însușit elementele fundamentale ale principalelor limbi vorbite în S.E. Europei și în Orientul Apropiat musulman, ceea ce i-a permis ulterior să elaboreze temeinice studii de filologie comparată și de folclor balcanic, ale influențelor interculturale sud-est europene³³⁷. În perioada octombrie 1888 - iunie 1889 și-a continuat specializarea în *orientalistă*

³³⁴ „Anuarul Seminarului Musulman din Medgidia” (*infra* abreviat „A.S.M.M.”), anii 1903 - 1904; 1907 - 1916; 1928 - 1933, Constanța, 1934; Alexandru Alecu, *Istoricul seminarului musulman din Medgidia*, în „An. D.”, an IX, nr. 2 / 1928, Cernăuți, pp.181 - 187; Ion Matei, *Notes*, p. 112; M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *Les Études*, p. 253.

³³⁵ I. Simache, P. D. Popescu, *Un orientalist ploieștean: Gh. Popescu-Ciocănel*, Ploiești, 1969, pp.9 - 10.

³³⁶ M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *Les Études*, p. 353; Ion Matei, *Notes*, p. 112.

³³⁷ A mai urmat, în paralel, cursuri la *École des Hautes Études* (cu ilustrul romanist Gaston Paris) și la *Collège de France* (cu Michel Bréal), titlul de doctor în filologie l-a obținut la Universitatea din Leipzig (1 martie 1889) cu o teză despre literatură populară (folclor) intitulată: *Babele lui Martie. Vezi Lazăr Șăineanu, O carieră filologică (1885 - 1900). I. Istoricul unei împănămeniri. Memoriu auto - biografic*, București, 1901 (VIII + 96 p.), pp.1 - 6; vezi și Luca Vomea, *Lazăr Șăineanu. Schiță biografică urmată de o bibliografie critică*. Cu un portret și patru anexe, (*infra* abreviat: *Lazăr Șăineanu*), Editura „Adevărul” S.A. București, 1928, p. 20, care biograf a datat greșit (1888 - sic!) sosirea lui Lazăr Șăineanu la Paris; D. Macrea, *Lazăr Șăineanu*, în idem, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, E. Ș. E., București (456 p.), pp. 164-165; vezi și Ion Matei, *Notes*, p.112, care nu a datat cronologic perioada de studii a filologului român în capitala Franței.

(filologie și folclor balcanic) la Universitatea din Leipzig, unde a obținut și titlul de doctor în filologie-folclor sud-est european (1 martie 1889)

Lazăr Șăineanu l-a sfătuit și pe fratele său mai mic, *Constantin*, să-și însușească limbile orientale, specializare strict necesară pentru studierea relațiilor pe multiple planuri româno-otomane în evul mediu, angajându-se chiar să-l întrețină material în perioada studiilor. Astfel, în intervalul octombrie 1888 - mai 1891, tânărul *Constantin Șăineanu* a urmat cursurile prestigioaselor instituții de învățământ superior din Paris: *l'École des Langues Orientales Vivantes* (a studiat limbile arabă vulgară, arabă literară, turcă, persană), cu diploma de absolvire datată mai 1891; *Collège de France* (a aprofundat limba turcă), *l'École des Hautes Études* (a studiat limba etiopiană), cu certificat de frecvență a respectivelor cursuri. În scrisorile de recomandare ale foștilor și prestigioșilor săi profesori de la aceste înalte instituții franceze de învățământ, O. Houdas (limba arabă vulgară), A. Barbier de Meynard (limba turcă), O. Derenbourg (limba arabă literară), Ch. Scheffer (limba persană), I. Halévy (limba etiopiană), s-a exprimat deplina convingere a semnatărilor că studiile tânărului licențiat vor fi apreciate în România și vor aduce servicii reale orientalistice. Un an mai târziu, la 28 iunie 1892, a devenit doctor în filologie orientală al Universității din Leipzig, cu teza *L'Abyssinie dans la seconde moitié du XVIe siècle*³³⁸, în care a tradus și valorificat științific o cronică inedită abisiniană păstrată la Bibliothèque Nationale din Paris. După tipărire, lucrarea a fost primită cu un deosebit interes în cercul orientaliștilor europeni. În țară însă, B. P. Hașdeu și Al. Odobescu nu s-au arătat interesați de ea. Autorul s-a consacrat aprofundării limbii turco-osmane³³⁹.

A elaborat un studiu de filologie comparată a *limbilor semitice*, în care a expus idei generale despre originea și sistemul acestei familii de limbi, despre înruderile lingvistice între limbile arabă, aramaică, asiriană, siriană, feniciană, ebraică și etiopiană³⁴⁰.

Constantin Șăineanu s-a arătat circumspect față de inițiativa lui Th. Avr. Aguletti de a edita o „Revistă de semitologie” la București, în 1895-1896, datorită indifferenței cu care erau privite preocupările de orientalistă în România: „în țara noastră, unde studiile orientaliste evocă un zâmbet de ironie la intelectualii noștri (subl. D.P.). (...) Noi nu suntem încă pregătiți pentru asemenea studii, poate peste câteva decenii să le simțim nevoia”³⁴¹.

În perioada 1892-1901 condiții obiective potrivnice l-au împiedicat să se consacre exclusiv cercetărilor și studiilor de *orientalistă-turcologie*. În iunie 1901 s-a ivit o ocazie favorabilă: s-a organizat la Universitatea din București *primul concurs* pentru obținerea *primei burse* din România acordată pentru studiul limbii turco-osmane, din fondul Adamachi al Academiei Române, destinat special acestui scop. A fost singurul candidat înscris, având pregătirea adecvată în domeniu și lucrări publicate, dar comisia de examinare, în frunte cu slavistul Ion Bogdan, l-a respins. Ultimul i-a declarat candidatului surprins și deprimat că bursa cu această finalitate era inutilă și că va cere ministerului tutelar desființarea ei³⁴². În perspectiva timpului, pare de neînțeles atitudinea lui Ioan Bogdan, membru al „triadei critice” și promotor

³³⁸ Leipzig - București, 1892, 75 p.

³³⁹ Constantin Șăineanu, *Amintiri*, Tipografia „Universul” S. A., București, 1947, pp. 18 - 38.

³⁴⁰ Idem, *Limbile semitice*, București, 1895, 49 p.

³⁴¹ Idem, *Amintiri*, pp. 48 - 49.

³⁴² *Ibidem*, pp. 63 - 66.

al „școlii critice” în istoriografia românească la cumpăna dintre secolele XIX-XX. Dar, după o analiză atentă, se pot preciza cauzele obiective și subiective ale acestei conduite. Slavistul Ioan Bogdan s-a arătat neîncrezător în viitorul cercetărilor de *orientalistică-turcologie* în România acelor ani, unde nu exista o instituție de învățământ superior care să-i pregătească pe viitorii orientaliști, o tradiție în acest domeniu istoric, iar numărul orientaliștilor formați în străinătate era jenant de mic: în 1901 doar frații Șăineanu. Existau alte priorități, alte direcții de cercetare istorică, iar I. Bogdan nu a ezitat să le sprijine; nu devenise încă evidentă actualitatea studiilor de *orientalistică-turcologie* pentru istoriografia românească. Nu trebuie ignorată latura subiectivă: tânărul C. Șăineanu era fratele mai mic al *evreului* Lazăr Șăineanu, cel cu care a polemizat virulent N. Iorga, colegul, prietenul și cumnatul lui I. Bogdan, pe marginea lucrării *Influența orientală...*, despre care voi insista în paginile următoare. Ori, respingerea lui C. Șăineanu de la nominalizarea pentru bursă era ultima poliță plătită indirect lui Lazăr Șăineanu, care se stabilise definitiv în Franța încă din martie 1901. În felul acesta, o mentalitate refractară și obtuză, cu accente șovine, o atitudine subiectivă extraștiințifică, au distrus o posibilă carieră *orientalistică-turcologică* a unui tânăr cu specializare la Paris³⁴³.

Silvestru Octavian Isopescu, absolvent al Facultății de Teologie Ortodoxă din Viena (1900), doctor în teologie la aceeași instituție de învățământ superior religios, a urmat studii de specializare în istoria Vechiului Testament și limbi semite (*araba*, aramaica, ebraica, siriana), însușindu-și și solide cunoștințe de limbă coptă, armeană și chiar *turcă*, la Viena și, probabil, la Leipzig și Berlin (1900-1908). Acest veritabil geniu filologic, care cunoștea și folosea 10 limbi străine „vii sau moarte”, a devenit un orientalist-semitolog de renume european, fiind consultat ca autoritate în domeniu în disputele filologico-teologice dintre savanții epocii. Revenit în Bucovina natală, a fost numit docent pentru limbile orientale (*arabă*, armeană, siriană, aramaică, ebraică) și istoria Vechiului Testament la Universitatea din Cernăuți, Facultatea de Teologie Ortodoxă (1908), activând până în 1918. A fost apoi profesor de limba și literatura greacă la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității din Iași (1918-1922). A murit în august 1922, la 44 de ani, fără să fi avut posibilitatea să-și dovedească plenar, prin alte lucrări de specialitate, pregătirea și specializarea de *filolog orientalist*³⁴⁴. Deși a tradus în limba română doar *Kur'ân-ul* după textul arab, fără să mai elaboreze alte studii filologice de specialitate în domeniul *orientalisticii-arabisticii*, dr. Silvestru Octavian Isopescu s-a impus ca unul din marii savanți filologi orientaliști români din perioada antebelică, cu o contribuție hotărâtoare la popularizarea literaturilor religioase orientale în spațiul românesc și la impulsivarea preocupărilor românești de *orientalistică*.

Gh. Popescu-Ciocănel, licențiat al Facultății de Litere și Filosofie din București (1897), specializările istorie și geografie, a studiat limbile orientale (turco-osmana, araba și persana) la *École des Langues Orientales Vivantes* de la Paris (1902-1906), obținând licența în 1906; a urmat în paralel și cursurile la *École des*

³⁴³ Ibidem, „Ultima reflecție”, pp. 152 - 153; I. Matei, Notes, p. 112.

³⁴⁴ Pr. Prof. Dr. Nicolae Neaga, *Un orientalist român: S. O. Isopescu (1878 - 1922)*, în „M.S.S.”, anul XXXIII, nr. 5 - 6 - 7 / mai - iunie - iulie 1957, Iași, pp. 468 - 472; Drd. Gh. V. Speranță, *Clerici români orientaliști. III. Pr. Silvestru Octavian Isopescu (1878 - 1922)*, în „S.T.”, seria II, anul XIX, nr. 5 - 6 / mai - iunie 1967, București, pp. 363 - 366; Pr. Atanasie Negoită, *50 de ani de la moartea lui Silvestru Octavian Isopescu, primul orientalist român, traducător din siriană*, în „G.B.”, anul XXXI, nr. 9 - 10 / septembrie - octombrie 1972, București, pp. 1036 - 1041; preot prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, *Isopescu, S. O.*, în idem, *Dicționarul teologilor români*, Editura „Univers Enciclopedic”, București, 1996, pp. 214 - 215.

Hautes Études, obținând, de asemenea, licența; membru al Societății Asiatice din Paris (1905). Pentru proaspătul licențiat a fost prevăzut în bugetul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, pentru anul financiar 1906-1907, un post de conferențiar pentru limbile orientale (turcă, arabă, persană) la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București, pe baza specializării sale la Paris și a lucrărilor publicate în Franța și în România până în anul 1906 inclusiv. Dar Gh. Popescu-Ciocănel nu a obținut numirea oficială, datorită intrigilor de culise ale reprezentanților opoziției politice, împotrivirii conducerilor Facultății și Universității și criticilor nemeritate, tendențioase și răuvoitoare ale unor pseudo-specialiști în domeniul orientalisticii, care au protestat împotriva practicii ministrului de resort de atunci de a propune și de a susține candidatura unui specialist orientalist, fără recomandarea și aprobarea Decanatului și Rectoratului³⁴⁵.

În același an financiar, postul a fost transformat în conferință pentru filologie bizantină (conferențiar Constantin Litzica, 1907-1915) și apoi în catedră pentru aceeași disciplină, onorată de bizantinologul Demosthene Russo (1915-1938)³⁴⁶. În felul acesta, orientalistul ploieștean și-a văzut visul spulberat, dar nu s-a declarat învins: s-a transferat la Seminarul Musulman din Medgidia, unde a fost profesor de limbi orientale (1907-1916), publicând în paralel alte contribuții importante în domeniu³⁴⁷.

El a încercat să sensibilizeze opinia publică bucureșteană în favoarea studiilor de *orientalistică-turcologie* și de cunoaștere a Orientului geografico – istorico – lingvistic, susținând o conferință de popularizare la Ateneul Român din București, la 12 martie 1909, cu tema *Mohamed și opera sa*³⁴⁸. Gh. Popescu-Ciocănel s-a autocaracterizat ca fiind „singurul orientalist român, bun cunoscător al Orientului și al graiurilor locuitorilor lui”. Primul pas în cunoașterea Orientului îl reprezenta, a apreciat conferențiarul, studierea vieții și faptelor profetului și legislatorului Mohamed, cunoașterea Peninsulei Arabice, a locuitorilor de aici și a condițiilor lor de viață. A plasat data Hegirei la 19 iulie 622 e.c.. A prezentat și explicat pe înțelesul auditoriului simbolurile noii culturi și civilizații islamice.

Andrei Antalfi a studiat la Institutul Teologic din Alba Iulia și la Universitatea din Cluj (1896-1902); profesorul și mentorul său Balint Gabor, care călătorise el însuși prin Orientul asiatic, i-a cultivat interesul pentru studiul istoriei, limbilor și literaturilor, culturilor și civilizațiilor orientale. Cu sprijinul protectorului său, tânărul Antalfi, primind o bursă de la Universitatea din Budapesta, a călătorit în Orientul musulman și a urmat doi ani (1903-1905), ca „student tolerat”, cursurile „Înaltei școli de teologie” *Medreset-ul-giarniat-ul-Azhar* („Universitatea florilor”) din Cairo. A primit, la 8 noiembrie 1904, o diplomă elogiioasă de atestare a frecventării cursurilor de la

³⁴⁵ Th. Iordăchescu, *O carte rară*, în „C.L.”, an XLI, nr. 4 / Aprilie 1907, București, pp.433 - 434; în nr.10 / Octombrie 1907, p. 1036, s-a precizat: „În bugetul Ministerului Instrucțiunii și al Cultelor era prevăzut pentru anul financiar în curs (1906 - 1907 - compl. D.P.), la Facultatea de Litere și Filologie, un post pentru un conferențiar de limbile orientale (turcă, arabă, persană). Facultatea a cerut schimbarea acestui post într-un post de conferențiar de filologia bizantină”. La 11 noiembrie 1906, Consiliul Facultății amintite a propus Ministerului transformarea controversatei conferințe într-una de filologie bizantină, iar peste un an, la 27 noiembrie 1907, forul tutelar superior a aprobat propunerea (conferențiar Constantin Litzica) - (Marin Popescu-Spineni, *Contribuțiuni la istoria învățământului superior, Facultatea de Filosofie și Litere din București*, „Cultura Națională”, București, 1928, p.44.

³⁴⁶ Franz Babinger, *Demosthenes Russo (1880 - 1938) zum Gedächtnis*, în „C.L.”, vol. LXXI, nr. 11 - 12 / 1938, București, pp. 389; 391; idem, *În memoria lui Demosthenes Russo*, în „Însemnări leșene”, an IV, vol. IX, nr.1 / 1939, Iași, extras, pp. 6 - 7; vezi și Ion Maieș, *Notes*, p. 112; M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *Les Études*, p. 353.

³⁴⁷ Viorel Baglaci, *Gheorghe Popescu-Ciocănel*, în „S.A.O.”, VIII, 1971, pp. 278 - 279.

³⁴⁸ Gheorghe Popescu-Ciocănel, *Mohamed și opera sa*, conferință ținută la Ateneul din București în ziua de 12 martie 1909, București, 1909, 45 p.

însuși Mohamed Abdu, *mufti*-ul Egiptului din acea perioadă. De câteva ori, între anii 1906-1908, a călătorit prin Imperiul otoman, vizitând marile centre cultural-istorice Ierusalim și Istanbul; în arhivele și bibliotecile capitalei otomane a studiat documente și cronici otomane, extrăgând pasaje referitoare la relațiile româno-otomane în evul mediu. A aprofundat limbile arabă și ebraică, și-a însușit limbile persană și turco-osmană. Abia în perioada interbelică dr. Andrei Antalfy și-a valorificat în mare măsură pregătirea științifică de *orientalist-turcolog*, elaborând și publicând numeroase studii și articole științifice și de popularizare în periodicele românești și străine ale vremii³⁴⁹.

Un caz particular l-a reprezentat profesorul *Th. Avr. Aguletti*. Student al lui Iorga (1893-1895), „licențiat în litere” (1895) al Universității bucureștene, cu o teză despre *Originea Heteenilor*, premiată ulterior (1896), a fost preocupat de studiile orientale încă de pe băncile facultății, un important rol în conștientizarea acestei opțiuni avându-l studentul pe atunci Constantin C. Moisil. Nu a avut însă norocul găsirii unui protector înțelegător la ministerul de resort sau la Universitatea bucureșteană. Deși discipol al lui Iorga, deși și-a declarat adeziunea la *școala critică* patronată științific de vestita triadă: Iorga-Bogdan-Onciul, nu a obținut o bursă pentru specializarea în străinătate în domeniul *orientalisticii*, fiind preferați mereu alți candidați. În 1904 a făcut o altă încercare, solicitându-i decanului Ioan Bogdan sprijinul pentru obținerea bursei „Hillel”, însă acesta din urmă l-a răspuns, neutru, să se prezinte la concursul pentru obținerea ei, înzestrat cu toate cunoștințelor necesare (limbile latină și greacă)³⁵⁰.

La cumpăna dintre secolele XIX-XX, profesorul Aguletti a dus o adevărată campanie de popularizare a necesității și importanței inițierii studiului limbilor orientale în învățământul superior românesc, a dezvoltării „studiilor orientale” și a insistat asupra importanței acestora pentru istoriografia românească³⁵¹. În prima parte a contribuției a răspuns la întrebarea: „Ce înțelegem prin studii orientale sau orientalism?”. Analizând sumar diferitele accepțiuni (geografică, istorică, filologică, culturală etc.) date termenului de *orientalism*, autorul a formulat o definiție generică: „prin *orientalism* noi înțelegem: studiile istorice generale asupra tuturor popoarelor foste sau existând în Orient. Sub rubrica de studii orientale se vor cuprinde tot felul de cercetări istorice (pragmatice, culturale, lingvistice, artistice, religioase, politico-diplomatice, comerciale etc.) ce trebuiesc făcute asupra acelor popoare (...) care au locuit din cele mai vechi timpuri, ori locuiesc încă jumătatea estică a Asiei și colțul nord-estic al Africii, atât de mult legat de Asia. Va fi (...) vorba despre: (...) Arabi, Tătari, Persani și Turci, cu toate ale lor triburi (...)”³⁵².

În continuare profesorul Aguletti a schițat un scurt istoric al orientalisticii în Franța, țară ce era, în concepția autorului, portdrapelul preocupărilor didactico-științifice de orientalistică pe plan mondial. A punctat principalele momente ale evoluției noii discipline: 1795-1796, înființarea și începerea activității instituției *École Spéciale des Langues Orientales Vivantes* (Paris), unde se studiau, printre altele, limbile arabă, turcă, tătară, persană; în paralel, funcționa și prestigiosul *Collège de*

³⁴⁹ Dorothee Sasu, *André Antalfy et les études orientales en Roumanie*, în „S.A.O.”, I, 1957, București, 1958, pp. 344 - 345; Dan Prodan, *L'orientaliste transylvain dr. Andrei Antalfy*, în „T. R.”, vol. V, no. 1 / Spring 1996, Cluj-Napoca, pp. 90-93; dr. Andrei Antalfy, *Sistemul religios al Islamului*, în „Scărteieri”, anul I, nr. 5 - 6 / 1938, Tg. Mureș, pp. 6 - 9.

³⁵⁰ Al. Zub, *op. cit.*, pp. 159 - 160.

³⁵¹ Th. Avr. Aguletti, *Asupra însemnății studiilor orientale, cu privire la specialiștii români*, București, 1897, 40 p.

³⁵² *Ibidem*, pp. 5 - 9.

France, unde se studiau limbile orientale „moarte și savante”. La 1 aprilie 1822 orientaliștii francezi au întemeiat *Société asiatique*, cu celebrul periodic „Journal asiatique”; transformarea lecțiilor practice de la *École Spéciale*... în cursuri savante, sporirea numărului catedrelor de specialitate și diversificarea acestora. Numeroase au fost momentele de bilanț (1833; 1841; 1854-1855; 1883), dar și de trasare a coordonaleor viitoare activități: studierea limbilor orientale vii era deosebit de necesară politicii, intereselor militaro-strategice și comerțului Franței în S.-V. Asiei și în N. E. Africii. Mai mult decât atât, această intensă activitate a asigurat primatul Franței în pregătirea didactico-științifică a cursanților veniți din numeroase țări europene, un înalt nivel al travaliului științific orientalist, cât și onorarea orgoliului național francez³⁵³. Această sumară trecere în revistă a evoluției orientalisticii franceze în secolul al XIX-lea a fost prima încercare de acest fel din istoriografia românească, însemnând o modestă deschidere spre un domeniu ce va interesa în anii următori și pe alți istorici și filologi români.

La sfârșitul studiului său, autorul a insistat „asupra însemnătății speciale (pentru români) a orientalismului”, subliniind următoarele aspecte: studiile orientale pot contribui la cercetarea și scrierea istoriei poporului român și a relațiilor cu populațiile și popoarele venite din sau aflate în Orient, și pe calea studiilor orientale națiunea română va intra în concertul națiunilor europene”; studiile orientale slujesc intereselor politice, diplomatice, culturale, comerciale ale României în Orient. Istoria religiilor ce și-au avut originea în Orient nu poate fi studiată și înțeleasă fără aportul cercetărilor de orientalistă; studiile orientale pot contribui la aflarea identității de sine, a profilului moral etc. a poporului român. *„Numai studiile orientale au putința de a ne da cheia documentelor turco-arabe, precum și a tuturor izvoarelor de informații de această natură, privitoare la istoria noastră națională”(subl. D.P.)*³⁵⁴.

Trebuie să subliniez faptul că Th. Avr. Aguletti a particularizat, în cadrul sferei studiilor orientale, „studiile turcești” sau „studiile turco-arabe”, realizate sub raport lingvistic sau istoric, „cu extindere la toate fracțiunile etnice musulmane”, prin care studii „vom fi în măsură să explorăm acea avuție de izvoare care, poate, va arunca lumină asupra trecutului nostru”. A mai atras atenția asupra numeroaselor „acte, hatiserifuri, hatihumaiunuri, documente de tot felul, (ce) zac sub colbul arhivelor turce, de nimeni cercetate. Întregi dosare politico-diplomatice, cu privire la principatele noastre, ne sunt necunoscute. Și de ce mare interes ne-ar fi!”(subl. D. P.)³⁵⁵. A subliniat necesitatea efectuării de cercetări în arhivele otomane, depistării, traducerii, analizei critice și folosirii documentelor otomane în scrierea istoriei românilor și a relațiilor româno-otomane. Deși nu a folosit în mod explicit formula „studii turcologice” sau „turcologie”, autorul a înțeles necesitatea compartimentării sferei orientalisticii, datorită extensiunii acesteia în decursul anilor și a apariției necesității specializării în studiul diferitelor spații geo-etno-istorice. Pentru români, prioritate avea „lumea otomană”, ce putea fi investigată prin „studii turcești” sau „turco-arabe”; de aici și până la „studiile turcești” sau „turcologie”, efectuate de turcologi, nu era decât un pas (o problemă de terminologie), ce va fi făcut în anii următori.

Considerând că prin broșura de popularizare din 1896 „un reviriment s-a operat în opinia intelectuală a țării”, autorul a publicat un articol-rezumant (al ideilor

³⁵³ *Ibidem*, pp. 13 - 25.

³⁵⁴ *Ibidem*, pp. 27 - 40.

³⁵⁵ *Ibidem*, pp. 38 - 37.

exprimate anterior) în ziarul „România Jună”, insistând asupra interesului practic pe care ar trebui să-l manifeste românii pentru „studiile orientale”³⁵⁶. Nici de data aceasta nu a folosit termenii de „turcologie” sau de „turcolog”:

Ulterior, Th. Avr. Aguletti a revenit cu *Câteva considerații generale istorico-lingvistice asupra limbilor arabă, persană, turcă*³⁵⁷, în care a încercat să prezinte unele noțiuni introductive la studiul acestor limbi vitale pentru progresul turcologiei. După câteva considerații istorico-filologice generale despre cele trei limbi³⁵⁸, a insistat, din punct de vedere gramatical, asupra limbilor amintite: araba („dintre cele trei limbi [...], araba constituie baza familiei lingvistice musulmane”)³⁵⁹, persana („al doilea rol de frunte în cercul limbilor musulmane îl joacă *persana modernă*, ramificație a grupei arice iraniene”)³⁶⁰ și turco-osmana („grupa principalelor limbi numite musulmane se completează desăvârșit numai prin *limba turcă* [subl. D.P.]”)³⁶¹. În concluzie a subliniat elementele comune ale acestor trei limbi diferite prin origine lingvistică: un trecut comun politico-literaro-religios, scrierea cu alfabet arab, preluările și influențele reciproce în domeniul vocabularului³⁶².

Autodidact în studiul celor „trei limbi numite musulmane”, pentru elaborarea ultimei contribuții a folosit diferite manuale de gramatică ale acestor limbi și, mai ales, lucrarea în trei volume elaborată de Lazăr Șăineanu și publicată în 1900³⁶³, despre care, însă, nu a amintit nimic. Nu a folosit, nici de data aceasta, termenii de „turcologie” sau de „turcolog”.

E greu de precizat, fără referiri documentare, memorialistice, bibliografice etc., în ce măsură profesorul Aguletti, prin contribuțiile sale de popularizare (1896; 1900; 1901), a reușit să creeze „în pătura noastră intelectuală” un curent favorabil preocupărilor și studiilor de *orientalistică-turcologie*, după cum el însuși a pretins. Nicolae Iorga și Lazăr Șăineanu, ei înșiși cu temeinice stagii de pregătire în lumea științifică germano-franceză, nu au avut nevoie, evident, de astfel de „îndemnuri”. Tânărul și entuziastul Andrei Antalfy a fost îndrumat și sprijinit de savantul Balint Gabor, mentorul său, profesor la Universitatea din Cluj. E posibil ca asupra lui Gh. Popescu-Ciocănel studiile lui Th. Avr. Aguletti să fi avut o anumită influență. Nu trebuie eliminată nici posibilitatea ca însuși N. Iorga să-i fi sugerat studentului Gh. Popescu-Ciocănel, la sfârșitul secolului trecut, să studieze limbile, culturile și civilizațiile Orientului musulman, așa cum procedase și cu studentele Lucreția Gane și Emilia Cioran, pe care le îndrumase să trateze, în lucrările lor de licență, subiecte referitoare la istoria relațiilor româno-otomane în evul mediu.

Deși nu a reușit să-și vadă visul cu ochii (specializarea la Paris în domeniul *orientalisticii*, crearea și ocuparea unei cariere universitare de profil), exemplul profesorului Th. Avr. Aguletti, autor și al unor manuale de istorie pentru clasele secundare, este edificator în ceea ce privește înțelegerea necesității și importanței „studiilor orientale pentru români” și popularizarea acestei stări de fapt, dar și al nereușitei atingerii acestui deziderat științifico-didactic. De altfel, acest „modest soldat de jertfă”, după expresia lui N. Iorga,

³⁵⁶ Idem, *Românii și studiile orientale*, în „România Jună”, 1900, București.

³⁵⁷ București, 1901, 22 p.

³⁵⁸ *Ibidem*, pp. 5 - 11.

³⁵⁹ *Ibidem*, pp. 11 - 14.

³⁶⁰ *Ibidem*, pp. 15 - 17.

³⁶¹ *Ibidem*, pp. 17 - 19.

³⁶² *Ibidem*, pp. 20 - 22.

³⁶³ Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, 3 vol., București, 1900.

necesa, dar și compătimit, a eșuat și în încercarea de a întemeia, împreună cu alții, o revistă de semitologie la București³⁶⁴.

Din categoria interpreților și funcționarilor din Ministerul de Externe al României, din consulatele românești din Imperiul otoman, a diplomaților și oamenilor de cultură români formați în școlile din statul otoman, amintim pe: Constantin Petrescu, Adam V. Cătula, I. B. Seni, N. Papahagi, Gh. Iogu, N. Batzaria, Teofil Löbel, Nicolae Mișu, dr. Ibrahim Themo, Mustafa H. Abdurrahman, H. Dj. Siruni.

A doua direcție de evoluție, patronată de unii intelectuali români cu funcții de conducere în ministerul de resort, susținea necesitatea înființării de catedre și de cursuri universitare pentru studiul limbilor islamice în universitățile românești. Am amintit anterior că în bugetul Universității din București pe anul financiar 1906-1907 a fost introdus un post de conferențiar pentru studiul limbilor islamice: arabă, persană, turcă. Orientalistul Gh. Popescu-Ciocănel a încercat să ocupe această catedră, dar nu a reușit; ulterior a fost transformată în catedră de filologie bizantină³⁶⁵.

Și N. Iorga a încercat să sensibilizeze opinia publică românească în ceea ce privește perceperea utilității și necesității înființării unor catedre pentru studiul limbilor orientale în țara noastră, să capteze interesul și bunăvoința unor mecena pentru înființarea unor burse în străinătate destinate studiului limbilor orientale. Și sublinia cu regret o realitate cel puțin jenantă, dacă nu chiar rușinoasă: „Închei cu o dorință, cari mi se pare foarte îndreptățită. (...) Lăsându-ne toată averea sa de un milion [de lei], răposatul Grigore Buiuciu s-a gândit - a spus-o expres în testament - ca din venituri să se creeze burse pentru studiul limbilor orientale. De acest studiu avem azi cea mai mare nevoie. E în adevăr o rușine pentru noi, cari ne aflăm la hotarul civilizațiilor asiatice și cari am stat veacuri întregi în legătură cu Osmanlii, de origine, de limbă, în parte și de instituții orientale, pentru noi cari am avut așa de mult a face cu tătarii, cari am găzduit de la întemeierea Principatelor pe armeni, să n-avem nici o catedră în învățământul superior pentru studii orientale, că orientaliștii ne lipsesc în așa grad, încât trebuie să recurgem pentru traduceri de acte turcești la evreii din Minister (...). E o pagubă reală că nu puteam întrebuința o sumă de izvoare scrise în aceste limbi (...), că nu putem publica materialul turcesc aflător chiar în biblioteca noastră [a Academiei Române-subl. și compl.-D.P.]”³⁶⁶. Încheia cu formularea unui imperativ stringent: „În cel mai scurt timp va trebui să căutăm a recăștiga și aici terenul pierdut [subl. - D.P.]”³⁶⁷. Dar declanșarea primei conflagrații mondiale a împiedicat materializarea, în folosul unor bursieri români, a laudabilelor prevederi testamentare ale răposatului Grigore Buiuciu.

Preocupat să clarifice rolul și locul istoriei românilor în spațiul istoric înconjurător și în istoria universală, Iorga a formulat și propus „un concept integrator: Europa Sud-Orientală”³⁶⁸, pentru studiul acestui areal geo-politic, istoric, cultural etc.

³⁶⁴ Ion Matei, *Notes*, p. 112; Constantin Șăineanu, *Amintiri*, pp. 47 - 48.

³⁶⁵ M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *Les Etudes*, p. 353; Ion Matei, *Notes*, p. 112; „C.L.”, an XLI, nr. 10 / Octombrie 1907, București, p. 1036.

³⁶⁶ N. Iorga, *Armenii și românii: o paralelă istorică* în „A.A.R.M.S.I.”, s. II, t. XXXVI, 1913, m.1, București, extras, p. 37.

³⁶⁷ *Ibidem*, p. 38; vezi și Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*², p. 215, nr. 336.

³⁶⁸ Al. Zub, *op. cit.*, cap. VIII, subcap. 9, pp.233 - 244.

înfăințând, după numeroase și insisente demersuri, trecând peste multiple piedici și animozități, primind variate adeviziuni și promisiuni de colaborare, un *Institut pentru studiul Europei Sud-Est Orientale* (10 noiembrie 1913).

Fiind o inițiativă **personală** a marelui savant român (regele Carol I a privit cu suspiciune noua și originala instituție, acceptând cu greu, împreună cu guvernul liberal condus de I. I. C. Brătianu, să-i acorde patronajul lor pur nominal, nicidecum financiar³⁶⁹, iar I. G. Duca, ministrul Culturii și Instrucțiunii Publice de atunci, cu pesimism, deși o considera totuși interesantă³⁷⁰), a avut la origine o idee și o dimensiune politică, pe baza realității politice sud-dunărene din vara și toamna anului 1913.

Pacea încheiată la București în acest an a consacrat poziția dominantă a României în regiune și faptul că diferențele politico-teritoriale sud-dunărene s-au aplanat prin eforturile proprii ale statelor din zonă, fără imixtiunea marilor puteri europene. A fost o pace zonală, realizată doar de statele din această regiune. N. Iorga a înțeles valoarea geografico-istorico-diplomatică a acestui precedent, conceptualizându-l: necesitatea întăririi solidarității politice sud-est europene, pentru a rezista marilor imperii vecine și presiunilor exercitate de ele (din acest motiv, întemeietorul a încercat să obțină de la început sprijinul moral și material al guvernelor din zonă); diminuarea tensiunilor naționale din acest spațiu prin conștientizarea apartenenței lor la o civilizație cu rădăcini comune, ce se impuneau a fi studiate metodic, subliniindu-se interesele comune, solidarizante. Fundamentul traco-illiric al zonei, peste care s-au suprapus structuri grecești, romano-bizantine, slave, bulgare, sârbe, otomane, românești etc. se cuvenea să devină un factor de dialog, înțelegere și echilibru. Trecutul și inereșele comune zonale trebuiau să se situeze deasupra micilor neînțelegeri și dușmăniei locale, atât de mult exploatate anterior de marile puteri europene. Micile diferențe teritorial-naționale trebuiau conciliate și aplanate, deoarece situația tensionată din Europa putea să se răsfrângă negativ și dramatic asupra Europei Sud-Orientale, cum s-a întâmplat de multe ori în trecut³⁷¹.

Prin înființarea institutului și prin activitatea desfășurată în cadrul său, N. Iorga mai urmărea să intensifice popularizarea cauzei naționale românești și să câștige înțelegerea și simpatia popoarelor și statelor din sudul Dunării³⁷². Savantul român a dorit și a militat ca „Europa Sud-Orientală” să aparțină și în această zonă să aibă puterea de decizie politico-diplomatică, economică, militară etc. „doar europenii sud-orientali”.

³⁶⁹ *Ibidem*, p. 236: bătrânul suveran a văzut în insolitul institut un nepermis amestec în politica externă a țării a unei persoane particulare, chiar dacă aceasta era marele istoric N. Iorga, politică a cărei conducere Carol I înțelegea să o exercite singur; vezi și N. Iorga, *O viață de om*, vol. III, p. 103, Andrei Pippidi, *Rosturile primului nostru institut de studii sud-est europene* (infra abreviat: *Rosturile*), în „Vatra”, an XVI, nr. 2 / 1986, Tg. Mureș, p. 179 / C.

³⁷⁰ I. G. Duca, *Memorii*, vol. II, *Neutralitatea*, partea a II-a (1915 - 1916), ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe, Editura Helicon, Timișoara, 1993, p. 24: „[Nicoale Iorga] înființase un Institut Sud - Est European, pe care îl socotea drept o mare operă a lui - de fapt ideea nu era rea - și îi venise în minte să-i asigure un local și o bibliotecă. Ministerul avea undeva departe, pe Călea Moșilor, o clădire ce îi convenea. Să i-o dau, să i-o dau, neapărat și imediat! Și i-am dat-o. Am venit cu legea în Cameră, l-am asistat și la inaugurare, seara pe la 9, nemâncat și plictisit” [compl. și subl. - D.P.]

³⁷¹ *Inauguration de l'Institut. Discours du professeur N. Iorga* (24 Janvier n. st.), în „B.I.É.E.S.O.”, Ire année, no. 2 / 1914, Bucurest, pp. 42 - 46; Al. Zub, *op. cit.*, p. 236; Valeria Costăchel, *N. Iorga așa cum l-am cunoscut*, în vol. *N. Iorga, omul și opera*, vol. II, coordonatori Gh. Buzatu și C. Gh. Marinescu, Editura „Plumb”, Bacău, 1994, pp. 236 - 239.

³⁷² Andrei Pippidi, *Rosturile*, p. 179 / C.

În actul de întemeiere s-a stabilit: institutul nou creat era *liber, neguvernamental*, în afara influenței factorului politic. Scopul fondării sale era: "(...) să provoace, să îndrumeze, să ajute și să organizeze cercetările privitoare la toate țările și națiunile din regiunea carpatică și din cea balcanică, ținând seama de tradițiile și interesele actuale românești". Activitatea institutului va consta în pregătirea practică a reprezentanților oficiali ai României și ai altor țări din zonă, indiferent de rang, a specialiștilor în istorie, a corespondenților de presă etc.. Pentru aceasta vor fi organizate cursuri, seminarii și conferințe de istorie, geografie, etnografie, literatură, folclor, predarea practică a „limbilor europene sud-orientale”: bulgară, sârbă, greacă, albaneză, maghiară, turcă. Se vor elabora comunicări, lucrări și eventuale monografii științifice publicate în *anuarul institutului*, „Bulletin de l'Institut pour l'Étude de l'Europe Sud-Orientale”. Pentru *cursul practic de limbă turcă* s-au oferit orientalistul Gh. Popescu-Ciocănel și studentul macedonean I. Sarmanioti, dar nu s-au ținut lecții nici în semestrul februarie-iunie 1914, nici în perioada neutralității (anii universitari 1914-1915 și 1915-1916), cu atât mai puțin în anii participării României la primul război mondial și la campania din Ungaria: 1916-1919³⁷³.

Condiții subiective și obiective nefavorabile au făcut ca activitatea științifică-didactică în cadrul institutului în primii 5-6 ani de la înființarea sa să fie modestă, ea reducându-se treptat doar la eforturile și realizările lui N. Iorga, care elabora în cea mai mare parte și „Bulletin”-ul instituției. Iorga nu a reușit să adune și să organizeze în cadrul institutului o echipă de specialiști care să efectueze cercetările științifice inter- și pluridisciplinare pe care el însuși le proiectase și anunțase anterior. Trebuia pregătit întâi climatul științific, cultural și moral necesar, apoi formată îndelung o echipă de specialiști, însăși principala funcție, menire și cheazășie de durată a institutului. Dar nu venise încă vremea pentru această nobilă misiune și dorită finalitate.

Și prin această întreprindere apar clar conturate preocupările lui N. Iorga față de sud-estul Europei, zonă fostă otomană timp de peste jumătate de mileniu. În discursul inaugural, fondatorul a conturat vasta perspectivă inter- și pluridisciplinară a programului său de cercetare, figurând o nouă etapă în studiul sud-estului european, caracterizată prin instituționalizarea activității în echipă, ulterioară etapei travaliului său individual, finalizat parțial prin propriile sinteze de istorie bizantină, otomană, a popoarelor balcanice etc., sau ale altor savanți sud-dunăreni. Gândind și acționând astfel, savantul român a încercat să reconcilieze și să integreze perspectiva istorică locală, sud-est europeană cu și în aceea mai largă, mai vastă, de istorie a lumii³⁷⁴.

Institutul nu a fost cauza acestor preocupări, ci ocazia instituționalizării și oficializării acestora în România în lunile premergătoare declanșării primei conflagrații mondiale. Acest institut, ce a adus faimă și prețuire ilustrului întemeietor și țării sale, era primul și singurul de acest fel din România și unul din cele mai importante din zona ce constituia obiectul său de studiu³⁷⁵.

³⁷³ N. A. Constantinescu, *Dare de seamă asupra întemeierii și activității Institutului pentru studiul Europei Sud - Estice*, București, Editura I.S.E.E.O., 1926, pp. 3 - 4; *passim*.

³⁷⁴ Vezi și considerațiile lui Al. Zub op. cit., pp.236 - 237.

³⁷⁵ Nivelul și intensitatea preocupărilor științifico - politice din statele Europei Centrale, apusene și estice pentru zona sud - estică a bătrânului continent, raporturile personale ale lui N. Iorga cu savanți europeni și, mai ales, sud-dunăreni etc. au fost analizate de Andrei Pipidi în studiul său *Pour l'histoire du premier Institut des Études Sud-Est Européennes en Roumanie* (I), în „R.E.S.E.E.”, XVIe année, no.1 / 1978, Bucarest, pp.139 - 156.

Am constatat că în intervalul dintre Independență (1878) și Marea Unire (1918) unii titrați români s-au inițiat în studiul limbilor islamice în diferite centre universitare de tradiție (Paris, Viena, Cairo), cu stagii de perfecționare și documentare la Istanbul și Leipzig, iar numeroși români sud-dunăreni au absolvit școli medii și superioare cu predare în limba turco-osmană din Istanbul și / sau din alte centre ale imperiului. Tot mai mulți intelectuali au înțeles necesitatea și importanța studierii limbilor islamice pentru români și a înființării unor catedre universitare în România pentru punerea în practică a acestui deziderat. Deși în 1907 a eșuat încercarea de a se înființa o astfel de catedră la Universitatea din București, nici un orientalist român nerezând să o onoreze, N. Iorga a introdus *cursul practic de limbă turcă* în cadrul programului activității didactico-științifice al institutului întemeiat de el (1913-1914), însă fără o finalitate practică în următorii 5-6 ani. Rămânea valabilă doar ideea, intenția și înțelegerea; materializarea și finalizarea s-au lăsat așteptate însă câțiva ani³⁷⁶.

1. 5. Preocupări de orientalistă-turcologie în domeniul etnografico-istoric

Existența unei populații turco-tătaro-găgăuze în România (în special în Dobrogea) și a unei etnii românești la sudul Dunării, în Imperiul otoman, a stârnit interesul oamenilor de cultură români, care, urmărind finalități științifice și /sau național-propagandistice, au efectuat cercetări și au elaborat studii despre trecutul și prezentul acestor populații, locul și rolul lor în cadrul social-economic, politic, cultural-lingvistic al statului în care locuiau.

Nicolae Papahagi i-a prezentat ca pe românii din Imperiul otoman³⁷⁷ din punct de vedere istoric, social, economic, cultural, demografic. Monografia, cu un evident

³⁷⁶ Iată cum caracteriza, peste două decenii, N. Iorga împrejurările înființării Institutului: "Mi se părea (...) că prestigiul incontestabil pe care România îl câștigase prin pacea de la București și prin menținerea tratatului (...) ar putea servi ca să refacem acea mare și continuă influență, binefăcătoare timp de mai multe secole, pe care o exercitaserăm asupra coreligionarilor noștri căzuți în robie turcească. Vedeam înaintea o bună conlucrare între vecini, care (...) ar împiedica toate nenorocirile pe care le adusesse în decursul secolului al XIX-lea învecinata rivalitate dintre ruși și austrieci (...).

Pentru aceasta am întemeiat la noi, unde lipsea orice interes pentru problemele cele mai însemnate și interesele noastre cele mai vizibile în vecinătatea noastră imediată, Institutul pentru studii Europene sud-orientale. Îmi asociasem pe Murgoci (...) și pe Pârvan (...). Inaugurarea, în acea toamnă de mari prefaceri a anului 1913, s-a făcut cu solemnitate, la Fundația Carol, fiind de față toți reprezentanții acelor țări care cu câteva săptămâni în urmă se sfâșiaseră cu atâta ură. Telegrammele către Soveranii de peste Dunăre au provocat răspunsuri pline de fâgăduieli pentru viitor, cea mai caldă fiind a regelui Bulgariei, cea mai sinceră a regelui Serbiei. Moștenitorul grecesc a trimis câteva cuvinte bune. Singur regele Carol s-a ținut în cea mai absolută rezervă: doar ceea ce făcusem era un amestec obraznic în acel domeniu al politicii externe românești a cărei cărmă înțelegea s-o păstreze el însuși și el singur.

Fără venituri altele decât ce dădea, pentru tipărirea unui buletin în limba franceză, statul, institutul, care avea în program cursuri de limbă, conferințe de istorie, geografie, și etnografie (...), apoi crearea unei biblioteci care, necercetată, este și astăzi, îmbogățindu-se neconștient, ca și eventuale excursii, s-a așezat foarte modest, în câteva odăi din rândul de sus al unei părăsite case a Ministerului Instrucțiunii. Numai pe urmă am căpătat curtea pustie și părăginită a acestei proprietăți, unde am făcut să se ridice maghernițele care ne-au dat un buget atât de important, așteptând momentul, după război, când am putut adăugi clădirea însăși, pe care nici până astăzi, în indiferența guvernelor ce s-au succedat, n-am putut-o refăce. Publicația noastră, care se va transforma, mult mai târziu, într-o revistă, a căpătat însă destul de repede o vază de care puteam fi mândru. La început, n-au lipsit nici colaborații sârbești" (N. Iorga, *O viață de om*, vol. III, pp. 102 - 104).

³⁷⁷ Nicolas Papahagi, *Les Roumains de Turquie*, l'Imprimerie „Eminescu”, Bucarest, 1905, 184 p. Monografia a fost structurată în următoarele subcapitole: Originea românilor din Turcia (pp. 9 - 13); Românii din Pind (pp. 14 - 21); Principatele valahe din Pind (pp.22 - 20); Privilegiile Românilor din Pind (pp.30 - 35); Măreția românilor față de elenism (pp.36 - 46); Influența elenismului asupra românilor din Macedonia (pp. 47 - 53); Renașterea conștiinței

caracter propagandistic, era adresată străinătății și reprezenta o adevărată „carte de vizită” a conaționalilor noștri sud-dunăreni în fața lumii întregi, într-un moment în care imperiile multinaționale mai existau încă, iar problemele naționale din statul sultanilor își așteptau de sute de ani rezolvarea.

Orientalistul ploieștean Gh. Popescu-Ciocănel a oferit o imagine de ansamblu asupra populațiilor musulmane din Dobrogea³⁷⁸ la începutul secolului al XX-lea, în mijlocul cărora avea să-și desfășoare activitatea didactico-științifică, edilitară, aproape un deceniu. Elaborată în perioada studiilor de orientalistă din capitala Franței și publicată într-o prestigioasă revistă franceză de specialitate, contribuția sa a fost prima de acest gen în istoriografia românească a problemei, cercurile științifice europene având posibilitatea să se informeze în legătură cu acest subiect de la o sursă competentă și autorizată. Deși lucrare de popularizare, a fost elaborată în spirit științific, orientalistul român efectuând călătorii de studii în mijlocul acestor grupuri minoritare musulmane din Dobrogea.

După cum a precizat editorul francez al revistei, Gh. Popescu-Ciocănel pregătea în acea perioadă o importanță lucrare despre limba, literatura și obiceiurile musulmanilor din România, din care vedea lumina tiparului, deocamdată, această prezentare generală, ce oferea o imagine de ansamblu, clară și precisă, a problemei studiate.

Existau în România supuși musulmani: turci, tătari, arabi, găgăuzi, așezați în majoritatea covârșitoare în Dobrogea; în secolul al XIII-lea s-a organizat prima colonie musulmană în această provincie; începând cu secolul al XV-lea, s-au întemeiat numeroase așezări-colonii de musulmani pe teritoriul dintre Dunărea inferioară și Marea Neagră. Cei mai numeroși dintre musulmani, turcii, ocupau locul al IV-lea între minoritățile etnice din Dobrogea, aproximativ 12.000 de locuitori după anul 1900. Ei au fost mult mai numeroși, dar au imigrat treptat, după 1878, în Imperiul otoman; în continuarea acestor considerații generale, autorul a realizat o succintă trecere în revistă a istoriei Dobrogei otomane³⁷⁹.

Gh. Popescu-Ciocănel a insistat asupra principalelor grupuri etnice musulmane, oferind sumare descrieri ale: *turcilor*: aspect fizic general, ocupații, așezări și condiții de viață, ceremonii la naștere, căsătorie, moarte³⁸⁰; *tătarilor*: privire generală, așezări, obiceiuri și cutume³⁸¹; *găgăuzilor*: se cunoșteau puține lucruri despre ei; numele acestui grup etnic a căpătat conotație peiorativă de „proști”; erau cei mai puțin inteligenți dintre locuitorii Dobrogei; vorbesc limba turcă populară, dar sunt de religie creștină ortodoxă³⁸²; *arabilor*: 145 de familii s-au stabilit în sudul Dobrogei la mijlocul secolului al XIX-lea³⁸³.

Este discutabilă includerea găgăuzilor în categoria populațiilor de origine musulmană din Dobrogea; de asemenea, în lipsa unor informații și izvoare științifice

naționale (pp.54 - 65); Elenismul (grecismul - n. D. P.) în Turcia (pp.66 - 76); O nouă afirmare a cauzei române în Turcia (pp.78 - 88); Intoleranța elenismului (pp.89 - 102); Progresele propagandei românești (pp.103 - 114); Problema religioasă a românilor din Turcia (pp.115 - 128); Drepturile istorice (pp.129 - 138); Statistica românilor din Turcia (pp.139 - 152: în anul 1894 existau c. 1.057.000 de aromâni); Viața economică, socială și intelectuală a românilor din Turcia (pp.153 - 166); Români din Thessalia (pp.167 - 171); Privire de ansamblu (pp. 172 - 184).

³⁷⁸ Gh. Popescu-Ciocănel, *Populations musulmanes de la Roumanie*, în „Revue du Monde Musulman”, Ire année, volume I, no.2 / Décembre 1906, Paris, pp. 183 - 197.

³⁷⁹ *Ibidem*, pp. 183 - 189.

³⁸⁰ *Ibidem*, pp. 190 - 193.

³⁸¹ *Ibidem*, pp. 193 - 196.

³⁸² *Ibidem*, pp. 196 - 197.

³⁸³ *Ibidem*, p. 197

despre găgăuzi, autorul a redat ecourile tradiției populare românești, ce-i prezenta pe aceștia într-o ipostază total nefavorabilă.

Prin contribuția sa, mai mult o lucrare de popularizare, Gh. Popescu-Ciocănel a propus în țara noastră un subiect de cercetare științifică ce va cunoaște noi și variate abordări în perioada interbelică și asupra căruia atenția istoricilor români și străini nu a încetat să se îndrepte nici în ziua de astăzi.

Bazându-se pe experiența directă a cinci ani de activitate didactico-științifică în mijlocul populațiilor turcice din centrul și sudul Dobrogei, orientalistul Gh. Popescu-Ciocănel a revenit asupra grupului etnic găgăuz din această zonă geografică, elaborând în 1912 o monografie istorico-etnografică³⁸⁴. În această contribuție autorul a adunat mărturii documentare și narative referitoare la originea acestei vechi populații turcești; la acestea s-au adăugat observațiile personale asupra vieții cotidiene a găgăuzilor. Deși unele identificări etno-toponimice au fost forțate iar altele amendate de cercetarea istorică ulterioară, deși s-au reluat unele idei false, preconcepute, despre găgăuzi, încercarea de monografie a orientalistului român a fost prima de acest gen din istoriografia românească a problemei, cu erorile, dar și cu meritele inerente oricărui început. Unele informații cuprinse în aceste contribuții au fost folosite de orientalistul german Theodor Menzel³⁸⁵. Concepția și maniera generală de prezentarea a populației găgăuze și a trecutului ei au provocat, peste patru decenii, indignarea turcologului român găgăuz Mihail Guboglu, care le-a respins ca fiind subiective și nefondate, cu informații eronate³⁸⁶.

Ștefan Georgescu a revenit asupra problemei controversate a găgăuzilor și a originii lor³⁸⁷, trecând în revistă, la începutul studiului său, principalele izvoare istorice referitoare la aceștia și ipotezele despre originea lor etno-istorică, declarându-se adeptul ipotezei originii pecenego-cumane a găgăuzilor³⁸⁸. După punctarea principalelor momente din istoria migrațiilor și luptelor pecenegilor și cumanilor³⁸⁹, autorul a precizat arealul de locuire al găgăuzilor: sudul Basarabiei, Dobrogea, nord-estul Bulgariei până în regiunea Vama inclusiv³⁹⁰. Șt. Georgescu a lăsat o descriere în culori sumbre a portretului fizico-moral al găgăuzilor; deși vorbeau limba turcă populară și aveau obiceiurile, tradițiile, portul etc. asemănătoare cu ale turcilor, erau creștini ortodocși, uneori până la fanatism³⁹¹. Lipsa alfabetului, a literaturii și istoriei scrise îngreunau foarte mult cercetarea trecutului acestei populații de origine mongolico-pecenego-cumană, a conchis autorul³⁹².

Contribuția lui Ștefan Georgescu, superioară, prin concepție, metodă de cercetare științifică și concluzii, celor elaborate de Gh. Popescu-Ciocănel, a fost folosită și citată în istoriografia românească interbelică a problemei, exemplele cele mai elocvente fiind preotul Mihai Ciachir (care a studiat modul de viață al găgăuzilor din sudul Basarabiei³⁹³) și tânărul licențiat pe atunci Mihail Guboglu (el însuși

³⁸⁴ Idem, *Găgăuzii*, București, 1912.

³⁸⁵ Th. Menzel, *Gagauzes*, în *l'Encyclopédie de l'Islam*, vol. II, 1927, La Haye, pp. 134 - 135.

³⁸⁶ M. Guboglu, *Orientalistica română*, p. 333; idem, *Contributions roumaines*, p. 468.

³⁸⁷ Ștefan Georgescu, *Găgăuzii și originea lor*, în „V. R.”, an VIII, vol. XXIX, nr. 6 / Iunie 1913, Iași, pp. 366 -377.

³⁸⁸ *Ibidem*, pp. 366 - 367.

³⁸⁹ *Ibidem*, pp. 367 - 371.

³⁹⁰ *Ibidem*, pp. 371 - 373.

³⁹¹ *Ibidem*, pp. 374 - 376.

³⁹² *Ibidem*, pp. 376 - 377.

³⁹³ Mihai Ciachir, *Originea Găgăuzilor*, II, în „V. B.”, an III, nr.5 / mai 1934, Chișinău, pp. 3 - 4 (259 - 260), *Întreg articolul la pp. 3 - 20 (259 - 276)*.

găgăuz din Ceadăr-Lunga), cu o teză de licență despre *Găgăuzii în lumina istoriei*, Cernăuți, octombrie 1938³⁹⁴).

B. P. Hașdeu, studiind originile localității Craiova, a analizat și mărturiile istorice despre cumani și pecenegii așezați în Țara Românească, susținând că aceștia erau „neamuri turanice” din grupul turco-tătar, că vorbeau un dialect înrudit cu cel al otomanilor, oferind și 11 exemple de cuvinte românești cu corespondentele lor în cumană și turcă. A identificat și unele toponime de origine cumană din zona extracarpatică și a descris ceremonialul asiatic al înmormântării la cumani³⁹⁵.

Ilie Gherghel, modelul contracandidat al dr. Ioan Nistor la nominalizarea pentru calitatea de titular al catedrei de „Istorie a Europei sud-estice, cu deosebită considerație asupra istoriei românilor” de la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Cernăuți (1912)³⁹⁶, a studiat timp de peste un deceniu ecourile, în izvoarele istorice ale epocii, ale locuirii temporare a cumanilor în spațiul carpatic. El a dovedit cu mărturii documentare și cronistice că această populație turanică a fost menționată, în secolele XI-XIII, sub diferite nume: „Valwen”, „Khardesh”, „Parthi”, „Kedar”, „Kâpceak”³⁹⁷.

Deși mult mai modeste decât în alte domenii ale orientalisticii-turcologiei românești, preocupările etnografico-istorice au atras atenția asupra locuitorilor de origine turcică a României, musulmani (turci și tătari) sau creștini ortodocși (găgăuzi). S-a deschis astfel un promițător câmp de cercetare inter- și pluridisciplinară, ce-și va lărgi orizontul în perioada interbelică, când Basarabia și sudul Dobrogei, unde locuiau grupuri compacte ale acestor minorități, vor reintra în componența statului național unitar român.

I. 6. Preocupări de orientalistică-turcologie în domeniul lexical-lingvistic

Vecinătatea și legăturile complexe, pe multiple planuri, româno-otomane în evul mediu și în epoca modernă au determinat influențe lexicale otomano-orientale în vocabularul românesc și împrumuturi românești în limba turco-osmană. Aceste împrumuturi bilaterale de cuvinte, mai numeroase din limba turco-osmană în limba română și mai reduse numeric viceversa, au făcut ca în vechile documente și texte istorico-literare românești, precum și în literatura noastră populară, să existe un număr relativ numeros de cuvinte și expresii de origine osmano-orientală. Cu trecerea timpului, sensul și echivalența unora dintre ele s-au uitat, ajungând să fie folosite *ad litteram* într-un context literar-gramatical neadecvat. A apărut astfel necesitatea identificării, studierii și catalogării acestor împrumuturi lexicale, o etapă obligatorie în cercetarea influențelor orientale asupra limbii, culturii și societății românești.

³⁹⁴ M. Guboglu, *Orientalistica română*, p. 331; Idem, *Contributions roumaines*, p.469.

³⁹⁵ B.P. Hașdeu, *Originile Craiovei, 1230 - 1400*, în vol. *Ottenescele*, Editura Librăriei S. Samitca, Craiova, 1884 (155 p.), pp. 51 - 76; 91 - 104.

³⁹⁶ Al. Zub, *op. cit.*, p.161; Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, ediție și studiu bio-bibliografic de Stelian Neagoe, Editura Humanitas, București, 1991, pp. X - XI.

³⁹⁷ Ilie Gherghel, *Cercetări privitoare la nomenclatura comanilor*, părțile I - II, în „Tinerimea Română”, București, 1899, pp. 263 - 264; 1900, pp.387 - 388; III - IV, în „Arhiva”, Iași, 1905, pp. 357 - 359; 1910, pp. 124 - 126; V - VI - VII, în „R. I. A. F.”, vol. XVI, 1915-1922, București, pp.187 - 194 (vezi și „D. R.”, III, 1922 - 1923, Cluj, p.1070).

Începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, lingviștii români, care au studiat neologismele intrate în limba română, au acordat atenția cuvenită și cuvintelor de origine otomano-orientală. Așa au procedat Ion Heliade Rădulescu³⁹⁸ și, peste trei decenii, A. Cihac³⁹⁹. Lazăr Șăineanu l-a apreciat pe revoluționarul-omul de cultură pașoptist ca fiind primul filolog care a amintit de elementele turcești în limba română, atrăgând astfel atenția asupra lor⁴⁰⁰. Despre a doua contribuție același Lazăr Șăineanu a afirmat: „Lucrarea răposatului Cihac, cuprinsă în al său *Dicționar etimologic*, conține deja un material relativ însemnat, dar nu încă îndestulător. Despre această parte a operei sale s-ar putea zice că ea conține prea mult și prea puțin: prea mult întrucât, mărginindu-se a înregistra numai limba vie, a admis și un număr de vorbe de mult ieșite din uz; prea puțin, deoarece n-a înregistrat nici măcar o treime din turcismele aflate în literatura noastră istorică, în special în *Cronicile* din Muntenia și din Moldova, care, ca scrieri originale ce reproduc cu fidelitate limba epocii, merită o considerațiune egală cu celelalte monumente ale vechii noastre literaturi”⁴⁰¹. Același recenzor a considerat, pe bună dreptate, că A. Cihac a fost ajutat de orientalistul maghiar Armin Vámbéry să elaboreze subcapitolul referitor la „elementele turcești” intrate în limba română, din volumul al II-lea al *Dicționarului* său.

Unii oameni de cultură români s-au ocupat în mod special cu cercetarea împrumuturilor otomano-orientale în limba română, însă numai din punct de vedere lexical. Astfel, George Barițiu, într-un articol⁴⁰² publicat în periodicul „Transilvania”, a considerat că era o băjocură pentru limba daco-românească să fie alterată prin folosirea cuvintelor și expresiilor din limba turcă, ce era, la rândul ei, un amestec între „dialecte” turcoman, persan și arab. Cuvintele turcești în limba română erau insulte și „atentate” la individualitatea și caracterul romanic al limbii române, criticul autor declarându-se împotriva folosirii exagerate a turcismelor în limba română⁴⁰³. În continuare G. Barițiu a reluat 106 termeni turco-orientali din *Vocabularul* lui I. H. Rădulescu, pe care i-a redat *ad litteram* sau cu mici completări⁴⁰⁴. Prin articolul său, gazetarul transilvănean a atras atenția asupra necesității purificării limbii române de „barbarisme” (turcisme) - oferind chiar o listă a acestor termeni ce trebuiau eliminați - și a introducerii unor sinonime românești.

Un pas înainte l-au făcut Petre Ispirescu și G. Polyzu, care au studiat împrumuturile turco-orientale în limba română⁴⁰⁵, în special în cea populară. Petre Ispirescu, hamicul culegător, prelucrător și editor al *Basmelor populare românești*, a adunat și explicat termeni și expresii otomano-orientale pătrunse în trecut în graiul comun, întâlnite apoi în poveștile populare românești.

Eruditul B. P. Hașdeu, reprezentantul României la al VII-lea Congres al orientaliștilor, desfășurat la Viena în octombrie 1886, a prezentat comunicarea *Sur les éléments turcs dans la langue romaine*⁴⁰⁶. La începutul intervenției sale, autorul a precizat că „l'Occident finit à Vienne, mais c'est à Bucarest que débute l'Orient; entre Vienne et Bucarest oscille une zone de fluctuation”, reamintind astfel

³⁹⁸ I. H. Rădulescu, *Vocabular de vorbe străine în limba română, adică slavone, ungurești, turcești...*, București, 1847, XLII+50p.

³⁹⁹ A. Cihac, *Dictionnaire d'étymologie Daco - Romaine*, vol. II, *Éléments slaves, magyars, turcs - greco - moderne et albanais*, Francfort am Main, 1879, pp. 541 - 631.

⁴⁰⁰ Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române (infra abreviat: Influența orientală)*, vol. I, *Introducere. Limba. Cultura. Resultate. Concluziune. Bibliografie*, București, 1900, p. CCXLII.

⁴⁰¹ *Ibidem*, pp. CCXLII - CCXLIII.

⁴⁰² G. Barițiu, *Cuvinte turcești în limba daco-românească*, în „Transilvania”, an VI, nr. 3 / 1 Februarie 1873, Brașov, pp. 21 - 24.

⁴⁰³ *Ibidem*, pp. 21 - 22.

⁴⁰⁴ *Ibidem*, pp. 22 - 24.

⁴⁰⁵ P. Ispirescu, G. Polyzu, *Elemente turcești în limba română*, București, 1885.

⁴⁰⁶ Tipărită în broșură la București, 1886, 21 p.

participanților accepțiunea geografică a noțiunii „Orient”, admisă de majoritatea savanților orientaliști; apoi a respins cu vehemență falsurile vehiculate de autoritățile ungare prin intermediul teoriei lui Rösler, neadevăruri istorice pe care istoricul ungar Hunfalvy le-a reiterat în comunicarea sa⁴⁰⁷.

„Elementele turcești” sau „cuvintele turcești” nu au exercitat absolut nici o influență asupra limbii române, din punct de vedere fonetic, morfologic, sintactic și semantic, cu excepția câtorva sufixe, cum ar fi: *-giu (-ci)*, *-lâc (-lık)* etc., a apreciat Hașdeu. Toate lucrările savanților români și străini, care au studiat problema împrumuturilor otomano-orientale în limbile română și sud-est europene, aveau lipsuri mai mari sau mai mici în raport cu metoda filologico-lingvistică folosită⁴⁰⁸, a adăugat autorul.

B. P. Hașdeu a susținut necesitatea studierii, identificării și fixării „cronologiei și geografiei” unui astfel de împrumut, adică epoca istorică și zona geografică în care a pătruns în limba română. Apoi să se stabilească gradul de circulație al respectivului cuvânt și, în cele din urmă, modificările de sens în timp și spațiu⁴⁰⁹.

La sfârșitul secolului al XIX-lea existau circa 1500 de „cuvinte turcești” în limba română; marea lor majoritate a fost folosită de clasa dominantă din societatea românească, clasă ce a fost cea dintâi supusă influențelor otomano-orientale. Existau și numeroase cuvinte întrebuințate în graiul popular. Carența fundamentală a tuturor lucrărilor amintite a fost că în ele autorii nu au făcut distincția necesară, logico-istorico-geografică etc., între tûrcii preotomani și tûrcii osmanlâi. Unele „cuvinte turcești” au pătruns în limba română în epoca preotomană (*cioban* etc.), altele după începutul secolului al XV-lea (*cocioabă* etc.)⁴¹⁰.

Conviețuirea peceneggo-cumană (secolele X - XIII) a lăsat urme în vocabularul românesc? s-a întrebat, retoric, pe bună dreptate, B. P. Hașdeu. Răspunsul era pozitiv și filologul român a dat ca exemplu cuvântul *aslam* (camătă), pe care l-a identificat în mai multe texte românești din secolele XVI - XVII⁴¹¹.

La sfârșitul intervenției sale, B. P. Hașdeu a subliniat necesitatea de a supune unui nou și temeinic studiu, bazat pe principiile metodologice pe care el însuși le-a formulat, „les éléments turcs dans la langue roumaine”. Acest viitor studiu cu adevărat științific asupra împrumuturilor lexicale turcești în limba română va trebui să fie independent de orice influență diplomatică și / sau de orice tendință patriotică, pentru că numai așa se vor lămuri multe aspecte necunoscute sau controversate ale istoriei românilor și se vor înțelege caracteristicile generale ale psihologiei populare a „latinilor din Orient”⁴¹².

Lazăr Șăineanu a cunoscut comunicarea lui Hașdeu și a amintit noile principii metodologice propuse de acesta (principiul stratificării în abordarea istorică a influenței orientale, potrivit căruia limba română poseda cuvinte de origine avară, pecenegă, cumă, mongolo-tătară, intrate în lexic anterior cuceririi sudului Dunării de către otomani⁴¹³; și, mai ales, „teoria turanică” formulată în acest context: orice termen arhaic românesc de proveniență orientală își avea originea nu neapărat în

⁴⁰⁷ *Ibidem*, pp. 5 - 8.

⁴⁰⁸ *Ibidem*, pp. 8 - 10.

⁴⁰⁹ *Ibidem*, pp. 10 - 11.

⁴¹⁰ *Ibidem*, pp. 11 - 14.

⁴¹¹ *Ibidem*, pp. 14 - 18.

⁴¹² *Ibidem*, p. 18.

⁴¹³ Lazăr Șăineanu, *Influența orientală*, vol. I, p. CCLVII.

limba turco-osmană ci, mai sigur, în dialectele turanice din secolele VIII - XIII: avar, peceneg, cuman, mongolo-tătar⁴¹⁴) în opera sa apărută în 1900.

Deși în anii următori B. P. Hașdeu nu a mai revenit asupra acestui subiect, considerațiile și principiile metodologice formulate în 1886 au avut o deosebită importanță în fundamentarea teoretică ulterioară a studierii interdisciplinare a împrumuturilor turco-osmane în limba română. Lazăr Șăineanu, în sinteza sa din 1900, și-a însușit și a aplicat principiile formulate de filologul comparatist român, atunci când „condițiile obiective” i-au permis, chiar dacă nu a recunoscut în mod explicit această preluare.

Împrumuturile turco-orientale în limba română au fost studiate de dr. Theophil Löbel⁴¹⁵, român care a activat ca funcționar otoman în diferite provincii ale imperiului, având astfel posibilitatea să cunoască la fața locului „limba otomană” vorbită în acest stat multinațional. Cunoscând bine, cum era și firesc, și limba maternă, a întocmit un vocabular etimologic al „elementelor turcești, arăbești și persane în limba română”, însumând 1266 de cuvinte.

În prefață autorul a explicat titlul studiului său: „Dacă am ales ca titlu al lucrării prezente «Elemente turcești, arăbești și persane în limba română» și nu «Elemente turcești în limba română», cum au făcut predecesorii mei, am făcut-o fiindcă sunt de opinie că, cât privește limba osmanli (...) un cuvânt trebuie să fie considerat ca turcesc numai atunci când e numai turcesc; însă, dacă cuvântul e un împrumut arăbesc sau persan, acel cuvânt trebuie, după circumstanță, să fie considerat ca arăbesc sau persan și nu turcesc.

O altă cauză pentru adoptarea titlului menționat este împrejurarea că găsim în limba română, ca și în celelalte limbi neo-latine, cuvinte cari, cu toate că luate din limba latină, sunt de origine arabă (...); un alt număr de cuvinte de origine orientală, care, cu toate că există și în limba osmanli, au trecut în limba română prin intermediul altor limbi (greacă, neogreacă, slavă, albaneză, ș.a.) (...), și, în fine, o altă categorie de cuvinte (...), de asemenea de origine orientală, nu sunt întrebuițate în limba turcească⁴¹⁶.

Prezenta contribuție era varianta, mult augmentată, a unui prim studiu, din aprilie 1892, asupra a 87 de împrumuturi turco-orientale. Noile contribuții românești și străine în domeniu, la care s-a adăugat mărirea numărului izvoarelor filologico-istorice folosite (20 de titluri), au dat o nouă dimensiune lucrării din 1894, ce „ar putea contribui câtăuși de puțin la stabilirea adevăratei origini orientale a cuvintelor conținute întrânsa⁴¹⁷, după cum își dorea autorul.

Filologul ieșean V. M. Burlă, cel care a semnat *prefața* și totodată primul recenzor al studiului, a apreciat valoarea contribuției și faptul că aceasta va intra în bibliografia obligatorie a subiectului, și a adus unele precizări și rectificări la anumite etimologii discutabile propuse de Th. Löbel. De asemenea a atras atenția asupra împrumuturilor românești în „limba turcească”, aspect pe care autorul studiului nici măcar nu l-a amintit, oferind chiar câteva exemple de astfel de cuvinte⁴¹⁸.

⁴¹⁴ *Ibidem*, p. CCLVIII.

⁴¹⁵ Dr. Theophil Löbel, *Elemente turcești, arăbești și persane în limba română*, Constantinopole - Lipsca, 1894, XXIV + 104 p.

⁴¹⁶ *Ibidem*, pp. XVII - XVIII.

⁴¹⁷ *Ibidem*, pp. XII - XVII, XVIII - XX.

⁴¹⁸ *Ibidem*, pp. VII - XI.

Mult mai critic la adresa acestei contribuții a fost L. Șăineanu, care a apreciat că ea nu conținea și nu oferea nimic în plus față de vol. II al lucrării lui A. Cihac, era necritic elaborată, iar autorul nu părea a bănui valoarea istorico-culturală a elementului turcesc în limba română. A reproșat lipsa notelor, a trimerilor bibliografice și sărăcia bibliografiei folosite de Th. Löbel⁴¹⁹.

Peste 14 ani, dr. Th. Löbel a publicat o nouă contribuție asupra acestui subiect⁴²⁰, ce s-a dovedit a fi un răspuns polemic la afirmațiile formulate anterior de L. Șăineanu, o recenzie a sintezei acestuia din 1900 și o reluare a analizei „originii orientale a unor cuvinte românești”, pe baza noilor studii și ipoteze intrate în circuitul istoriografico-filologic la cumpăna dintre secole.

Th. Löbel a apreciat că, prin lucrarea sa, L. Șăineanu „a îmbogățit literatura filologică românească cu o operă prețioasă. Fără a fi un orientalist (sic!) d-sa a procedat cu un succes demn de multă laudă la examinarea împrumuturilor turcești în limba românească”⁴²¹. În continuare, autoapreciindu-se că „nu sunt nici *orientalist*, nici *turcolog* (subl. D.P.)”⁴²², autorul a răspuns unor considerații și afirmații formulate de L. Șăineanu, apreciindu-le ca nefondate, subiective și gratuite. În ultima parte a acestei lucrări cu caracter polemic, dar la nivel academic, Th. Löbel a analizat și comentat critic-comparatist 173 de împrumuturi orientale - cuvinte de bază cu derivatele lor⁴²³.

Contribuțiile lui Th. Löbel au reprezentat două din paginile de început ale cercetării filologice comparatiste românești în domeniul împrumuturilor „orientale” în limba română. Bun cunoscător al limbilor română și „osmanli”, deși fără pregătire filologică de specialitate, realitate recunoscută de el însuși, Th. Löbel a identificat etimologii în general corecte sub raport istorico-filologic, erorile inerente fiind semnalizate de recenzorii operei sale, în special de orientalistul L. Șăineanu, căruia autorul i-a contestat, pe nedrept însă, calitatea de filolog orientalist, dobândită în urma studiilor de specialitate la București, Paris, Leipzig.

Teoria prezenței „elementelor turcești, arăbești și persane în limba română”, deși doar parțial confirmată de cercetarea filologică comparatistă ulterioară, conținea totuși elemente interesante: necesitatea stabilirii exacte a originii unui „împrumut oriental”: otomană, arabă, persană, indiferent de filiera prin care a intrat în limba română; posibilitatea ca unele „elemente orientale” să fi pătruns în limba noastră nu prin filiera directă turco-osmană, ci indirect, prin intermediul „limbilor neo-latine” sau sud-est europene.

Th. Löbel a perceput și și-a însușit semnificația reală a termenilor „orientalist” și „turcolog”, folosindu-i în contextul adecvat. Löbel a fost al doilea cercetător (după Lazăr Șăineanu în 1900), în acest domeniu al preocupărilor de *orientalistică-turcologie* de la începutul secolului al XX-lea, care a acordat neologismului „turcolog” conotația de specialist în studiul limbii, istoriei, culturii și civilizației turco-osmane, specialist care făcea parte din grupul mai numeros al „orientaliștilor”.

I s-a reproșat lui Th. Löbel, pe bună dreptate, că nu a ținut cont de faptul că în limba română au pătruns elemente pecenego-cumano-tătare anterior influenței

⁴¹⁹ Lazăr Șăineanu, *Influența orientală*, vol. I, pp. CCXLVII - CCXLVII.

⁴²⁰ Dr. Theophil Löbel, *Contribuții la stabilirea originii orientale a unor cuvinte românești. Observațiuni relative la opera „Influența orientală asupra limbii și culturii române” de Lazăr Șăineanu*, în „A.A.R.M.S.F.”, s.II, t.XXX, nr.3, București, 1908, extras, 40 p.

⁴²¹ *Ibidem*, p. 1.

⁴²² *Ibidem*, pp. 2 - 7.

⁴²³ *Ibidem*, pp. 7 - 37.

turco-osmane, că n-au existat contacte directe între români, pe de o parte, arabi și persani, pe de altă parte etc.

Dar opera de referință în domeniul studierii împrumuturilor în și a influenței turco-orientale asupra limbii și culturii române a elaborat-o filologul comparatist Lazăr Șăineanu, cu pregătire de specialitate, așa cum am mai amintit, la București (1882-1887), Paris și Leipzig (1887-1889).

Încă din timpul studiilor la Facultatea de Litere din București (1885) a publicat un prim studiu asupra împrumuturilor turco-osmane în limba română⁴²⁴. Inspirată de lucrarea lui Fr. Miklosich⁴²⁵ și bazată pe parcurgerea și studiarea cronicilor medievale și a vechii literaturi românești, a dicționarului turco-arabo-persan elaborat de Theodor Zenker⁴²⁶, contribuția de tinerețe a lui L. Șăineanu a oferit prima imagine de ansamblu, în cadru filologiei comparate românești, asupra subiectului cercetat.

Tânărul filolog a apreciat că „acest element (turco-osman-compl. D. P.) n-a avut numai o existență trecătoare sau o influență mărginită ci, în mare parte, el a știut să pătrundă adânc în viața și în sufletul poporului, devenind astfel o proprietate inalienabilă a limbii noastre”⁴²⁷. Continuând analiza, L. Șăineanu a constatat că doar 5-6 verbe turcești au putut să pătrundă în limba română; în dialectul istro-român nu a pătruns nici un turcism; în cel macedo-român se găseau un număr considerabil de turcisme, iar cel daco-român nord-dunărean era destul de bogat în astfel de elemente⁴²⁸. În continuare, autorul a identificat 1.445 de împrumuturi turco-osmane și 95 de derivate ale acestora, în total 1.540 de „elemente turcești în limba română”.

Contribuția de tinerețe a lui Lazăr Șăineanu a fost apreciată pozitiv și recenzată favorabil în țară și în străinătate: astfel, un reprezentant al criticii filologice maghiare a considerat că „scrierea d-lui Șăineanu e animată de un spirit critic. Pe autor nu-l subjuga sentimentul național. El utilizează în cunoștință de cauză datele și faptele”⁴²⁹. H. Tiktin a caracterizat-o ca „foarte merituosă lucrarea acestui june temeinic cercetător, prețioasă mai ales prin multele vorbe extrase din cronici și alte scrieri, cari nu figurează la Cihac și dintre cari negreșit numai o infimă parte a fost sau este de o întrebuintare generală. Cât privește etimologiile sale, rareori s-ar putea face vreo obiecțiune”⁴³⁰. B. P. Hașdeu⁴³¹ și Fr. Miklosich⁴³² au folosit și citat contribuția tânărului filolog român, subliniindu-i atât calitățile, cât și lipsurile.

În perspectiva timpului, i se poate reproșa lui Lazăr Șăineanu lipsa metodei științifice filologico-comparatiste și a experienței în tratarea unui subiect atât de complex și, mai ales, faptul că nu a studiat temeinic limbile osmană-arabă persană. Fără această specializare filologico-istorică nu se putea concepe o abordare cu rezultate concrete, temeinice a subiectului anterior amintit⁴³³.

În anii următori, meticolosul filolog a depășit toate neîmplinirile contribuției din 1885: și-a însușit o metodă adecvată de analiză istorico-filologico-comparatistă, și-a lărgit orizontul investigației prin definitivarea unor cercetări inter- și pluri-disciplinare

⁴²⁴ Lazăr Șăineanu, *Elemente turcești în limba română* (infra abreviat: *Elemente turcești*), București, 1885, 146 p., extras din „R. I. A. F.”, București, an III, vol. IV, 1885, pp. 646–701 și an III, vol. V, 1885, pp. 195–284.

⁴²⁵ Fr. Miklosich, *Die Türkischen Elemente in den süd- und est-europäischen Sprachen*, Wien, 1884.

⁴²⁶ Theodor Zenker, *Dictionnaire turco - arabe - persan*, vol. I - II, Leipzig, 1868 - 1876.

⁴²⁷ Lazăr Șăineanu, *Elemente turcești*, p. 1.

⁴²⁸ *Ibidem*, p. 2.

⁴²⁹ In „Magyar Nyelvőr”, t. XIX, 1890, Budapesta, pp. 407 - 412, apud Luca Vornea, *Lazăr Șăineanu*, București, 1928, p. 59.

⁴³⁰ In „Litteraturblatt für romanische und germanische Philologie”, Berlin, 1886, apud *ibidem*, p. 59.

⁴³¹ B. P. Hașdeu, *Sur les éléments turcs dans la langue roumaine*, Bucarest, 1886, pp. 9 - 10.

⁴³² Fr. Miklosich, *Die Türkischen Elemente in den süd- und est-europäischen Sprachen*, *Suplemente*, Wien, 1889 - 1890.

⁴³³ Vezi și D. Macrea, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 172.

și, *last but not least*, a studiat limbile turcă, arabă și persană la *École des Langues Orientales Vivantes* din Paris (1887-1888) și la Universitatea din Leipzig (1888-1889). Toate acestea i-au permis să pătrundă în intimitatea culturilor și civilizațiilor orientale, să înțeleagă din interior caracteristicile generale și particulare ale acestor existențe și experiențe istorice complexe și să conștientizeze influențele exercitate asupra realităților culturale învecinate, respectiv asupra limbii și culturii române.

Astfel, 15 ani de acumulări calitative și cantitative, în prelungirea și prin amplificarea istorico-lingvistică a studiului lexicologic din 1885, s-au materializat în opera filologico-istorică fundamentală elaborată de Lazăr Șăineanu și intitulată *Influența orientală asupra limbei și culturai române*, vol. I-II / 1-2, București, 1900.

În vol. I⁴³⁴ – *Introducere*, autorul a analizat influența orientală asupra limbii și culturii române, „rezultatele” acesteia, a formulat „concluziunea” cercetărilor și a întocmit „bibliografia” subiectului studiat. În *prefață* Lazăr Șăineanu a precizat că „studiul acesta este o încercare de a sistematiza rezultatele acțiunii elementului oriental (în special osmano-tătar) asupra limbei și culturai române. Pornind de la substratul lingvistic și ajutat de fântânile istorice corespunzătoare, autorul și-a propus de a prezenta, într-un tablou general, datele cele mai importante ale acestei influențe seculare”⁴³⁵.

După sumare „considerațiuni etnologice” asupra familiei de limbi uralo-altaice, cu referire specială la „limba osmanlăie”⁴³⁶, autorul a analizat „influența osmanlăie” asupra limbii române⁴³⁷. El a precizat de la început în ce a constatat „importanța împrumuturilor: acțiunile mutuale între limbile învecinate sunt o necesitate etnică și rezultatele lor sunt de cea mai mare importanță pentru istoricul progresului popoarelor: adeseori cu vorba străină se împrumută și noțiunea corespunzătoare și atunci cemerea și clasificarea acestor elemente exotice pot da indicațiuni prețioase relative la momentele culturale introduse din afară”⁴³⁸.

Trecând în revistă *elementele fonetice, morfologice și semantice*⁴³⁹ ale limbii turco-osmane, filologul român a apreciat, referitor la verbele osmanlăi, că „pe cale directă limba română n-a dobândit din turcește nici un singur verb, lucru remarcabil, și care își găsește poate explicațiunea în finala infinitivului [verbului otoman - compl. D. P.] (–mak sau –mek), care nu e susceptibilă de a fi româniată”⁴⁴⁰. În ceea ce privește *elementul lexical* și influența sa⁴⁴¹, Lazăr Șăineanu a ajuns la concluzia că „turcismele introduse în limba română nu provin toate din aceeași epocă. În afară de influența cumană anterioară stabilizării turcilor în Europa (...), introducerea elementului oriental s-a făcut, în răstimp de peste trei secole, prin contact direct între turci și români. În acest lung interval, se pot fixa două perioade succesive și anume: un prim strat de turcisme din secolele XV–XVII și altul din epoca fanariotă, secolele XVII–XVIII. Caracterul lor distinctiv e gradul de circulațiune al stratului corespunzător și mai ales starea provizorie sau permanentă a elementelor sale”⁴⁴².

⁴³⁴ București, 1900, CCCXXXV p.

⁴³⁵ *Ibidem*, p. 5.

⁴³⁶ *Ibidem*, pp. I - XXXVI.

⁴³⁷ *Ibidem*, pp. XXXVII - CXXXII.

⁴³⁸ *Ibidem*, p. XXXVII.

⁴³⁹ *Ibidem*, pp. XLI - LXXII.

⁴⁴⁰ *Ibidem*, p. LXV.

⁴⁴¹ *Ibidem*, pp. LXXII - LXXXVII.

⁴⁴² *Ibidem*, pp. LXXII.

Autorul a stabilit în continuare răpândirea geografică, pe orizontala spațiului, a împrumuturilor lexicale turco-otomane: „sub raportul circulațiunii cel mai mare număr de elemente turcești îl posedă graiul daco-român, și anume în Muntenia, Moldova, Bucovina și (mai puțin în) Basarabia. Cât privește Ardealul, afară de orașele limitrofe cu Muntenia, turcismele sunt ca și necunoscute și în locul lor figurează echivalentele maghiare, mai rar săsești ori nemțești”⁴⁴³. (...) În graiul românilor din Banat întâlnim, din contră, o serie turcisme care însă, după părerea noastră, n-au venit de la turci, ci direct de la sârbii din acele părți”⁴⁴⁴.

Investigând *influența orientală asupra culturii române*, Lazăr Șăineanu a studiat manifestarea acestora în *politică*⁴⁴⁵, *societate*⁴⁴⁶, *comerț și industrie*⁴⁴⁷.

În *sfera politică*, analizând relațiile româno-otomane, autorul a apreciat că acestea aveau la bază acte scrise, ale căror originale, nedescoperite încă, se găseau în arhivele sultanale din Istanbul: „Raporturile politice între Țările Române și Turcia se află stipulate într-o serie de atîșerifuri și firmane, ce au urmat într-un interval de peste patru secole (1391-1802). Textul primelor tratate ne este cunoscut după copii posterioare făcute, direct sau indirect, după originalele conservate în arhiva imperială din Constantinopole”⁴⁴⁸.

În continuare au fost analizate *influențele orientale asupra instituției domniei*⁴⁴⁹, *curții*⁴⁵⁰, *traiului la curte*⁴⁵¹, *armatei*⁴⁵², *justiției*⁴⁵³ și *dărilor*⁴⁵⁴. În ceea ce privește *societatea românească*, *influența orientală* și-a pus amprenta asupra *costumului boieresc*⁴⁵⁵, *„nutri-mentului” (mîncăruri și băuturi)*⁴⁵⁶ și *„sociabilității”* (fumatul, parfumurile, vizite și distracțiuni)⁴⁵⁷. În domeniul *comerțului și industriei*, *negotul*⁴⁵⁸ și *meseriile*⁴⁵⁹ au stat în centrul analizei efectuate de Lazăr Șăineanu.

„Rezultatele” *influenței orientale sau categoriile împrumuturilor (lexicale) existente* s-au concretizat în termeni referitori la *locuință și alimentațiune*⁴⁶⁰, *îmbrăcăminte*⁴⁶¹, *domeniile naturii (fauna, flora, mineralele)*⁴⁶², *negotul și profesiunile*⁴⁶³, *epitete și generalizări (însușiri fizice și morale; noțiuni abstracte)*⁴⁶⁴.

În capitolul rezervat „concluziunilor”⁴⁶⁵ filologul român a trecut în revistă istoriografia românească și străină a subiectului studiat, a subliniat importanța literaturii

⁴⁴³ *Ibidem*, pp. LXXIX

⁴⁴⁴ *Ibidem*, p. LXXX

⁴⁴⁵ *Ibidem*, pp. CXXXII - CXCVI.

⁴⁴⁶ *Ibidem*, pp. CXC VII - CCXVIII.

⁴⁴⁷ *Ibidem*, pp. CCXIX - CCXXVI.

⁴⁴⁸ *Ibidem*, p. CXXXII.

⁴⁴⁹ *Ibidem*, pp. CXXXIX - CLIV.

⁴⁵⁰ *Ibidem*, pp. CLIV - CLXIV.

⁴⁵¹ *Ibidem*, pp. CLXIV - CLXXVIII.

⁴⁵² *Ibidem*, pp. CLXXVIII - CLXXXI.

⁴⁵³ *Ibidem*, pp. CLXXXI - CLXXXVII.

⁴⁵⁴ *Ibidem*, pp. CLXXXVII - CXCVI.

⁴⁵⁵ *Ibidem*, pp. CXC VII - CCXI.

⁴⁵⁶ *Ibidem*, pp. CCXI - CCXV.

⁴⁵⁷ *Ibidem*, pp. CCXV - CCXXVIII.

⁴⁵⁸ *Ibidem*, pp. CCXIX - CCXXIV.

⁴⁵⁹ *Ibidem*, pp. CCXXIV - CCXXVI.

⁴⁶⁰ *Ibidem*, pp. CCXXVII - CCXXX.

⁴⁶¹ *Ibidem*, pp. CCXXX - CCXXXIV.

⁴⁶² *Ibidem*, pp. CCXXV - CCXXXV.

⁴⁶³ *Ibidem*, pp. CCXXXVI - CCXXXIX.

⁴⁶⁴ *Ibidem*, pp. CCXXXIX - CCXL.

⁴⁶⁵ *Ibidem*, pp. CCXLI - CCLXXXVIII.

vechi românești ca „izvor principal” pentru investigarea problemei enunțate în titlu⁴⁶⁶, a conturat harta răspândirii „împrumuturilor turcești” în teritoriile locuite de români⁴⁶⁷. De asemenea, a precizat condițiile istorice în care s-a produs diminuarea „influenței turcești” după revoluția de la 1821⁴⁶⁸ și a avertizat că, în aprecierea *influenței orientale asupra limbii, culturii și civilizației române*, trebuie avute în vedere atât „vorbele istorice dispărute” cât și „vorbele populare care circulă și astăzi”⁴⁶⁹. De altfel, Lazăr Șăineanu a analizat și ordonat alfabetic aceste două categorii lexicale în vol. II, *Vocabularul*, părțile I-a și a II-a.

În „considerațiunea finală” Lazăr Șăineanu a apreciat că în evul mediu s-au exercitat influențe slave și grecești în viața religioasă, socială, intelectuală a românilor; însă numitorul comun a fost religia creștină ortodoxă, răspândită în sud-estul Europei. Dar „o influență de altă natură a suferit limba noastră în curs de secole din partea turcilor, un popor străin prin religie, străin prin aspirații. Ce ordine de idei s-a putut împrumuta în asemenea împrejurări. Limba este, în acest caz, oglinda ce amai credincioasă: ea nu are de înregistrat nici o noțiune religioasă sau intelectuală propriu-zisă, nici un verb original [otoman - compl. D.P.] - (doar câteva sufixe sau particule). Lumea, suprafața pământului, corpul omului și sufletul său, viața de familie - în toate acestea nu se află nici o urmă, nici un reflex al elementului turcesc”⁴⁷⁰.

Filologul român a oferit o nouă traducere românească, andotată și superioară celor anterioare, a *hatışerifului* din 1802⁴⁷¹, a întocmit bibliografia subiectului studiat⁴⁷² și a formulat câteva „observațiuni suplimentare”⁴⁷³.

Lazăr Șăineanu a rezervat vol. II al operei sale *Vocabularului*: în partea I-a a analizat *Vorbele populare*, iar în partea a II-a *Vorbele istorice*.

Influența orientală asupra lexicului românesc, a apreciat autorul, s-a manifestat în două direcții: „pe plan cultural”, în vechea literatură română, în limbajul documentelor și în „cântecele istorice”: aceste împrumuturi au fost numite „vorbe istorice”; și „pe plan lingvistic”, în fondul limbii populare, rezultând „vorbele populare”; o demarcație riguroasă între aceste două categorii lexicale nu era întotdeauna ușor de realizat⁴⁷⁴. Filologul român a analizat și clasificat alfabetic 1.714 împrumuturi-cuvinte de bază și derivatele lor și 41 de cuvinte - „împrumuturi locale”, deci 1.755 de „vorbe populare”⁴⁷⁵.

Lazăr Șăineanu a amintit greutățile întâmpinate în documentarea referitoare la *Vorbele istorice*, sugerând o colaborare și o cercetare interdisciplinară în analiza

⁴⁶⁶ *Ibidem*, p. CCXLIX: „Izvorul principal pentru turcisme în vechea noastră literatură îl constituie cronografia, în special cea din Moldova (...). Se observă la acești cronicari o progresiune constantă de infiltrare a elementului osmanliu (și tătăresc) și e interesant de a urmări de aproape această continuă sporire a materialului oriental.”

⁴⁶⁷ *Ibidem*, p. CCLXIX: „Am stabilit (...) mai sus că împrumuturile turcești lipsesc cu desăvârșire românilor din Ardeal, Banat și Istria. Circulațiunea elementului oriental se face doar în cuprinsul următor: în Bucovina, Moldova (prea puțin în Basarabia), apoi în Muntenia, Dobrogea și la românii din Macedonia.”

⁴⁶⁸ *Ibidem*, p. CCLXXXVIII: „Influența turcească directă, sub raportul politic, încetă efectiv la 1821, odată cu epoca fanariotă; dar acțiunea ei se prelungește încă aproape un deceniu, până la ocupația rusă a Principatelor (1828 - 1834), când, sub administrațiunea lui Kiselef, Regulamentul Organic desființează o sumă de elemente ale trecutului, de ordine politică, administrativă, judiciară și militară, care se resimțeau încă de influența seculară otomană.”

⁴⁶⁹ *Ibidem*, p. CCLXXIX: „Se impune dar, pentru o apreciere mai rațională a influenței străine, această dublă considerațiune: a vorbelor istorice sau dispărute și a vorbelor populare, care circulă și astăzi.”

⁴⁷⁰ *Ibidem*, p. CCLXXXVI.

⁴⁷¹ *Ibidem*, pp. CCXCIII - CCCXI.

⁴⁷² *Ibidem*, pp. CCCXII - CCCXXVII.

⁴⁷³ *Ibidem*, pp. CCCXXVIII - CCCXXXII.

⁴⁷⁴ Lazăr Șăineanu, *Influența orientală*, vol. II, *Vocabularul*, partea I-a, *Vorbe populare*, București, 1900, pp. III - V.

⁴⁷⁵ *Ibidem*, pp. 1 - 406.

acestei categorii lexicale: „(...) un număr însemnat de împrumuturi osmanlâi, mai ales în această parte a *Vorbelor istorice*, lipsesc în toate operele lexicale ce mi-au fost accesibile. Am crezut interesant de a releva aceste lacune în indicele consacrat osmanlâiei, și-mi iau libertatea de a atrage atențiunea *orientaliștilor, și în special turcologilor* (subl. D.P.), asupra acestei părți a lucrării”⁴⁷⁶. Aceasta este, conform informațiilor pe care le dețin, prima folosire a termenului „turcolog” într-un context adecvat filologic-istoric în literatura românească de specialitate. Voi reveni, în paginile următoare, asupra semnificației folosirii acestui termen.

Autorul a analizat și clasificat alfabetic 857 de „vorbe istorice” - cuvinte de bază și derivatele lor și 353 de „împrumuturi literare” - cuvinte de bază și derivatele lor, deci un total de 1.210 „elemente turcești” cu caracter istorico-literar ⁴⁷⁷. Însumând cele două cifre relative, obținem un total de 2.965 „vorbe populare, istorice și literare”, deci aproximativ 3.000 de elemente - „împrumuturi orientale în limba română”. Lazăr Șăineanu a întocmit și „indicele general al termenilor românești, *orientali*, slavi, neo-grecești, albanezi, maghiari și romanici”⁴⁷⁸ amintiți în opera sa, pentru o mai ușoară utilizare și orientare în această mină de informații filologico-istorice ce a fost, este și va fi *Influența orientală*.

Autorul a publicat în limba franceză un rezumat⁴⁷⁹ al vol. I (*Introducere*), ceea ce a demonstrat, o dată în plus, buna primire și rapida receptare de care s-a bucurat în străinătate *Influența orientală*.

Opera fundamentală al lui Lazăr Șăineanu în domeniul terminologiei românești de influență orientală a fost obiectul a numeroase recenzii în țară și în străinătate din partea unor specialiști sau ignoranți în domeniu, la București ajungându-se chiar la polemica Lazăr Șăineanu - Nicolae Iorga.

Dr. Theophil Löbel, foarte bun cunoscător al limbii turco-otomane, a apreciat că „M. Șăineanu fait preuve d'une grande érudition en général et montre qu'il possède à fond les secrets de la langue osmanli, si difficile pour les étrangers qui n'en font pas leur étude spéciale.

Cet ouvrage a enrichi la littérature roumaine d'une oeuvre de haute valeur, et quiconque s'occupe de la langue roumaine en particulier et des langues balkaniques en général, sera reconnaissant à M. Șăineanu d'avoir mis à sa disposition une critique saine et propre à servir de guide”⁴⁸⁰.

Și filologul romanist Gustave Weigand a avut cuvinte de laudă la adresa lucrării lui Lazăr Șăineanu: „Iată o operă concepută pe un plan vast. Ea conține bogate materiale, pe care autorul le-a elaborat din toate punctele de vedere. Cercetătorul poate găsi într-însa informațiile cele mai instructive. Se cuvine să relevăm cu laudă stăruința ce a depus autorul și întinsele sale cunoștințe în domeniul filologiei româno-turce. Opera

⁴⁷⁶ Idem, *Influența orientală*, vol. II, *Vocabularul*, partea a II-a, *Vorbe istorice. Împrumuturi literare. Indice general*, București, 1900, V + 281 p.; citatul la p. V.

⁴⁷⁷ *Ibidem*, pp. 1 - 131; 135 - 165.

⁴⁷⁸ *Ibidem*, pp. 169 - 278.

⁴⁷⁹ Idem, *L'Influence orientale sur la langue et la civilisation roumaines*, I, *La Langue. Les éléments orientaux en roumaine*, extras din „Romania”, tomes XXX - XXXI, Paris, 1902, 78 p.; II, *La civilisation. Le régime de la société en Roumaine pendant le règne des Phanariotes (1711 - 1821)*, extras din „Revue Internationale de Sociologie”, Paris, 1902, 32 p.; vezi și considerațiile generale în legătură cu această operă formulate de D. Macrea, *op. cit.*, *loc. cit.*, pp. 172-174.

⁴⁸⁰ În „Le Moniteur Oriental”. Constantinople, 1901, *apud* Luca Vomea, *op. cit.*, pp. 79-80. În același sens, recenzorul s-a exprimat și în studiul său din 1908, p.1.

aceasta e menită a aduce cel mai mare folos celor care se ocupă cu studiul științific al limbii române⁴⁸¹.

Filologul român Vasile Bogrea a fost mai sintetic și mai expresiv în aprecierea sa: „*Biblia elementelor orientale din românește* [subl. D. P.] rămâne opera d-lui Șăineanu: *Influența orientală...* . Nesocotirea acestei lucrări fundamentale a dus la rezultatul că zeci de etimologii turcești, propuse în ultimul timp, sunt, în realitate, niște „plagiate” involuntare: ele erau deja publicate într-însa (...). Și țin să adaug - spre a înlătura orice neînțelegere - că sunt departe de gândul că monografia d-lui Șăineanu ar fi epuizat subiectul⁴⁸².

Spre deosebire de aceste recenzii favorabile, ce au scos în evidență valoarea operei, subliniind, cum era și firesc, și micile erori, inexactități sau scăpări inerente, de altfel, unei lucrări cu astfel de orizont tematic și proporții, s-au exprimat și păreri contrare, ce au depășit uneori cadrul strict științific-filologic, din partea unor nespecialiști în domeniu.

Astfel, caracterul „recenziei” lui Alexandru Brăescu de la Scurta a reieșit din însuși titlul ei⁴⁸³, propriu însă fabulațiilor acestui pseudorecenzor.

Ulterior, Iosif Popovici și-a propus „(...) numai să îndrepteze erori strecurate în lucrarea d-lui Lazăr Șăineanu și să stabilească adevărul după priceperea mea⁴⁸⁴. În virtutea acestui scop, criticul recenzor a corectat mici erori și inexactități din aparatul critic și din bibliografia operei, reproșând și pretinsa necunoaștere de către cel recenzat a limbilor medio - bulgară, maghiară și turcă, pregătire de specialitate indispensabilă în cercetarea influențelor orientale în Balcani⁴⁸⁵. Și pentru a dovedi propria sa „specializare” în domeniu, I. Popovici a analizat sumar împrumuturile lexicale turco-orientale în limbile balcanice, dând și 75 de exemple de astfel de „elemente”, preluate din lucrările lui G. Weigand, L. Șăineanu și P. Papahagi⁴⁸⁶. Recenzorul a mai susținut, contrar opiniei lui L. Șăineanu, că împrumuturile lexicale orientale în dialectul bănățean s-au produs în urma contactului direct dintre otomani și români și nu prin mijlocirea limbii sârbe⁴⁸⁷. În concluzie, I. Popovici a susținut că lucrarea lui L. Șăineanu nu a reușit să suplinească marea lipsă, în literatura filologică românească, a unui studiu veritabil asupra subiectului anunțat în titlu; polemica lorgă - Șăineanu a dovedit lipsa de pregătire istorică a filologului român; metoda de investigație lingvistică folosită de L. Șăineanu era incompletă, unilaterală și inexactă, iar rezultatele cercetării au fost pe măsura acesteia; teoria pătrunderii elementelor turco-orientale în dialectul bănățean prin filiera sârbă-~~era~~ talsă. I. Popovici s-a pronunțat împotriva acestei opere filologico-istorice elaborată de L. Șăineanu⁴⁸⁸.

Evident, diferența de valoare intelectual-științifică între cei doi preopinenți este prea mare pentru a-i mai așeza pe talerele balanței dreptății, obiectivității și competenței. Caracterul subiectiv, extraștiințific și de atac la persoană ale acestei

⁴⁸¹ În „Zeitschrift für romanische Philologie”, t. XXVII, 1907, Leipzig, pp.227 - 228, *apud* Luca Vomea, *op. cit.*, p.80.

⁴⁸² Vasile Bogrea, *Contribuție la studiul elementelor orientale din limba română*, în *idem, Pagini istorico - filologice*, cu o prefață de acad. Constantin Daicoviciu, ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Mircea Borcilă și Ion Mării, Editura Dacia, Cluj, 1971, pp.260 - 261.

⁴⁸³ Alexandru Brăescu de la Scurta, *Fanteziile uralo-altaice ale d-lui Lazăr Șăineanu*, în „Arhiva Societății Științifice și Literare”, an XI, 1900, București, pp. 363 - 369.

⁴⁸⁴ Iosif Popovici, *Studiile d-lui Lazăr Șăineanu despre influențele orientale asupra limbii române, extras din revista „Transilvania”, Sibiu, 1904, 25 p.; citatul la p.1, n.1.*

⁴⁸⁵ *Ibidem*, pp. 1 - 9.

⁴⁸⁶ *Ibidem*, pp. 9 -18.

⁴⁸⁷ *Ibidem*, pp. 18 -22.

⁴⁸⁸ *Ibidem*, pp. 22 - 25.

pretinse critici obiective este evident; la fel l-au perceput și contemporanii. Unul dintre ei, dr. Gh. Alexici, a caracterizat astfel „recenzia” lui Popovici: „E un articol prolix, de ton pretențios, de formă și fond incorect. Îi lipsea acestui critic improvizat, orice pregătire specială pentru a aborda un subiect a cărui concepție și execuție îi scapă cu desăvârșire. Cunoștințele filologice maghiare de care face paradă nu par a fi mai serioase”⁴⁸⁹.

În mod deliberat am lăsat la sfârșit trecerea în revistă a „episoadelor” polemicii N. Iorga - L. Șăineanu, declanșată în urma apariției operei filologului român.

În recenzia făcută cărții lui L. Șăineanu, istoricul român s-a declarat de acord cu titlul și cu spiritul lucrării; influența turco-orientală s-a exercitat asupra limbii și culturii române, dar nu și asupra civilizației propriu-zise. Iorga a considerat că se puteau fixa patru perioade în evoluția acestei influențe: prima: secolul XV - mijlocul secolului XVI; următoarea: a doua jumătate a secolului XVI; a treia: de la Mihai Viteazul inclusiv la fanarioți; a patra: epoca fanariotă (sec. XVIII - începutul secolului XIX)⁴⁹⁰. Revenind la subiectul recenziei sale, Iorga a precizat că „D. Lazăr Șăineanu, cunoscut învățaților noștri serioși prin foarte frumoase lucrări de filologie (...), și-a propus să trateze influența turcească, mai mult, influența orientală asupra noastră din toate punctele de vedere, afară de cel pur istoric: din acel filologic prin urmare și din acela al istoriei culturale. (...) Opera poate fi privită supt raportul filologic curat, supt acela al lexicografiei și supt acela al istoriei culturale”. Recunoscând că „parte filologică nu e cea mai puțin importantă, desigur, dar ea nu e de competența mea”⁴⁹¹, istoricul român a analizat în continuare opera recenzată din punct de vedere „lexicografic”, apreciind metoda științifică de împărțire a împrumuturilor orientale în „vorbe populare” și „vorbe istorice/literare/provincialisme” și „multa osteneală” depusă pentru întocmirea *vocabularului*. Acesta din urmă „e mai complet decât al oricui și utilitatea lui pentru filologul și istoricul român e incontestabilă. (...) Pretutindeni lista e foarte lungă, foarte bogată și foarte documentată prin exemple literare și istorice”⁴⁹².

În ceea ce privește observațiile pe care le-a formulat, N. Iorga a susținut că Lazăr Șăineanu nu a parcurs toate izvoarele cronistice-documentare ce i-au stat la îndemână, a consultat superficial unele lucrări de specialitate. În unele cazuri, clasificarea împrumuturilor lexicale în „vorbe populare” și „vorbe istorice-literare” era discutabilă, pentru că autorul nu a definit de la început aceste categorii lexicale în mod clar și precis, din punct de vedere teoretic. Apoi, definirea acestor „elemente turcești” printr-o propoziție și nu prin echivalentul sau echivalențele lor românești sau într-o limbă europeană era un procedeu incomplet, ce putea genera imprecizie sau ambiguitate, ceea ce s-a și întâmplat în unele cazuri. Pentru depășirea acestor neajunsuri, tânărul istoric și-a propus „să îndrept sau să întregesc cele spuse de d-l Șăineanu relativ la unele elemente turcești din limba noastră a tuturor și din dialectul meu [moldovenesc - compl. D.P.] îndeosebi. Alteleori, rectificarea va veni de la istoricul ce sunt”⁴⁹³, intervențiile făcându-se la 90 de „vorbe populare și istorice”⁴⁹⁴.

⁴⁸⁹ Dr. Gheorghe Alexici, în „Luceafărul”, 1904, Budapesta, pp. 152 - 153; *apud* Luca Vomea, *op. cit.*, pp. 83 - 84.

⁴⁹⁰ N. Iorga, *Studiile d-lui Șăineanu despre Influențele orientale exercitate asupra noastră*, în „Noua Revistă Română” (într-o abreviat „N.R.R.”), vol. III, nr. 26 / 15 Ianuarie 1901, București, pp. 58 - 59.

⁴⁹¹ *Ibidem*, pp. 59 - 60.

⁴⁹² *Ibidem*, p. 60.

⁴⁹³ *Ibidem*, pp. 60 - 61.

⁴⁹⁴ *Ibidem*, pp. 61 - 63.

"Cât despre observațiile la partea istorică, la *Introducere*, ele vor fi mai puține, a apreciat Iorga. Făcându-le, nu pretind să scad valoarea cărții, care e mare și după judecata mea (...)"⁴⁹⁵. Tânărul universitar bucureștean a rectificat unele date și afirmații istorice inexacte susținute de autor în volumul amintit.

În concluzie, recenzorul a considerat că lucrarea ar fi fost mai valoroasă dacă autorul ar fi abordat cu mai mare atenție partea istorică și lexicografică; în ciuda acestor căderi, era o operă merituoasă și îl onora pe autorul ei. Ar fi regretabil dacă Academia Română ar respinge-o de la premiul meritat⁴⁹⁶.

Lazăr Șăineanu a răspuns recenziei lui Nicolae Iorga : „surprins că mai mult de jumătate din recenziunea d-lui Iorga se ocupă cu desertațiuni pur filologice”, după ce același recunoscuse că „partea filologică” a operei recenzate nu e de competența sa⁴⁹⁷, filologul orientalist a respins toate „îndreptările și întregirile”, toate imputările și erorile pe care le-a formulat și le-a scos în evidență tânărul istoric referitoare la *Influența orientală*. La rândul său, Lazăr Șăineanu i-a reproșat lui N. Iorga că i-a citit opera în mod superficial și că s-a aventurat în domenii ale științei în care era incompetent. Ca urmare a acestor neajunsuri a formulat „imputări absurde”, „asertiuni inexacte” și „afirmațiuni gratuite”, asupra cărora nu avea nici un motiv să mai insiste... A atras atenția, totuși, asupra caracterului subiectiv al acestor „observații”: „Opera mea are, desigur, părți slabe, ca și părți bune, dar cred că nu-i drept să i se arunce în spinare pretenții „rectificări și întregiri” - făcute nu pentru folosul științei, ci numai și numai de dragul eului: *Le moi est toujours hâisable* (subl. L. Ș.)”⁴⁹⁸.

Nu am intenționat să pun la încercare răbdarea cititorilor prin enumerarea recenziilor asupra operei lui Lazăr Șăineanu. Am urmărit doar să scot în evidență cum a fost receptată opera în țară și în străinătate, ce credit științific i s-a acordat și, mai ales, să-i stabilesc locul și rolul în evoluția și dezvoltarea filologiei comparatiste orientale din țara noastră. În ceea ce privește polemica Iorga - Șăineanu, începând cu „repriza a doua” a răspunsurilor, s-a depășit conduita științifică, academică a analizei și criticii aprecierilor, degenerând în imputări extraștiințifice, atacuri subiective la persoană, aluzii naționaliste etc.

N. Iorga a avut posibilitatea să citească „răspunsul” lui Lazăr Șăineanu din 1 februarie 1901 înainte ca textul să vadă lumina tiparului, astfel că a „ripostat” în scris la rândul său, din acest moment urmând o „explozie în lanț” a „răspunsurilor” și a „contrarăspunsurilor” celor doi preopinienți.

Iorga, recunoscând și autocondamnându-se pentru faptul că recenzia din 15 ianuarie 1901 a avut un ton critic încurajator-laudativ, a hotărât să-și schimbe atitudinea: „Pe un personaj așa de supărăcios [Lazăr Șăineanu - compl. D.P.], când îl lauzi trebuie să-l lovești fără cruțare ca să-ți mulțumească”⁴⁹⁹. Drept urmare, a respins toate acuzațiile formulate de Lazăr Șăineanu pe un ton ironic, cu vădite accente de brutalitate verbală: „Să mă provoace pe mine să-i arăt greșeli de istorie? Dar îl pot strivi oricând! Îl cruțasem întâi, dar «nemulțumitului i se ia darul», și voi răspunde, într-un viitor articol, la provocare”⁵⁰⁰. Respingând cu fermitatea-i caracteristică afirmația lui Lazăr Șăineanu conform căreia ar fi scris recenzia din 15

⁴⁹⁵ *Ibidem*, pp. 63 - 65.

⁴⁹⁶ *Ibidem*, p. 65.

⁴⁹⁷ Lazăr Șăineanu, *Răspunsul meu d-lui Iorga*, în „N.R.R.”, vol. III, nr. 27 / 1 februarie 1901, București, pp. 128 - 129.

⁴⁹⁸ *Ibidem*, p. 130.

⁴⁹⁹ N. Iorga, *Cum răspunde d. Șăineanu când îl lauzi*, partea I, în „N.R.R.”, vol. III, nr. 27 / 1 februarie 1901, București, p. 131.

⁵⁰⁰ *Ibidem*, pp. 131 - 135; citatul la p. 134.

ianuarie 1901 „nu pentru folosul științei, ci numai și numai de dragul *eului*”, Iorga a afirmat răspicat: „Iar articolul l-am scris de dragul științei, da, dar ca să-i fac bine unui om prigonit, care e un om de talent și un om harnic și care a făcut multe lucruri bune și frumoase, care, în fine, ne aduce mari foloase tuturor și prin această scriere, foarte importantă, cu toate lipsurile ei”⁵⁰¹.

Și colegii universitari ai lui Iorga din „triada critică” și-au dat seama că divergențele de idei dintre cei doi au depășit sfera unei obișnuite recenzii de carte și a răspunsului celui recenzat. Astfel, Ioan Bogdan, colegul și cumnatul lui Iorga îi scria acestuia la 10 februarie 1901: „Șăineanu mi-a scris că critica ta este insolentă și mi-a cerut să dezmint niște afirmații ale tale. Va rămânea cu cererea; tu însă e bine să te astâmperi, căci critica lui Șăineanu a făcut rea impresie asupra multor prieteni ai tăi; mai ales asupra celor de la Științe”⁵⁰².

A urmat, cum ne-am obișnuit deja, replica⁵⁰³ lui Lazăr Șăineanu, care a respins observațiile anterioare ale lui Nicolae Iorga, considerate ca neîntemeiate. L-a acuzat pe causticul recenzor că a inventat erori în paginile cărții sale, căutând „noduri în papură” din punct de vedere istoric. În concluzie, a respins cu vehemență toate criticile formulate de tânărul istoric, refuzându-i totodată competența de filolog și declarând că nu va mai polemiza pe viitor cu Iorga, tot ce va mai scrie acesta din egoism bolnăvicios, în prezenta dispută, îi va fi indiferent.

Ultimul răspuns al lui Lazăr Șăineanu l-a deranjat vizibil pe Nicolae Iorga și pe apropiații săi. Același Ioan Bogdan, într-o altă scrisoare către noul său cumnat, datată 15-16 februarie 1901, oscila, în privința polemicii, între un răspuns tranșant și ignorarea atitudinii lui Șăineanu: „Apoi atacurile ce ți le aduce cu multă dibăcie și perfidie în «Noua Revistă [Română]» nu pot rămâne fără răspuns. A dat dușmanilor tăi cea mai puternică armă și se vor servi de dânsa la orice ocazie. E singurul articol contra ta, care poate să-ți facă rău, căci e scris cu multă perfidie. Ursu mi-a declarat că nu l-a citit și că a rămas încremenit după ce l-a văzut în revistă. Ar fi fost mai bine dacă ai fi ascultat de mine și i-ai fi dat pace jidanului. Deși neonest, a făcut însă mare efect și așteptă să-l reproducă toate gazetele lui Ureche, Tocilescu et C(ompan)-ie. Nu ți-l trimit însă ca să-ți mai fac sânge rău; te vei necăji destul când îl vei ceti aci”⁵⁰⁴.

Și cum N. Iorga a dorit să aibă și în această polemică ultimul cuvânt, întâi a respins afirmațiile lui Lazăr Șăineanu din 15 februarie 1901⁵⁰⁵, apoi a recitit volumele în cauză, cu un spirit „hipercritic” de analiză, și a relevat⁵⁰⁶ două categorii de erori, confuzii, inconsecvențe, necunoașterea fenomenului istoric sau lingvistic analizat etc.: de natură istorică⁵⁰⁷ și filologico-lexicală⁵⁰⁸. În urma acestei „radiografii” istorico-lexicale, Iorga a ajuns la concluzia:

“a) că d. Șăineanu lucrează după foarte puține izvoare și înșeală lumea lăsând să se creadă că e în deplina stăpânire a informației necesare;

⁵⁰¹ *Ibidem*, p. 136.

⁵⁰² I.E. Toronțiu, *Studii și documente literare*, vol. VII, București, 1935, p. 76.

⁵⁰³ Lazăr Șăineanu, *Al doilea și ultimul meu răspuns d-lui Iorga*, partea I-a, a II-a și a III-a, în „N.R.R.”, vol. III, nr. 28 / 15 februarie 1901, București, pp. 180 - 187.

⁵⁰⁴ I.E. Toronțiu, *op. cit.*, p. 78.

⁵⁰⁵ N. Iorga, *Cum răspunde d. Șăineanu când îl lauzi*, partea a II-a, în „N.R.R.”, vol. III, nr. 29 / 1 martie 1901, București, p. 228, replică structurată în 7 puncte.

⁵⁰⁶ *Ibidem*, partea a III-a / I, în „N.R.R.”, vol. III, nr. 29 / 1 aprilie 1901, București, pp. 324 - 332.

⁵⁰⁷ *Ibidem*, pp. 325 - 332.

⁵⁰⁸ *Ibidem*, partea a III-a / II - III - IV, în „N.R.R.”, vol. III, nr. 32 / 15 aprilie 1901, pp. 369 - 380.

b) că aceste izvoare sunt întrebuițate fără nici o critică, amestecându-se orice, de oriunde, în orice chip, pentru a da un conglomerat inform de cele mai multe ori;
c) că-i lipsește autorului noțiunea dezvoltării istorice a unei vieți politice sau culturale;

d) că se contrazice de la un volum la altul, de la un rând la altul și că, nemulțumit cu atâta, el intră în contradicție cu exemplele ce dă și cu dicționarele ce copie⁵⁰⁹.

Dar cum se explică totuși diferența diametral opusă de atitudine din recenziile semnate de N. Iorga la 15 ianuarie și, respectiv, la 1 și 15 aprilie 1901? Ne lămurește, firește, autorul: „Sincer spunând (...) mi-a fost milă [de L. Șăineanu – compl. D. P.]. Și mila aceasta (...) m-a făcut să-mi calc pe inimă și iertând, uitând multe, să fac un articol de laude, un călduros articol de laude (...)”⁵¹⁰. Observăm în această mărturisire o anumită doză de exagerare. Subiectivism și exagerare desprindem și din întrebarea retorică a aceluiași: „nu e d-l Lazăr Șăineanu un învățat foarte slab și un om foarte necuviincios?”⁵¹¹. Deplasat, extraștiințific și neacademic este și atacul la persoană: „Știm cu toții că d-l Șăineanu nu e român, și știm ce e”⁵¹².

Atunci, care este adevărul despre valoarea *Influenței orientale*? Adevărul se află undeva la mijloc, între aprecierea superlativă a lui Vasile Bogrea (care nu era istoric!) și critica negativă a lui Nicolae Iorga (care nu era filolog orientalist!).

Însuși Lazăr Șăineanu a recunoscut că „opera mea are desigur părți slabe ca și părți bune”, și această convingere lăuntrică trebuie avută în vedere. Eliminând atitudinile și afirmațiile subiective și extraștiințifice, atacurile la persoană etc. din recenziile pe care sumar le-am trecut în revistă, parcurgând „sine ira et studio” opera în discuție și formulând, în perspectiva timpului, concluziile ce se impun, pot afirma că abordarea istorică din *Introducere* este partea slabă a lucrării, la care se adaugă numeroase erori și exprimări prolixе de factură istorică, tratări superficiale, confuzii și preluări necritice ale unor informații și izvoare istorico-literare, omisiuni, ezitări și imprecizii în încadrarea lexicologică a unor „împrumuturi” etc. din volumul consacrat *Vocabularului*, părțile I-a și a II-a. Lazăr Șăineanu nu era istoric și această realitate s-a resimțit în întreaga operă. N. Iorga, singurul istoric competent care a recenzat „hipercritic” lucrarea, viitorul autor de prestigiu al G.O.R. (1908-1913), a formulat în general obiecții pertinente referitoare la „scăderile și erorile” concepției despre și tratării istorice a relațiilor româno-otomane în evul mediu, și la explicațiile date de autor unor „vorbe istorice” și „vorbe populare” din *Vocabular*.

„Părțile bune”, mult mai valoroase ale operei, le constituie vol. II, *Vocabularul*, partea I-a: „Vorbe populare” și partea a II-a: „Vorbe istorice. Împrumuturi literare”. În special aceste două părți merită aprecierea filologului Vasile Bogrea: „Biblia elementelor orientale din românește”. Acesta a mai recunoscut faptul că monografia lui Lazăr Șăineanu nu a epuizat subiectul studiat, ce rămânea în continuare deschis eventualelor și necesarelor rectificări, nuanțări și, mai ales, completări.

În analiza lexicală a „împrumuturilor turco-orientale” Lazăr Șăineanu și-a însușit și a aplicat „principiul stratificării” și „teoria turanică” formulate de B. P. Hașdeu, oferind o imagine generală, de ansamblu, asupra *influenței orientale asupra limbii și culturii române*. A susținut, de asemenea, că marea majoritate a

⁵⁰⁹ *Ibidem*, p. 375.

⁵¹⁰ *Ibidem*, pp. 378 - 379.

⁵¹¹ *Ibidem*, p. 379.

⁵¹² *Ibidem*, p. 378; vezi și atitudinea pro-Șăineanu în cazul acestei polemici, la Luca Vomea, *op. cit.*, pp. 81 - 83.

„elementelor orientale” a pătruns în limba română prin filiera turco-osmanlăe, deoarece poporul român a intrat în contact direct în evul mediu doar cu otomanii, nu și cu arabii sau persanii, contrar deci teoriei susținute de Th. Löbel.

În *prefața* la vol. II/2, consacrat „vorbilor istorice”, Lazăr Șăineanu a atras atenția „*orientaliștilor*”, în special a *turcologilor* [subl. D. P.], asupra „împrumuturilor lexicale istorice” ce lipseau „în toate operele lexicale ce mi-au fost accesibile”. Trecând peste semnalarea în sine, ce dovedea că însuși autorul era conștient de faptul că opera sa era perfectibilă, invitând chiar, indirect, pe specialiștii în domeniu să o completeze. Subliniez că aceasta este *prima folosire* în literatura filologică de specialitate din România a noțiunii de „turcolog”, cu semnificația de filolog-orientalist care se ocupa cu studiile despre limba „turcă” și, prin extensiune, despre istoria, cultura și civilizația „turcilor”. În urma propriilor sale studii de specialitate, a dezvoltării *orientalisticii* în general (ce cunoscuse o acumulare cantitativă și calitativă continuă de peste un secol, secolul al XIX-lea putând fi calificat, în evoluția științei istoriei, și ca „secol al orientalisticii”) și a începutului studiului istoriei relațiilor complexe, seculare, româno-turco/otomane în țara noastră, Lazăr Șăineanu a înțeles că se impunea o delimitare mai precisă a subdomeniului turcologiei, ce studia, din toate punctele de vedere, populațiile și popoarele de origine turco-asiatică, atât în istoriografia europeană, cât și în cea românească. Această individualizare a *turcologiei* în cadrul *orientalisticii* (și a *turcologilor* în rândul *orientaliștilor*) a devenit o necesitate obiectivă, determinată de însăși dezvoltarea *orientalisticii* ca domeniu al cercetării și a istoriei ca știință. Filologul – orientalist român a semnat, în România, actul de naștere al binomului noțional „turcolog-turcologie” și al „turcologiei” ca disciplină istorică. O particularizare benefică în sfera *orientalisticii* începea să devină tot mai vizibilă, se delimita tot mai clar noua ramură numită *turcologie*.

Deci, cum trebuie receptată *Influența orientală*? O operă a timpului său, cu „părți bune” ce rezistă încă și astăzi criticii filologice comparatiste, cu „părți slabe” amendate de critica istorică încă de la apariție, singulară în domeniul *orientalisticii-turcologiei* atât prin valoarea sa intrinsecă, cât și prin faptul că nici un alt filolog orientalist român nu s-a mai încumetat să abordeze global acest domeniu, atât de vast, ci doar să ofere „contribuțiuni” mai mult sau mai puțin modeste (Gh. Popescu-Ciocănel / 1907; Th. Löbel / 1908; Vasile Bogrea / 1921; Vladimir Drimba / 1948-1950).

Nici un filolog serios, preocupat să studieze „împrumuturile turco-orientale” în limba română, nu-și poate permite să ignore sinteza din 1900 și să aibă pretenția, în același timp, că a elaborat o contribuție importantă la cunoașterea variilor aspecte ale subiectului investigat. *Influența orientală* este punctul de plecare și, totodată, sistemul de referință al tuturor cercetărilor, asupra acestor împrumuturi lingvistice, indiferent de faptul dacă această realitate obiectivă este recunoscută sau nu de lingviștii orientaliști români sau străini.

Un rezumat⁵¹³ al volumului I, *Introducere*, a fost publicat în limba franceză (110 p.), pătrunzând astfel în circuitul științific istorico-orientalist mondial; savanții străini au apreciat-o pozitiv, opera fiind de două ori premiată la Paris de prestigioase foruri științifice: Institutul Franței și Societatea de Lingvistică. În schimb, la București, Comisia Academiei Române a respins opera de la premiul meritat, poate și ca

⁵¹³ Vezi supra, nota 478.

urmare a recenziei „zdrobitoare” semnată de N. Iorga. A fost „pur și simplu un simptom al timpului...”, conform expresiei⁵¹⁴ unui contemporan.

În anul 2000 se vor împlini 100 de ani de la apariția ediției-*princeps* a *Influenței orientale*. Această aniversare jubiliară ar trebui întâmpinată și cu publicarea unei noi ediții a acestei opere. Dar nu o simplă reeditare, ci o *ediție critică*, la relizarea căreia să colaboreze fructuos un *istoric turcolog*, pentru vol. I - *Introducere* și pentru (re)definirea științifică-istorică a unor „vorbe istorice” și, în anumite cazuri, „populare”, cu un *filolog orientalist*, pentru vol. II / 1+2 - *Vocabularul* și pentru anumite aspecte „filologice” din *Introducere*. Într-un anumit sens, realizarea acestei *ediții critice* ar echivala cu o rescriere parțială, prin notele critice, a operei, cerință impusă de noile realizări și acumulări în domeniu din ultima sută de ani. Nu trebuie să ne fie frică de aceste cerințe, pentru că, elaborând ediția cu maximă atenție, competență și obiectivitate și ținând seama de toate recenziile făcute ediției 1900 în anii următori, se poate păstra titlul original al autorului, evident cu reactualizarea limbajului și grafiei. O *introducere* la această operă ar stabili, în perspectiva timpului și *sine ira et studio*, locul și rolul lui Lazăr Șăineanu și al *Influenței orientale* în evoluția și dezvoltarea orientalisticii-turcologiei românești și europene la cumpăna dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea⁵¹⁵. Ar fi de dorit și o traducere a ediției a II-a într-o limbă de circulație internațională. Iată de ce orientalistica-turcologia românească și europeană merită o ediție critică a *Influenței orientale* până în anul 2000 inclusiv!

Preocupări în domeniul cercetării „împrumuturilor orientale” în limba română a avut și orientalistul ploieștean Gh. Popescu-Ciocănel, care a studiat și ordonat alfabetic peste 150 de astfel de „elemente”⁵¹⁶.

În urma cercetărilor efectuate la Paris, cât timp a urmat cursurile de inițiere la *École Spéciale des Langues Orientales Vivantes*, a identificat un anumit număr de cuvinte de origine arabă, turcă, persană și ebraică intrate în limba română, fie direct din limbile amintite, fie prin intermediul limbii turco-osmane. *Prima modalitate* de pătrundere autorul a explicat-o prin colonizarea civile cu populație arabă în Dobrogea sau pe malul sudic al Dunării; soldați de origine arabă sau persană din armata otomană așezați în aceleași locuri; apoi persoane de aceeași origine au îndeplinit misiuni diplomatice în Țările Române și în zona Dunării inferioare. Acestora li s-au adăugat negustorii și comercianții „compatrioți”, care au venit în contact direct cu românii, unele cuvinte „orientale” fiind împrumutate astfel de către strămoșii noștri. Cuvintele de origine ebraică au pătruns în limba română ca urmare a locuirii pe teritoriul Țărilor Române a comunităților de evrei. *A doua modalitate* de pătrundere, prin intermediul limbii turco-osmane, a fost rezultatul firesc al îndelungatelor relații complexe româno-otomane în evul mediu. „Tous ces motifs, a apreciat în continuare autorul, me décident à soutenir que quelquesuns des mots d'origine arabe et persane sont passés dans la langue roumaine, non seulement par

⁵¹⁴ Luca Vornicea, op. cit., pp. 80-81.

⁵¹⁵ Vezi și Lazăr Șăineanu, *O carieră filologică, istoricului unei naturalizări*, București, Editura Stock, 1900, și varianta în limba franceză, Larousse, Paris, 1900; Constantin Șăineanu, *Lazăr Șăineanu (1859 - 1934). O activitate de o jumătate de secol în serviciul științei*, București, 1935, 47 p.; Idem, *Celui a qui on n'a pas rendu justice - Lazăr Șăineanu, le grand philologue (1859 - 1934). Sa vie et son oeuvre, avec 5 annexes*, Bucarest, 1948, 87 p. în-5°; Virgiliu Florea, *Lazăr Șăineanu (1859-1934) către Moses Gaster*, în *Anuarul de Folclor*, nr. 3-4/1983, Cluj-Napoca, pp. 266-319; Lucia Wald, *Lazăr Șăineanu-omul și opera*, în *Memoriile Secției de științe filologice, literatură și arte a Academiei*, VI, 1984, București, pp. 43-51; D. Macrea, *Lazăr Șăineanu*, loc. cit., pp. 182-183.

⁵¹⁶ Gh. Popescu-Ciocănel, *Quelques mots roumains d'origine arabe, turque, persane et hebraïque*, Paris, 1907, IV + 49 p.

l'intermédiaire de la langue turque, mais aussi directement de langue à langue". Orientalistul ploieștean a ordonat alfabetic, a analizat și explicat mai mult sau mai puțin etimologic 159 de cuvinte substantive proprii și comune, de origine arabă, turcă, persană și ebraică, pe care, a susținut autorul, nu le-ar fi găsit menționate în lucrările românești și străine în domeniul filologiei și lexicologiei orientale apărute până în 1905-1906⁵¹⁷.

În concluzie, autorul a recunoscut că nu avea pretenția de a fi epuizat subiectul și că unele definiții și explicații ale unor „împrumuturi lexicale” sunt posibile de îmbogățiri și completări. Prezentul studiu, a mai precizat Gh. Popescu-Ciocănel, nu era o lucrare de filologie, pentru că el nu s-a ocupat special cu cercetări filologice în domeniul orientalisticii. O bibliografie modestă, doar cu 19 titluri, încheia această contribuție⁵¹⁸.

Modesta lucrare a lui Gh. Popescu-Ciocănel, cu pretenții de originalitate, este mai degrabă un sumar glosar de „elemente orientale” decât un mic dicționar etimologic al acestor termeni. Publicat în limba franceză, a pătruns în circuitul științific orientalist european, completând, într-un fel, rezumatul (1902) operei lui Lazăr Șăineanu. Merită să fie subliniată și interesanta teorie a pătrunderii unor cuvinte arabe și persane în limba română direct din limba de origine, posibilitate avansată de Th. Löbel (1894), dar respinsă de Lazăr Șăineanu (1900).

Obscurul prof. Th. Iordănescu, ignorat cu pretenții nejustificate de specialist în domeniul filologiei orientale, a recenzat⁵¹⁹ contribuția orientalistului ploieștean, criticând sever metoda științifică folosită de autor, respingând definițiile și explicațiile unor termeni și contestând, pe nedrept, pregătirea și diploma de specializare în acest domeniu a lui Gh. Popescu-Ciocănel. Atacul la persoană a devenit evident prin protestul neacademic, cum am mai amintit anterior, al recenzorului de ocazie împotriva susținerii, de către ministrul de resort, a candidaturii orientalistului ploieștean la postul de conferențiar pentru limbile turcă, arabă și persană la Facultatea de Litere și Filosofie din București, introdus în bugetul ministerului tutelar în anul bugetar 1906-1907, fără ca numitul candidat să aibă recomandarea și aprobarea conducerii Universității Bucureștiene.

Preocupările de orientalistă-turcologie în domeniul lexical-lingvistic au fost activități firești în spațiul geografico-istoric românesc, ținând seama de vechimea semimilenară a relațiilor româno-otomane și de influențele turco-orientale în limba și cultura română. I. H. Rădulescu (1847) și A. Cihac (1879) au atras atenția asupra „împrumuturilor lexicale” turco-orientale în limba română. Unii oameni de cultură (Gh. Barițiu, 1873) le-au respins cu vehemență, propunând purificarea limbii române de astfel de „barbarisme”. Alții (în special filologi, unii dintre ei orientaliști) s-au apropiat cu înțelegere și competență profesională de ele, studiindu-le în contextul istoric-cultural-filologic respectiv și elaborând contribuții valoroase în domeniu (L. Șăineanu / 1885; 1900; B. P. Hașdeu / 1886; Th. Löbel / 1894; 1908; Gh. Popescu-Ciocănel / 1907), unele dintre ele actuale încă și azi.

Aceste contribuții s-au înscris în cadrul preocupărilor cu un orizont mai vast ale filologilor orientaliști din sud-estul Europei de a studia influențele lexicale turco-orientale în limbile sud-est europene: bulgară, sârbă-croată, albaneză, maghiară etc. (Roesler / 1865; M. Kovič / 1882; Fr. Miklosich / 1884; 1888-1890; Rudow / 1894-

⁵¹⁷ Ibidem, Introduction, pp. I - IV; glosarul la pp. 1 - 46.

⁵¹⁸ Ibidem, pp. 47 - 49.

⁵¹⁹ Th. Iordănescu, O carte rară, în „C.L.”, an XLV, nr. 4 / aprilie 1907, București, pp. 430 - 434.

1895). Unele dintre aceste contribuții românești, integral sau în rezumat, au fost publicate în limba franceză, ceea ce a asigurat circulația lor în sfera științifică europeană și locul cuvenit filologiei orientalistice românești în domeniul orientalisticii mondiale. Opera filologico-lexicografică a lui Lazăr Șăineanu ("cercetătorul *per excellentiam* al elementelor orientale la noi", potrivit aprecierii lui Vasile Bogrea) stă la loc de cinste în cadrul preocupărilor românești și europene în domeniu, reprezentând cartea de vizită a filologiei orientalistice românești în ultima sută de ani, cu nimic mai prejos decât lucrările de pionierat ale autorilor europeni menționați anterior.

Mai trebuie subliniat un aspect al evoluției acestor preocupări: s-au studiat, cu rezultate notabile, *doar* „împrumuturile turco-orientale” în limbile sud-est europene, *nu* și influențele lexicale sud-est europene în limba turco-otomană, influențe ce au fost desigur sesizate, dar nu și apreciate la adevărata lor valoare istorico-culturalo-lingvistică.

1. 7. Preocupări de orientalistică-turcologie în domeniul toponimiei „orientale” din România

"Influența orientală" în România s-a manifestat, cum era și firesc, și asupra toponimiei. Necesitatea practică de a explica unele denumiri toponimice de origine „orientală” din țara noastră s-a completat cu preocupările științifice ale unor filologi de a studia și identifica originea lingvistică a acestora, de a elucida unele pagini nescrise ale istoriei conviețuirii româno-turcice în evul mediu.

Primele preocupări în acest domeniu le-a manifestat istoricul și filologul B. P. Hașdeu, concomitent cu cele privitoare la împrumuturile lexicale „turcești” în limba română. Astfel, într-o contribuție referitoare la *Originile Craiovei*, a atras atenția asupra unor interesante forme toponimice turcice (cumano-pecenege), cum ar fi „Teleorman”, pe care a explicat-o și tradus-o prin „teli-deli” – „nebun” și „orman” – „pădure”, adică „pădure deasă, nepătrunsă, sălbatică, nebună”⁵²⁰. Peceneaga, sau cele terminate în *-ui* (Călmățui, Covurlui, Desnățui etc.)⁵²¹.

Ulterior acestor preocupări tangențiale ale marelui spirit filologic neliștit, iscoditor și prolific, s-au situat cercetările și contribuția⁵²² orientalistului Gh. Popescu-Ciocănel. Autorul a motivat scopul demersului său prin necesitatea obiectivă de a studia vechea toponimie de origine arabă, turcă, persană, tătară din România, amenințată cu uitarea sau cu introducerea unor noi denumiri românești, contemporane, și prin interesul filologic, geografic și istoric al acestor preocupări⁵²³. Orientalistul român a insistat și asupra necesității conceperii unor toponime corecte și exacte, ce să reflecte realitățile geografice locale concrete, și fixarea lor pe hărți topografice adecvate, pentru a nu se produce confuzii de localizare și orientare geografică⁵²⁴.

Trecând apoi la analiza subiectului enunțat în titlu, autorul a identificat 3 etape ale pătrunderii toponimelor de origine orientală în limba română: din prima etapă, sec. V-XII, a năvălirilor populațiilor fino-ugro-turcice, au provenit denumirile:

⁵²⁰ B.P. Hașdeu, *Originile Craiovei, 1230 – 1400*, în vol. *Oltenescele*, Editura Librăriei S. Samitca, Craiova, 1884 (155 p.), pp. 77 – 79.

⁵²¹ *Ibidem*, loc. cit., pp. 57 – 58; 74 – 76.

⁵²² Gh. Popescu-Ciocănel, *Influența orientală în toponimia românească*, în „B. S. G. R.”, an XXXI, nr. 2 / 1910, București, pp. 21 – 41.

⁵²³ *Ibidem*, pp. 22 – 23.

⁵²⁴ *Ibidem*, pp. 23 – 29.

Bărăgan, Bucegi, Burnaz, Caracal, Caraiman, Comana, Peceneaga, Siriu, Teleorman⁵²⁵. În etapa a II-a, sec. XIII-XIV, perioada dominației tătare, s-au impus alte 10 toponime și hidronime⁵²⁶. În etapa a III-a, sec. XV-XIX, epoca dominației otomane, au devenit uzuale alte toponime, din care Gh. Popescu-Ciocănel a analizat 10 denumiri⁵²⁷, unele explicații și etimologii fiind amendate însă de rezultatele cercetărilor filologico-geografice ulterioare. Cele aprox. 30 de toponime analizate erau răspândite în Oltenia, Țara Românească, Moldova și, în special, în Dobrogea. Schema cronologică propusă este, în general, valabilă și astăzi.

La sfârșitul contribuției, autorul a insistat asupra însușirii și respectării unei conduite deontologice în activitatea de cercetare științifică: fiecare om de știință să scrie și, mai ales, să recenzeze obiectiv, critic, nepărtinitor doar în domeniul său de specialitate, să nu interfereze sfere științifice străine pregătirii și percepției sale, unde, evident, s-ar dovedi un ignorant⁵²⁸.

Studiul toponimiei de origine orientală din România, cu motivații practice, științifice, administrative etc., cu un început destul de modest în perioada pe care o am în vedere, a deschis o nouă direcție de cercetare în cadrul preocupărilor românești de orientalistă-turcologie. Aceste cercetări au atras atenția asupra unor denumiri existente de sute de ani ce, mai ales după 1878, păreau condamnate la uitare, existând tendința administrativă de a fi înlocuite cu nume românești, contemporane. Ele au adus noi argumente la dovedirea continuității poporului român la nordul Dunării în „mijlocul migrațiilor”, au oferit noi informații referitoare la geografia istorică românească și au prefațat studiul unui nou capitol al relațiilor româno - tûrcico / otomane: cel reprezentat de *toponimie*.

1.8. Preocupări de orientalistă-turcologie în domeniul lexicografiei

Necesități de ordin practic (însușirea corectă a limbii turco-osmane de către aromânii din Imperiul otoman și a limbii române de către minoritățile turco-tătaro-găgăuze din România, evenimentele politico-militare din sud-estul Europei în care a fost implicată România în perioada 1877-1878, cursul ascendent al relațiilor româno-otomane și interesele comerciale ale oamenilor de afaceri români în statul otoman și în Levant, în perioada c.1890-1914, pregătirea și perfecționarea funcționarilor consulatelor românești din imperiul semilunii și zonele adiacente etc.) au impus elaborarea unor gramatici și abecedare ale limbii turco-osmane, a unor ghiduri de conversație și dicționare român-turc și turc-român cu caracter civil și chiar militar. Finalitatea preponderent didactico-lexicografică a acestor lucrări nu a însemnat însă ignorarea caracterului și spiritului teoretico-științific ale amintitelor contribuții, unele dintre ele valabile și, mai ales, actuale încă și astăzi.

Aceste preocupări nu erau noutăți în domeniu, fiind cu succes precedate de operele unor cărturari buni cunoscători ai limbii și gramaticii turco-otomane: Ienăchiță Văcărescu, Anton Pann și Ianache Pashal. Primul dintre ei a întocmit un

⁵²⁵ *Ibidem*, pp. 30 - 36.

⁵²⁶ *Ibidem*, pp. 36 - 37.

⁵²⁷ *Ibidem*, pp. 38 - 41.

⁵²⁸ *Ibidem*, p. 41.

*Dicționar româno-turc*⁵²⁹ și un *Dicționar turco-român*⁵³⁰ (c.1790), ambele rămase până azi în manuscris.

Anton Pann, cunoscut folclorist și traducător, a redactat și publicat, șase decenii mai târziu, un ghid de conversație ruso-româno-turc⁵³¹. În partea I, *Culegere de cele mai trebuincioase cuvinte în vorbire*, a inclus termeni uzuali din limba română, cu traducerea lor în „rusește” și „turcește” ordonați pe trei coloane⁵³². Urmează, în partea a II-a, ghidul propriu-zis de conversație, cuprinzând expresii din toate formele de manifestare ale vieții cotidiene, formule de adresare în cadrul relațiilor cu autoritățile superioare etc., toate acestea ordonate pe trei coloane: rusește, românește, turcește⁵³³. Traducerea „Credo”-ului creștin în cele trei limbi și o înșiruire a celor mai uzuale numerale cardinale și ordinale încheiau acest „dialog”⁵³⁴, tipărit în alfabet chirilic de tranziție. Caracteristicile dialectului turco-osman folosit în acest ghid de conversație au fost studiate cu peste trei decenii în urmă de prof. Vladimir Drimba, care a ajuns la concluzia că era graiul turc vorbit în regiunea Sliven din Bulgaria de Est, ce aparținea grupului lingvistic turc de Est, deși conținea numeroase elemente ale graiurilor din vestul Rumeliei⁵³⁵.

Anton Pann a anunțat, în „înștiințare” că acest „dialog” era necesar a fi completat cu un *vocabular* al cuvintelor acestor limbi, ce a fost elaborat deja și s-a început tipărirea sa „pe foi, pe hârtie velină”, câte opt pe săptămână. Doritorii îl puteau procura „pe foi” sau cu anticipație, plătind „trei sfanți”, sau legat și de la tipografie cu „șase sfanți”⁵³⁶. Am insistat asupra acestor „detalii tehnice” pentru a lămuri două aspecte neelucidate ale acestei inițiative lexicografice: comparând prețul *Dialogului* cu cel al anunțatului *Vocabular*, am dedus că ultimul ar fi trebuit să aibă c. 80-100. B.A.R. nu posedă nici un exemplar din *Vocabular*, deoarece acesta nu a mai apărut sub formă de volum legat. Tipărirea „pe foi”, începută și anunțată deja, nu a putut fi dusă la bun sfârșit, poate din cauza revoluției din Țara Românească (iunie-septembrie 1848), sau datorită unor probleme financiare (Anton Pann i-a invitat pe eventualii interesați să plătească *anticipat* „costul” foilor sau volumului legat!). Foile deja tipărite, probabil în tiraj redus, s-au pierdut cu timpul, astfel că astăzi nu cunoaștem nici un „exemplar” din acest *Vocabular*.

Un an mai târziu, în 1849, pitarul lanake Pashal a publicat un nou ghid de conversație româno-ruso-turc în alfabet chirilic de tranziție, completat cu un *vocabular*⁵³⁷, lucrare concepută și realizată în trei „părți”. În „prefața” părții I⁵³⁸,

⁵²⁹ Biblioteca Academiei Române, București, ms. 1393, ff. 9 - 189.

⁵³⁰ *Ibidem*, f. 189v. - 285 r. În *legătură cu viața și opera autorului*, a se consulta: Cornel Cârstoiu, *Ianache Văcărescu (viața și opera)*, Editura Minerva, București, 1974, 287 p. + foto. + facs.; Andrei Pippidi, *Despre înălțătatea Văcărescu. Material documentar*, în „R.I.T.A.”, 35, nr. 3-4/1987, București, pp. 297-308.

⁵³¹ Anton Pann, *Dialog în trei limbi: rusește, românește și turcește. Fie care întocmită în vorbire după idiomul (sic) ei. Acum întâiu cules din deosebite dialoguri rusești, tipărite în Moscova*, București, Tipografia lui Anton Pann, 1848, 100 p.; vezi și considerațiile lui M. Guboglu, *Orientalistica română*, p.337.

⁵³² *Ibidem*, pp. 3 - 17.

⁵³³ *Ibidem*, pp. 18 - 32.

⁵³⁴ *Ibidem*, pp. 93 - 99.

⁵³⁵ Vladimir Drimba, *Surse românești pentru dialectologia istorică turcă: Scrisorile turcești ale lui Anton Pann*, în „Fonetică și Dialectologie”, IV, 1962, București, pp.171 - 242; vezi și varianta în limba franceză în „Revue de linguistique”, no.3 / 1963, Paris, pp.100 - 155.

⁵³⁶ Anton Pann, op. cit., p. 100; vezi și Ion Mălai, *Notes*, p. 108.

⁵³⁷ *Dialoguri și vocabular în trei limbi: Românește, Rusește și Turcește, pentru trebuințele omului privat și omului oștaş*. Dat la lumină de Pitarul lanake Pashal, București, Tipărit în tipografia lui Iosef Kopainig, 1849.

⁵³⁸ *Idem*, *Dialog în trei limbi. Adecă prin tiparul și limba română să învețe fiecare amândouă limbile, suzerană și protectriță otomanicești și rusești*. Dată acum la lumină de Pitarul lanake Pashal, București, Tipărit în tipografia lui Iosef Kopainig, 1849, 164 p.

autorul a precizat că întreaga lucrare a fost tipărită cu aprobarea *caimacamului* Constantin Cantacuzino și că includea peste 30.000 de cuvinte din limbile rusă și turcă. Caracterul practic al contribuției acoperă o necesitate resimțită în noile condiții politice din Țara Românească din anii 1848-1849. Era necesar, a precizat în continuare pitarul, ca românii să știe limbile rusă și turcă, datorită învecinării cu Imperiul otoman și Rusia și necesității obiective de a promova afaceri profitabile la sud de Dunăre și la nord-est de Prut. La începutul secolului al XIX-lea, a recunoscut lanake Pashal, le-a învățat pe amândouă, fiind folosit ca dragoman în anii 1806 și 1828-1829. Având la bază această experiență folositoare, a alcătuit un ghid de conversație cu *dialogurile* necesare „în toate felurile de împrejurări, apoi și în lucruri civile și ale războiului și în cele de negoț”, completat cu un *vocabular în trei limbi*. Autorul spera ca *dialogurile* și *vocabularul* să fie acceptate și folosite în Moldova, Bulgaria și Serbia⁵³⁹. *Dialogurile în trei limbi* au fost ordonate pe trei coloane, „românește, rusește și turcește” cu exemple din toate domeniile și formele de manifestare ale vieții cotidiene⁵⁴⁰ (propoziții simple, apoi compuse, cu grad crescând de dificultate gramatocalo-lexicală).

În partea a II-a⁵⁴¹ autorul a introdus *dialoguri* sub forma frazelor, cu un grad mai mare de dificultate. Partea a III-a⁵⁴² cuprinde un *vocabular în trei limbi*, cu termenii lexicali aranjați tot pe trei coloane, „rusește, turcește, românește”, în ordine alfabetică rusească, ceea ce denotă faptul că pitarul lanake Pashal s-a inspirat dintr-o sursă lexicografică rusească, poate un dicționar bilingv ruso-turc. Limba turco-osmană folosită în acest *Dialog*, prin particularitățile sale fonetice și lexicale, înglobase unele influențe lingvistice din partea dialectelor turcești din Peninsula Balcanică⁵⁴³. Numeroase pasaje din *Dialogurile* lui lanake Pashal sunt asemănătoare sau identice cu unele paragrafe din *Dialogul* lui Anton Pann⁵⁴⁴, ceea ce dovedește fie folosirea unor surse lexicografice comune, fie posibilitatea ca pitarul să fi preluat anumite părți din compilația celebrului folclorist și traducător. În ceea ce privește partea a III-a întocmită de pitar, mă întreb dacă există vreo legătură între *vocabularul* alcătuit și anunțat (în 1848) de Anton Pann (dar necunoscut până acum?) și cel realizat și publicat (în 1849) de lanake Pashal. Dacă da, atunci care ar fi aceasta? A preluat acesta din urmă fragmente din lucrarea primului și le-a introdus în *Vocabularul* din 1849? Răspunsurile la aceste întrebări vor putea fi formulate după descoperirea „foilor” (sau a volumului legat!) din *Vocabularul* lui Anton Pann și după o temeinică analiză comparatist-lexicologică a celor două contribuții. Cele două *Dialoguri* au fost folosite și în teritoriile vecine Țării Românești, unde se vorbea mai mult sau mai puțin limba română: Moldova, Transilvania, Dobrogea, Serbia și Bulgaria.

Un sfert de secol mai târziu, învățătorul Constantin Petrescu, „Institutorul Școalei Române din Rusciuk”, a elaborat și publicat un *Abecedarul Turco-Român*⁵⁴⁵. În *introducere*, modestul dar conștiinciosul dascăl a mărturisit că dorea, prin respectivel manual, să facă un serviciu românilor de la sudul Dunării, din Imperiul otoman,

⁵³⁹ *Ibidem*, pp. 3 - 9.

⁵⁴⁰ *Ibidem*, pp. 11 - 164.

⁵⁴¹ Idem, *Dialoguri întinse*, București, Tipografia lui Iosef Kopainig, 1849, 52 p.

⁵⁴² Idem, *Vocabular în trei limbi*. Dat acum la lumină de..., București, Tipărit în tipografia lui Iosef Kopainig, 1849, pp. 3 - 104; cu o erată generală a celor 3 părți (pp. 105-112).

⁵⁴³ Ion Matei, *Notes*, p.107.

⁵⁴⁴ *Ibidem*.

⁵⁴⁵ Rusciuk, 1874, 79 p.

pentru a-i ajuta să-și însușească limba turcă, ce era limba oficială a statului sultanilor. Însușindu-și această limbă, românii puteau conviețui pașnic cu turcii, puteau să-și apere drepturile social-politice și economico-culturale și era o condiție obligatorie a reușitei în afacerile comerciale⁵⁴⁶.

Autorul a grupat cele 21 de lecții în 5 „părți” tematice: Partea I: 13 lecții despre litere, alfabet, vocale, consoane, exerciții de silabisire și citire cu grad crescând de dificultate⁵⁴⁷; partea a II-a: 7 lecții despre „părțile cuvântului”, declinări și conjugări⁵⁴⁸; partea a III-a: o lecție despre „părțile invariabile” ale propoziției⁵⁴⁹; partea a IV-a: zilele săptămânii, lunile și anotimpurile anului⁵⁵⁰; partea a V-a: lecturi literare pentru consolidarea cititului și scrisului⁵⁵¹.

Am insistat în detaliu asupra acestui *Abecedaru Turco-Românu* biligv pentru a cunoaște, pe de o parte, nivelul didactic al procesului de predare-învățare a limbii turco-otomane în rândul românilor sud-dunăreni, și pentru a-l putea, pe de altă parte, compara pe viitor cu alte manuale de acest gen și cu aceeași finalitate didactico-pedagogică.

Din cele prezentate până acum, se poate concluziona că acest *Abecedaru* biligv era mai mult decât arăta titlul, fiind în fapt o gramatică elementară a limbii turce, cu „părțile” gramaticale de bază prezentate în succesiune logică, cu elementele colocviale necesare susținerii unui dialog simplu în această limbă, pentru „elevii” români de orice vârstă și stare socială din sudul Dunării. Faptul că fusese imprimat atât cu caractere tipografice arabe, cât și cu cele latine sporea eficacitatea practică a acestui *Abecedaru Turco-Românu*⁵⁵².

Peste trei decenii, Adam V. Cotula a elaborat și publicat *Gramatica limbei otomane*⁵⁵³. Manualul era destinat românilor din Imperiul otoman pentru însușirea și folosirea limbii oficiale în acest stat. Lucrarea, apreciată de autor ca fiind „prima gramatică otomană în limba română”, era folosibilă în special în școlile românești din statul otoman (în ciclurile primar, superior, gimnazial și liceal), încadrate la începutul secolului al XX-lea cu tineri dascăli aromâni absolvenți ai unor școli superioare otomane, cum era însuși Adam V. Cotula⁵⁵⁴.

Autorul a detaliat metoda pe care a urmat-o în elaborarea *lucrării*: a ținut seama pe deplin de părțile originale și de caracteristicile generale ale gramaticii otomane, prezentînd-o așa cum era și lăsându-l pe „studentul” străin (în acest caz român) să constate singur deosebirile dintre gramatica limbii sale materne și gramatica otomană. Adică Adam V. Cotula nu a „europenizat”, așa adăuga eu, gramatica otomană, așa cum procedaseră anterior unii autori europeni, încercând

⁵⁴⁶ *Ibidem*, pp. III - VIII.

⁵⁴⁷ *Ibidem*, pp. 9 - 37.

⁵⁴⁸ *Ibidem*, pp. 37 - 65.

⁵⁴⁹ *Ibidem*, pp. 65 - 67.

⁵⁵⁰ *Ibidem*, pp. 68 - 70.

⁵⁵¹ *Ibidem*, pp. 71 - 79.

⁵⁵² Vezi și considerațiile lui Nicolae Cartoian, *Un document (sic!) privitor la istoria culturii românești în Dobrogea înainte de anexare*, în „A. D.”, vol. II, nr. 1 / 1919, București, pp.72 - 76; C. Petrescu era de origine ardeleană, lucrarea fiind bine întocmită, dar titlul nu reflecta structura internă și conținutul contribuției. N. Cartoian a oferit apoi *Noi informații despre C. Petrescu, directorul școlii românești din Silistra*, în „A. D.”, vol. II, nr.2 / aprilie - iunie 1919, București, p. 148; școala românească de aici era mai veche, căci și tatăl lui C. Petrescu fusese institutor și director; i-a urmat apoi fiul în aceleași funcții (1861 - 1878); bulgarii au desființat școala în 1878, iar fostul director s-a refugiat la Constanța, unde a activat ca avocat în problema lichidării proprietăților otomane de aici după introducerea autorităților românești. *Abecedarul* a fost prima carte românească publicată la Silistra.

⁵⁵³ Constantinopol, 1905, 238 p.

⁵⁵⁴ *Ibidem*, pp. 5 - 8.

astfel să o ordoneze, să o trateze și să o explice prin structura gramaticii românești; „cu un cuvânt, a precizat autorul, am orânduit o gramatică cu cât ne-a fost mai metodic posibil, fără a ne atinge de părțile ei originale”⁵⁵⁵.

În continuare, autorul a prezentat și analizat detaliat alfabetul arab⁵⁵⁶, substantivul⁵⁵⁷, adjectivul⁵⁵⁸, numeralul⁵⁵⁹, pronumele⁵⁶⁰, verbul⁵⁶¹, adverbul⁵⁶², prepoziția⁵⁶³, conjuncția⁵⁶⁴. În partea finală a gramaticii s-au explicat regulile generale ale derivării de cuvinte și ale compunerii de texte, cu numeroase aplicații la părțile de vorbire studiate⁵⁶⁵. Folosirea alfabetului arab pentru cuvintele, exemplele și aplicațiile gramaticale „otomane” a sporit caracterul aplicativ și valoarea științifică a acestei contribuții.

Autorul, cunoscând nivelul didactico-pedagogic al pregătirii elevilor în școlile românești de la sud de Dunăre și cerințele obiective ale vieții social-politice și cultural-economice din Imperiul otoman, a elaborat și publicat, după cum el însuși a apreciat-o, „prima gramatică otomană în limba română”. Această autoapreciere și autoevaluare nu însemna lipsă de modestie sau exces de grandomanie, ci sublinierea obiectivă a unei priorități în domeniu. Bogăția de informații oferite o făceau greoaie pentru elevii din clasele primare, dar accesibilă și folositoare celor din ciclurile secundar și liceal și autodidacților. Amploarea lucrării părea a fi un impediment în folosirea acesteia, dar predarea selectivă a temelor și lecțiilor în funcție de particularitățile de vârstă ale elevilor, precum și reluarea ciclică a materiei de studiu în clasele superioare contribuiau la depășirea acestei false bariere mental-didactice. Mai trebuie subliniată originalitatea metodei didactico-științifice de abordare a subiectului: prezentarea gramaticii otomane din „interiorul” acesteia, de pe poziția „celuilalt”, cu mentalitatea unui „turc” și nu a unui „european”, fie el mulți ani trăitor în Imperiul otoman.

În perspectiva timpului, *Gramatica* lui Adam V. Cotula, acest „Jean Deny al românilor”, a fost apreciată pozitiv de specialiștii români în domeniu. Astfel, Mihail Guboglu a considerat-o a fi o „operă interesantă și originală (...). Deși are unele imprecizuni și câteva greșeli, totuși, prin repartizarea logică a materialului lexicografic și gramatical poate fi folosită și astăzi cu succes. Felul în care sunt prezentate formele neregulate ale substantivelor arabe nu se întâlnește nici în opera lui Jean Deny [*Grammaire de la langue turque. Dialecte Osmanlis*, Paris, 1921, XXX + 1216 p. - compl. D.P.], cea mai bună gramatică a limbii turcești”⁵⁶⁶. Comparația cu celebra *Grammaire* a lui J. Deny onorează, în perspectiva timpului, contribuția pe care am analizat-o și pe autorul ei, român din Imperiul otoman.

⁵⁵⁵ *Ibidem*, pp. 7 - 9.

⁵⁵⁶ *Ibidem*, pp. 11 - 23.

⁵⁵⁷ *Ibidem*, pp. 23 - 43.

⁵⁵⁸ *Ibidem*, pp. 44 - 60.

⁵⁵⁹ *Ibidem*, pp. 61 - 67.

⁵⁶⁰ *Ibidem*, pp. 68 - 83.

⁵⁶¹ *Ibidem*, pp. 84 - 184.

⁵⁶² *Ibidem*, pp. 185 - 189.

⁵⁶³ *Ibidem*, pp. 189 - 192.

⁵⁶⁴ *Ibidem*, pp. 193 - 200.

⁵⁶⁵ *Ibidem*, pp. 201 - 238.

⁵⁶⁶ M. Guboglu, *Orientalistica română*, p.337; idem, *Contributions roumaines*, p.469, n.121 b. O imagine de ansamblu asupra vieții și operei turcologice ale lui Jean Deny a oferit de curând Louis Bazin, *Jean Deny (1879-1963), rénovateur de la linguistique turque*, în vol. *Istanbul et les Langues Orientales*, edité par Frédéric Hitzel, Editions l'Harmattan, Paris-Montreal, 1997 (541 p.), pp. 411-416.

Împ de aproape opt decenii, *Gramatica* lui Adam V. Cotula, publicată în limba română, a rămas lucrarea de referință în domeniul său. Turcologul Mihai Maxim a apreciat-o ca fiind „(...) destul de bine întocmită, cu numeroase elemente ce pot fi și astăzi utile celor care doresc să studieze limba turco-osmană și pe nedrept neglijată (datorită limbii de redactare) în cercetarea turcologică internațională”⁵⁶⁷.

Inferioară ca valoare științifică și caracter aplicativ s-a prezentat *Gramatica limbei turcești*⁵⁶⁸ elaborată de Nicolae Papahagi. Destinată românilor din Imperiul otoman care doreau să învețe limba „turcească”, influențată într-o anumită măsură de *Gramatica* lui Adam V. Cotula, „folosind alfabetul arab pentru cuvintele și exemplele turcești”, manualul lui N. Papahagi a fost răspândit și folosit mai ales în zona Salonic, Munții Rodopi, Macedonia, fiind accesibil îndeosebi elevilor din ciclurile primar și gimnazial de învățământ.

Referitor la dicționare bilingve și ghiduri de conversație, amintesc o lucrare bine întocmită și cu un pronunțat caracter practic, apărută în anul începerii Războiului pentru Independența României, în care urma să fie folosit: *L'interprète militaire en Orient, roumain, français, russe et turc*, Bucurest, 1877, 239 p. Deși alcătuită după un model francez⁵⁶⁹ și inspirată dintr-o lucrare asemănătoare publicată de M. A. Terentiev în același an la Sankt Petersburg (*Voenii perevodcik/kazennoe izdanie/russko-rumînsko-bulgarsko-tureŭkii*, 1877, VI+363 p. + 4 pl.), având o finalitate militară expres precizată, compilația a reprezentat totuși prima manifestare europeană în acest domeniu al lexicologiei românești, a locului și rolului limbii române în sud-estul Europei, anterioară câștigării Independenței de stat a României.

Noul caracter al relațiilor româno-turcești, între *state independente*, a impus alcătuirea, peste două decenii, a unui dicționar bilingv⁵⁷⁰, necesar unui număr tot mai mare de persoane oficiale și particulare. Cum indică și titlul, această modestă contribuție a avut un caracter mai degrabă colocvial.

Orientalistul Gh. Popescu-Ciocănel a elaborat și tipărit un prim dicționar româno-turc în 1908⁵⁷¹. Pe pagina de titlu, autorul a pretins, exagerat totuși, că această modestă contribuție ar fi fost „singurul dicționar complex al limbii turcești” apărut în România, cuprinzând cuvintele turcești, arabe și persane și „un foarte mare număr de cuvinte noi și tehnice” folositoare în toate domeniile de activitate, și toate acestea doar în 16 pagini! În realitate, *Dicționarul*, mai exact putând fi numit *Vocabular*, cuprindea c.275 de cuvinte-titlu turcești cu aproximativ 230 de derivate, deci în total c. 500 de cuvinte de bază cu derivatele lor. Lipsa caracterelor tipografice arabe l-a determinat pe autor să scrie cu penița transliterația în alfabet arab. În exemplarul pe care l-am consultat la Biblioteca Academiei Române -

⁵⁶⁷ Mihai Maxim, *Limba turco - otomană. Curs practic*, București, 1984 (272 p.), p.8; ed. a II-a, București, 1993; idem, *La première grammaire ottomane en roumain*, în vol. *Istanbul et les langues orientales*, Editions l'Harmattan, Paris-Montreal, 1997, pp. 403-409. Turcologul român a precizat că *Gramatica* lui Adam V. Cotula era destinată celor cei 5.000 de elevi din cele peste 70 de școli româno-otomane din Imperiul otoman, existente în primul deceniu al secolului al XX-lea (p. 406).

⁵⁶⁸ Thessalonice, 1911; vezi și Ion Matei, *Notes*, p.113; M. Guboglu, *Romanya Turkolojisi ve rumen dilinde türk sözleri hakkında bazı araştırmalar. Memleketimizde türk dilinin öğrenilmesi* (înfră abreviat: *Romanya Turkolojisi*), în „Xl. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel. Bildirilerden Aynbasım”, T.T.K.B., Istanbul, 1968, p.269.

⁵⁶⁹ Ion Matei, *Notes*, p.113, n.78 b.

⁵⁷⁰ Ali Cadir İzzet, *Dialog româno - turc*, București, 1897; vezi și Ion Matei, *Notes*, p.113.

⁵⁷¹ Gh. Popescu-Ciocănel, *Dicționar turc, în caractere turcești și latinești, cu pronunțarea figurată, la îndemâna tuturor...*, Ploiești, Tipografia „Democratul”, 1908, 16 p.

București, autorul a transliterat cu tuș negru c. 110 cuvinte-titlu turcești cu variantele lor. Trecând peste inconvenientele acestei munci de Sisif, se cuvine subliniată metoda imprimării termenilor „turcești” atât în alfabet arab cât și în cel latin, lărgind astfel sfera de utilitate științifică și practică a modestului dicționar-vocabular.

Mai bine întocmit, cu o finalitate practică precizată, având la bază o experiență îndelungată în ceea ce privește tehnica realizării dialogului româno-turc, a fost ghidul de conversație bilingv⁵⁷² elaborat de același Gh. Popescu-Ciocănel, în colaborare cu dr. Ibrahim Themo din Medgidia. Pe pagina de titlu autorii au precizat că acest ghid de conversație era destinat românilor și musulmanilor din Dobrogea, călătorilor români în Orient și celor din Orient în România.

În *prefață*, orientalistul român a reamintit faptul că însușirea limbii turcești era necesară românilor în activitatea diplomatică, comercială, turistică etc. în Imperiul otoman și în Levant, iar cunoașterea limbii române era necesară musulmanilor din România. Pornind de la aceste realități obiective, lucrării i s-a imprimat un pronunțat caracter practic: s-a simplificat subcapitolul destinat gramaticii, s-au redus lungimea și amplexarea propozițiilor, s-au realizat traduceri cât mai fidele ale expresiilor uzuale din cele două limbi⁵⁷³.

După prezentarea literelor alfabetului arab și a echivalentelor în cel latin, urmau 21 de dialoguri pe teme variate, din viața cotidiană, comportamentul în diferite locuri și situații, liste cu expresii la formele pozitivă, negativă, interogativă și interogativ-negativă la modurile și timpurile verbale principale, liste cu substantive, adjective, pronume, numerale, adverbe, prepoziții, conjuncții, interjecții etc.⁵⁷⁴. Ghidul de conversație mai conținea și un tabel unitar al conjugării verbului *olmak* (a fi) la cinci timpuri principale, schemă ce se întâlnea rar în lucrările analoge ale timpului și ce lipsește în cele elaborate în ultimele decenii în România⁵⁷⁵. În pagină, textul era ordonat pe trei coloane verticale: în stânga cuvintele și expresiile românești, în centru cele turcești în alfabet arab, iar în dreapta aceleași în alfabet latin.

Pe coperta a IV-a se anunța viitoarea editare a unui *Dicționar turc-român*, în două volume, aprox. 700-800 p., cu caractere tipografice arabe și latinești, elaborat de același autor, colaborator și editor fiind tot dr. Ibrahim Themo din Medgidia. Dar, din anumite motive, în 1915-1916 primul volum nu a văzut lumina tiparului, iar declanșarea luptelor pe frontul din Dobrogea în toamna anului 1916 a amânat *sine die* realizarea acestui grandios proiect lexicografic. Nici până astăzi, după opt decenii, nu avem o mare pereche de *dicționare român-turc* și *turc-român*, ce să cuprindă atât „vorbele istorice” cât și „vorbele populare” (după formulele arhicunoscute ale lui Lazăr Șăineanu), cu transliterația necesară în alfabet arab. Se impune deci cu necesitate elaborarea de către filologii și istoricii din cele două țări prietene a acestor atât de necesare *punți lexicografice* între limbile și popoarele român și turc.

Declanșarea celor două războaie balcanice și, mai ales, intervenția armatei române la sudul Dunării în 1913 au impus elaborarea unor vocabulare ce conțineau doar cuvinte uzuale, necesare realizării unor conversații simple și rapide cu

⁵⁷² *Idem*, *Conducătorul conversațiunei în românește și turcește*, Tipografia „Ișik”, Medgidia, 1915, 128 p.

⁵⁷³ *Ibidem*, pp. 3 - 6.

⁵⁷⁴ *Ibidem*, pp. 9 - 80.

⁵⁷⁵ *Ibidem*, pp. 81 - 84.

populația turcofonă din Peninsula Balcanică. Astfel, Ștefan Luscov⁵⁷⁶ și Mustafa H. Abdurrahmân⁵⁷⁷ sunt autorii a două modeste contribuții *ad-hoc*; ulterior, și C. S. Constante⁵⁷⁸ a avut preocupări în acest sens. Aceste ultime trei vocabulare, adresându-se unor necunoscători ai limbii turco-osmane, nu conțineau transliterația în alfabet arab a cuvintelor turcești.

Necesități de ordin practic și didactico-educativ au impus elaborarea unor manuale pentru studiul limbii turco-osmane, dicționare și ghiduri de conversație româno-turce și turco-române. *Abecedarul și gramaticile* limbii turco-osmane, elaborate în limba română, au oferit românilor din Imperiul otoman (dar și autodidacților de pretutindeni!) mijlocul de a-și însuși corect și sistematic limba oficială a statului otoman, prin intermediul căreia conaționalii noștri sud-dunăreni își puteau revendica, obține și apăra drepturile lor politice, culturale, naționale etc. și promova relații de afaceri în imperiu și în Levant. *Reprezentanta clasică*, și folosibilă încă și astăzi, după nouă decenii de la apariție, a acestei *prime direcții* de evoluție a preocupărilor de *orientalistică-turcologie* în domeniul didactico-lexicografic a fost *Gramatica limbei otomane* de Adam V. Cotula, comparabilă și chiar superioară la unele capitole *Gramaticii* lui Jean Deny. *Vocabularele, dicționarele și ghidurile de conversație* româno-turce și turco-române a doua direcție de evoluție a preocupărilor de *orientalistică-turcologie* în amintitul domeniu, cu un pronunțat caracter practic, complementare în fapt *gramaticilor* anterior amintite, se adresau atât românilor din România și Turcia, cât și musulmanilor din aceleași state, ceea ce reprezenta deja o lărgire a sferei de folosință, o punte lexicografică între cele două limbi vii. Aceste contribuții, modeste prin tematica abordată, destinația *ad-hoc*, aspect tipografic și paginație, nu erau decât promițătoare începuturi, ce pregăteau și anunțau un *mare dicționar turc-român* în două volume, c.700-800 p., rămas doar în stadiul de grandios proiect, datorită intrării României în primul război mondial (1916) și nerealizat nici până astăzi.

1.9. Preocupări de orientalistică-turcologie în domeniul literaturii populare și al folclorului turco-tătar

"Vecinătatea imediată" cu Imperiul otoman pe linia Dunării inferioare *ante* 1878, existența unei minorități turco-tătaro-găgăuze în Dobrogea, anexată de România în 1878, relațiile cordiale de colaborare și prietenie Româno-turce *post* 1878 etc. i-au influențat, subiectiv și / sau obiectiv pe unii oameni de cultură Români, buni cunoscători ai limbii turco-osmane, să manifeste preocupări și să întreprindă cercetări în sfera literaturii populare și a folclorului turco-tătar din România și din Peninsula Balcanică.

Astfel, Anton Pann, originar din Sliven (Bulgaria de Est), bun cunoscător al dialectului, literaturii populare și folclorului turcesc din estul Peninsulei Balcanice, a adunat și tradus în limba română numeroase povestiri cu subiecte pur turcești-

⁵⁷⁶ Ștefan Luscov, *Vocabular în limbile română, franceză, germană, turcă, greacă și bulgară*. București, 1913, 32 p.; ed. a II-a, 1915.

⁵⁷⁷ Mustafa H. Abdurrahmân, *Dicționar român - turc*, București, 1913, 11 p.

⁵⁷⁸ C. S. Constante, *Vocabular româno - bulgaro - turc*, București, 1916; pentru ultimele trei modeste contribuții, vezi și M. Guboglu, *Orientalistica română*, p. 337; I. Matei, *Notes*, p.113.

orientale⁵⁷⁹. Aceste povestiri și proverbe îi erau cunoscute folcloristului încă din copilărie, deoarece circulau pe cale orală în întreaga zonă balcanică și în Anatolia, bucurându-se de respectul și prețuirea țăranilor turci și ale re'âyâ-lelor creștine (supușilor creștini)⁵⁸⁰. Anton Pann a fost primul folclorist și traducător european care a adaptat și versificat în limba română savuroasa culegere de anecdote otomane *Letâyîf-i Nasr ed-Dîn Hoca*⁵⁸¹ (ce a fost „prima carte populară turcească [în caractere arabe]”⁵⁸²) sub titlul *Năzdrăvăniile lui Nastratin Hoge*⁵⁸³. Această primă ediție românească s-a bucurat la noi de un imens succes și de o largă circulație, fiind urmată de numeroase altele, conaționalii noștri savurând realmente întâmplările ce-l aveau ca erou pe popularul Nastratin Hoge, acest „Păcală sau Pepelea al turcilor”, șt din care năzdrăvănii se desprindeau proverbe și „morale” ce reprezentau chintesențe ale experienței și filosofiei populare turco-orientale.

Și Lazăr Șăineanu a studiat⁵⁸⁴ personalitatea acestui arhetip al literaturii populare turcești, subliniind realitatea că amintita culegere, *Anecdotele lui Nasr ed-Dîn Hoca* era, după *Kur'ân*, cea mai răspândită și mai citită carte turcească. Cu atât mai mult se cuvenea să fie amintit meritul de excepție al lui Anton Pann, care a tradus-o și versificat-o în limba română. Nastratin („ajutorul sau sprijinul credinței islamice”) Hoge, sinonimul lui Pepelea sau al lui Păcală din literatura populară românească, era tipul legendar al spiritului oriental, naiv, ușor influențabil, ghinionist. Poeziile populare turcești ce-l aveau ca erou pe acest personaj comic au circulat pe cale orală și apoi (din 1837) prin intermediul anterior amintitei culegeri. Versificate în limba română (1853), au influențat glumele populare românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și contribuțiile în acest domeniu ale lui Petre Ispirescu, Ion Creangă, Vasile Alecsandri etc.

Lazăr Șăineanu a mai analizat și *Jocul păpușilor și raporturile sale cu farsa Karğöz*⁵⁸⁵: asemănarea dintre jocul profan al păpușilor și datina religioasă a Vicleimului sau a irozilor era doar o simplă coincidență, iar introducerea de subiecte profane și triviale într-o reprezentare religioasă era de factură modernă și se explica prin caracterul popular al carnavalului organizat cu ocazia acestor sărbători, manifestare colectivă ce admitea excentricitate.

În continuare autorul a analizat comparativ cele două forme de manifestare ale mentalului țăranesc românesc și turcesc în timpul carnavalului ocazionat de mari sărbători religioase. Jocul păpușilor apăruse la români la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor. Elementele caracteristice ale acestei alegorii erau: cinismul dialogului, trivialitatea personajelor, comicul de limbaj al acestora; intercalarea în limbajul românesc a cuvintelor și frazelor străine; satirizarea moravurilor epocii; constituia rezultatul unei amalgamări cu o veche datină populară românească: irozii⁵⁸⁶.

Farsa Karğöz era un spectacol al teatrului popular turc de păpuși din evul mediu, prezentat în timpul carnavalului de Ramazan: aveau două personaje

⁵⁷⁹ *Povestea arabică*, București, 1837; *Proverburile sau Povestea vorbeii*, culese de Anton Pann, București, 1853, 168 p.; *Povestea vorbeii*, ed. a III-a, completată și ilustrată, cu o introducere de dr. Moses Gaster, Craiova, 1943.

⁵⁸⁰ M. Guboglu, *Orientalistica română*, p.339.

⁵⁸¹ În traducere: *Anecdotele lui Nasr ed-Dîn Hodja*, Istanbul, 1837, ediție cu alfabet arab; cuprindea doar 125 de anecdote.

⁵⁸² M. Guboglu, *Orientalistica română*, p.339.

⁵⁸³ București, 1853.

⁵⁸⁴ Lazăr Șăineanu, *Nastratin Hoge*, în „N.R.R.”, vol.I, nr.11 / 1 Iunie 1900, București, pp.503 - 504.

⁵⁸⁵ În vol. *Lui Titu Maiorescu. Omagiu. 25 Februarie 1900*, București, 1900, pp.281 - 287.

⁵⁸⁶ *Ibidem*, pp. 282 - 283; 287.

principale: *Karagöz* - paiața (turcul din popor) și *Hagi Aḥvāt* - uncheșul (turcul efendi cult). Elementele caracteristice erau: comicul de limbaj și de situație; satirizarea moravurilor și indivizilor din epocă. Farsa populară turcească *Karagöz* s-a bucurat de o mare răspândire în Moldova și Țara Românească între c. 1700 - c. 1850; substantivul propriu *Karagöz* s-a transformat în timp, într-unul comun: caraghios, comic, bufon, burlesc. Anterioară în timp jocului românesc de păpuși, farsa *Karagöz* a influențat într-o măsură importantă evoluția și tematica spectacolelor marionetelor autohtone⁵⁸⁷.

Acest studiu a cunoscut și o variantă în limba franceză⁵⁸⁸, iar Ignác Kúnos l-a tradus în limba germană⁵⁸⁹. A fost apreciat, folosit și citat de reputați specialiști străini și români în domeniul teatrului de marionete și de umbre turc: Georg Iacob⁵⁹⁰, Otto Spies⁵⁹¹, Metin And⁵⁹², Viorica Dinescu⁵⁹³, Cornelia Călin⁵⁹⁴.

Nicolae Iorga a tradus din limba franceză 191 de *Zicale turcești*⁵⁹⁵, după ediția franceză a lui J. A. Decourdemanche⁵⁹⁶. Deși istoricul român nu le-a tradus direct din limba turcă, totuși ediția sa a contribuit la popularizarea în spațiul românesc a bogatei zestre de înțelepciune populară turco-orientală, a reprezentat o nouă și importantă fereastră deschisă către mirificul univers al paremiologiei turco-orientale.

Ion Peretz a analizat succint maniera de reflectare a imaginii turcului în folclorul românesc, la nivelul mentalului colectiv⁵⁹⁷. Raporturile româno-otomane în evul mediu au avut la bază, a apreciat autorul, „hatișerifurile acordate de împărații otomani voievozilor Țărilor Române”, stabilindu-se raporturi de suzeranitate-vasalitate între cele două părți. În felul acesta s-a conservat statalitatea românească medievală. Perioada fanariotă a reprezentat un secol de exploatare crâncenă a Principatelor Române. După 1878 s-au stabilit, de comun acord, relații pașnice și de colaborare între cele două state și popoare, ele având în comun unele trăsături și caracteristici ale evoluției geografico-istorice, psihico-temperamentale etc. Ion Peretz a dat exemple de proverbe și zicători românești și turcești ce reflectau aceleași comportamente, trăiri, experiențe de viață etc. S-au adăugat la acestea alte proverbe și zicători ce reflectau imaginea „turcului” în mentalul colectiv românesc. Autorul a amintit și influența orientală asupra limbii române, a ceremonialului de la curțile domnești, portului, vieții cotidiene, regimului alimentar etc. S-au răspândit, de asemenea, la nordul Dunării, anecdote despre Nastratin Hogeia. Tradiția populară românească, la concluzionat Ion Peretz, a reflectat, printr-o bogată producție paremiologică, caracterul, firea, înfățișarea, moravurile etc. turcilor, aprecierile fiind realiste și obiective. În această contribuție, scrisă cu ocazia vizitei profesorilor și studenților turci în România în mai 1914, autorul a folosit, fără însă să citeze sau să

⁵⁸⁷ *Ibidem*, pp. 284 - 285.

⁵⁸⁸ *Idem*, *Les marionnettes en Roumanie et en Turquie*, în „Revue des traditions populaires”, vol.XVI, no.33 / 1901, Paris, pp.409 - 419.

⁵⁸⁹ În „Revue orientale pour les études ouralo-altaïques”, Budapest, 1900, pp.140 - 144.

⁵⁹⁰ Georg Iacob, *Das Schattentheater in seiner Wanderung vom Morgenland zum Abendland*, Berlin, 1901, *passim*.

⁵⁹¹ Otto Spies, *Türkisches Puppentheater*, Emsdetten, Westfalen, Lechte Verlag, 1959, p.22.

⁵⁹² Metin And, *Geneksal Türk Tiyatrosu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, p.144.

⁵⁹³ Viorica Dinescu, *Teatrul de umbre turc*, Editura Meridiane, București, 1982, pp.166 - 167; 222.

⁵⁹⁴ Cornelia Călin, *Aspects comparatifs entre le spectacle des marionnettes roumaines et le „Kargöz oyunu”*, în „III - nca Milletterası Türk Folklor Kongresi Bildirileri”, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987, pp.57 - 68, *passim*.

⁵⁹⁵ *Vezi supra nota nr.268.*

⁵⁹⁶ *Mille et un proverbes turcs*, recueillis, traduit et mis en ordre par I. A. Decourdemanche, Paris, 1878, VII + 122 p.

⁵⁹⁷ Ion Peretz, *Poporul turcesc și folclorul românesc*, în „V. R. .”, anul IX, nr.6 / Iunie 1914, Iași, pp.277-283.

amintească lucrarea *Influența orientală...* a lui Lazăr Șăineanu (1900). Articolul era o expresie elocventă a stării de spirit a opiniei publice românești, favorabilă unei relații normale, pașnice, cordiale cu statul și poporul turc.

Învățătorul Ion Dumitrescu și-a desfășurat activitatea didactică mai mulți ani în satul Pervelia, com. Tatlăgeac (jud. Constanța), locuit de minoritatea tătară, strângând o bogată colecție de folclor tătar și turcesc, pe care o va publica abia în primii ani după terminarea războiului reîntregirii naționale.

Unii oameni de cultură români, vorbitori cursiv sau colocvial ai limbii turco-osmano-tătare, au manifestat preocupări în domeniul studierii literaturii populare și al folclorului turco-tătar din Dobrogea și Peninsula Balcanică, finalizate prin traduceri în limba română ale unor proverbe, zicători, anecdote turco-orientale (Anton Pann, Nicolae Iorga), prin abordarea comparatistă a unor reprezentări populare de carnaval (jocul păpușilor, teatrul de marionete și / sau de umbre turc - Lazăr Șăineanu), prin considerarea unor considerații teoretice (Ion Peretz) sau prin debutul acțiunii de culegere de folclor turco-tătar din Dobrogea (Ion Dumitrescu).

Pot consemna și priorități în domeniu: Anton Pann, *primul traducător european al anecdotelor* lui Nasr ed-Dîn Hoca, sau Lazăr Șăineanu cu studiul comparatist anterior amintit, apreciat, folosit și citat în operele unor mari cercetători români și străini ai subiectului. Sfera literaturii populare și a folclorului turco-tătar nu putea lipsi din cadrul domeniului vast al preocupărilor de orientalistică-turcologie în perioada c. 1850-1916, completând contribuțiile din sfere conexe și reconfirmând caracterul unitar, inter- și pluridisciplinar al acestor manifestări istoriografice.

1.10. Privire de ansamblu asupra preocupărilor românești de orientalistică-turcologie în perioada 1878-1918

Noul statut politico-juridic internațional al României începând cu anii 1877-1878 - stat independent și suveran- a impus, obiectiv și subiectiv, reconsiderarea relațiilor pe multiple planuri cu Imperiul otoman, pe baza noilor realități concrete existente după încheierea Războiului pentru Independența țării. În „vecinătatea imediată” de la sudul Dunării, „turcul” nu mai era dușmanul secular, politic și cultural-religios, ci devenea „celălalt pașnic”, „partenerul de dialog”, care trebuia, fără prejudecăți și resentimente, re-studiat, re-cunoscut și înțeles cât mai bine și mai obiectiv, necesară dimensiune și manifestare mentală-ideatică pentru un nou model de conviețuire. Acest efort intelectual era benefic și pentru o deplină cunoaștere și înțelegere a propriei identități românești.

În acest context preocupările de orientalistică-turcologie sunt rezultate firești ale interogației intelectuale anterior amintite, fiind parte integrantă a procesului complex de evoluție și dezvoltare a istoriografiei românești în intervalul 1878-1918⁵⁹⁸. În cadrul acestor preocupări s-au conturat mai multe direcții de activitate: descoperirea, traducerea și editarea documentelor și cronicilor turco-osmane referitoare la trecutul istoric al românilor, otomanilor, altor popoare din S.-E. Europei în epocile medie și modernă; cercetări istorice propriu-zise; preocupări cu dorite finalități instituțional-didactice; cercetări etnografico-istorice; preocupări lexical-

⁵⁹⁸ Al. Zub, op. cit., pp.49-228; Lucian Boia, op. cit., pp. 140-144; 231-234; idem, *Evoluția științei istorice românești*, în „R.d.l.”, anul XXXIV, nr.7/1981, București, pp. 1233-1250; Frederick Kellogg, op. cit., pp. 52-56.

lingvistice; studierea toponimiei românești de origine „orientală”; elaborarea manualelor, ghidurilor de conversație și a dicționarelor necesare însușirii limbii turco-osmane; studierea literaturii populare și a folclorului turco-tătar din Dobrogea și din Peninsula Balcanică.

În perioada pe care o am în vedere, arhiviști, traducători și editori de documente, istorici, diplomați etc. au introdus în circuitul istoriografic românesc și european *câteva sute de acte otomane de diferite categorii*, descoperite și preluate din arhivele, bibliotecile, depozitele etc. statelor din apusul și centrul Europei, precum și, pentru prima dată, din instituțiile similare din Istanbul. Au fost publicate *doar traducerile sau rezumatele* în limbi europene ale originalelor otomane, și nu traducerile directe în limba română ale acestora, pentru că nu existau încă filologi și istorici români care să le fi realizat. Același inconvenient a caracterizat și editarea fragmentelor de *cronici otomane* referitoare la amintitul spațiu geografic și timp istoric: traducerile au avut la bază ediții în limbi europene ale manuscriselor otomane. Trecând peste aceste deficiențe de concepție și de metodă, sutele de izvoare documentare-cronistice otomane au oferit noi și valoroase informații istorice despre evoluția sud-estului european și a popoarelor care au locuit aici.

În cadrul *preocupărilor de orientalistică-turcologie cu conținut istoric* au fost trasate *trei direcții de cercetare*: studierea caracterului complex al relațiilor româno-otomane în evul mediu și în epoca modernă; *cercetarea* istoriei turcilor otomani și a statului otoman în intervalul: sec. XIV - începutul sec. XX, fără ca o delimitare clară și precisă între cele două direcții să se poată realiza; *analiza* originii, organizării și evoluției *re'âyâ*-lelor (*kazâ*-lelor) otomane de la nordul Dunării inferioare; întrepătrunderea și complementaritatea acestora au caracterizat evoluția preocupărilor istorice de orientalistică-turcologie. În ce privește *a doua direcție* de investigație științifică, se cuvin a fi amintite contribuțiile de valoare europeană ale lui Nicolae Iorga (G. O. R.) și T. G. Djuvara (*Cents projects de partage de la Turquie*), lucrări de referință timp de peste o jumătate de secol, cu informații și concluzii valabile încă și astăzi.

În intervalul 1878-1918 unii licențiați români convinși pe deplin de utilitatea cercetărilor orientalistice-turcologice pentru istoriografia românească, *s-au specializat* în studiul limbilor și civilizațiilor islamice în diferite centre universitare de tradiție (Paris, Cairo, Viena, cu stagii de cercetare și documentare la Leipzig și Istanbul): Lazăr Șăineanu, Constantin Șăineanu, Gh. Popescu-Ciocănel, Silvestru Octavian Isopescu, Andrei Antalfy, iar Th. Avr. Agulletti și Nicolae Iorga au dus o continuă campanie de popularizare în România a necesității studiilor de orientalistică-turcologie pentru cunoașterea istoriei relațiilor româno-otomane, a popoarelor din „lumea otomană” și a formării de specialiști orientaliști-turcologi. Totuși, datorită unor împrejurări obiective nefavorabile, nici unul dintre acești specialiști români în orientalistică-turcologie *nu a reușit să obțină înființarea unei catedre universitare* de profil în România și onorarea ei cu o activitate didactico-științifică prestigioasă, deși au existat inițiative în acest sens (Universitatea din București, anul universitar 1906-1907). Pe de altă parte, numeroși români sud-dunăreni au absolvit școli medii și superioare cu predare în limba turco-osmană din Imperiul otoman, desfășurându-și apoi activitatea în aparatul administrativ otoman, pe lângă consulatele românești din statul sultanilor sau pe lângă Ministerul român al Afacerilor Străine. Cu precizie și precizate finalități politico-strategico-științifico-didactice, istoricul *per excellentiam* al Imperiului otoman, al relațiilor româno-

otomane și al popoarelor balcanice, Nicolae Iorga, a înființat un *Institut pentru studiul Europei Est-Orientale* (1913-1914), în care instituție fondatorul a introdus un *curs practic de limba turcă*, cu o activitate concretă abia în perioada interbelică.

Mult mai modeste decât în alte domenii ale orientalisticii-turcologiei, *preocupările etnografico-istorice* au atras atenția asupra locuitorilor de origine tûrcică din România, musulmani (turci și tătari) sau creștini ortodocși (găgăuzi), deschizând și anticipând un promițător câmp de cercetare inter- și pluridisciplinară, ce-și va lărgi orizontul în perioada interbelică, când Basarabia și sudul Dobrogei, unde locuiau grupuri compacte ale acestor minorități, vor reintra în componența statului național unitar român.

Preocupările lexical-lingvistice au fost activități firești în spațiul geografico-istoric românesc, ținând seama de vechimea semimilenară a relațiilor româno-otomane și de influențele turco-orientale în limba și cultura română. Oameni de cultură și filologi au atras atenția și au studiat aceste *elemente și influențe orientale* (I. H. Rădulescu, G. Barițiu, A. Cihac, B. P. Hașdeu, Lazăr Șăineanu, Th. Löbel, Gh. Popescu-Ciocănel), lucrarea de referință fiind *Influența orientală asupra limbei și culturei române* (1900), a lui Lazăr Șăineanu, valoroasă și actuală încă după aproape un secol de la apariție, fără consultarea căreia nu se poate elabora un studiu temeinic și serios în acest domeniu.

Modestele investigații științifice asupra *toponimiei de origine orientală* din România au readus în actualitate denumiri vechi de sute de ani, condamnate indirect la uitare în epoca modernă, și au prefațat studiul unui nou aspect al relațiilor româno-tûrcico/orientale: cel reprezentat de *toponimie*.

Necesități de ordin practic și didactico-educativ au impus elaborarea unor *manuale pentru studiul limbii turco-osmane*, *dicționare* și *ghiduri de conversație* româno-turce și turco-române, destinate românilor și turcilor de pe cele două maluri ale Dunării. *Lucrarea clasică* rămâne încă și astăzi *Gramatica limbei otomane* (1905), elaborată de Adam V. Cotula într-o manieră originală, comparabilă și chiar superioară la anumite capitole *Gramaticii* similare a lui Jean Deny, cea mai valoroasă și mai renumită contribuție internațională în domeniu.

Au fost studiate, de asemenea, *literatura populară și folclorul turco-tătar* din Dobrogea și din Peninsula Balcanică, realizându-se traduceri în limba română ale unor proverbe, zicători, anecdote turco-orientale. Mai menționez: abordarea comparatistă a unor reprezentații populare româno-orientale de carnaval (jocul păpușilor, teatrul de marionete și/sau de umbre turc), debutul acțiunii de culegere de folclor turco-tătar din Dobrogea. Anton Pann a fost *primul traducător european* (1853) al celebrelor *anecdote* ale lui *Nasr ed-Dîn Hoca* (în limba română).

Activitatea științifică din perioada interbelică a orientaliștilor-turcologi formați și/sau afirmați ca oameni de știință în perioada antebelică s-a caracterizat prin *diversitatea evoluțiilor*. *Nicoale Iorga* a continuat să studieze istoria Imperiului otoman și a relațiilor româno-otomane, completând, prin contribuții de mai mică întindere, masiva *G. O. R.* (1908-1913), dar nereușind elaboreze și să editeze o nouă ediție, revizuită și augmentată, a celebrei sinteze. *Lazăr Șăineanu* s-a stabilit în 1901 în Franța și nu s-a mai preocupat apoi de continuarea cercetărilor referitoare la *influența orientală* și nu a mai elaborat și publicat o nouă ediție a operei sale din 1900. Fratele său, *Constantin Șăineanu*, a fost nevoit, obiectiv, să renunțe la o carieră orientalistică-turcologică încă înainte de 1914, pentru care avea totuși pregătirea necesară de specialitate. *Gh. Popescu-Ciocănel* nu a mai scris și publicat

nimic până la moartea sa prematură (1929). *Andrey Antalfy* a redactat cele mai importante contribuții ale sale în deceniile interbelice.

În perioada 1878-1918 în istoriografia românească s-au manifestat deci *reale preocupări* de orientalistică-turcologie în diferite direcții de cercetare, cu valoare, importanță și întindere inegale. Preocupările românești au fost reprezentate în cadrul preocupărilor internaționale în domeniu de Nicolae Iorga (G.O.R./1908-1913), T. G. Djuvara (*Cents projects de partage de la Turquie*/1914), Lazăr Șăineanu (*Influența orientală asupra limbei și culturai românei*/1900), Adam V. Cotula (*Gramatica limbei otomane*/1905) și de Anton Pann (*Năzdrăvăniile lui Nastratin Hoge* / traducere în limba română - 1853).

Preocupările românești de orientalistică-turcologie au încercat și au reușit, în general, să se situeze la nivelul celor internaționale în domeniu, unele dintre ele depășind chiar cu succes acest prag valoric: N. Iorga cu G.O.R.. Contribuțiile românești au reprezentat, în majoritate, reflectarea în istoriografia națională a direcțiilor și tendințelor tematice de cercetare în domeniu pe plan internațional. O lăudabilă excepție trebuie însă subliniată: *inițiativa personală* a lui N. Iorga de a elabora G.O.R., materializată abia în cadrul colecției germane „Geschichte der europäischen Staaten”, coordonată de A. H. L. Heeren, F. A. Likert, W. von Giesebrecht și de K. Lamprecht. Preocupările autohtone nu se puteau situa în afara procesului firesc și obiectiv de dezvoltare a preocupărilor internaționale de orientalistică-turcologie. Influențele și interferențele reciproce, realități obiective și necesare în cadrul procesului general, pe plan mondial, de afirmare și impunere a istoriei ca știință, au fost benefice ambelor părți.

Istoria istoriografiei române în perioada 1878-1918 nu se poate scrie fără a analiza contribuțiile românești de orientalistică-turcologie, fără a preciza rolul și locul acestora în dezvoltarea generală a fenomenului istoriografic național. Preocupările românești în domeniu au reprezentat una din cele mai interesante și mai incitante pagini ale istoriografiei românești, o dovadă a deschiderii spiritului românesc către universalitate, o încercare de stabilire și clarificare a locului și rolului românilor în istoria universală, o manifestare concretă a împlinirii naționalului prin universal și a universalului prin național. Orice sinteză a evoluției istoriografiei românești în perioada anterior amintită, ce ignoră analiza și înglobarea preocupărilor de orientalistică-turcologie în cadrul general, se dovedește a fi unilaterală și incompletă.

Cum, de altfel, nu se poate scrie *istoria orientalisticii-turcologiei mondiale* în aceeași perioadă fără a insista asupra preocupărilor românești în domeniu, fără a preciza locul și rolul acestora în evoluția și dezvoltarea generală a anterior amintitelor manifestări istoriografice. În fapt, orientalistica-turcologia mondială este suma diferitelor preocupări naționale în acest domeniu istoric, cu influențele și interferențele reciproce respective. Iar preocupările românești și-au adus contribuția lor, mai mult sau mai puțin semnificativă, dar nu de neglijat și/sau de ironizat, la individualizarea acestei ramuri și discipline istorice.

Abrevieri

- "A." : "Arabica", Leiden;
- "A.A.R.M.S.I." : "Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", București;
- "A.B." : "Analele Brăilei", Brăila;
- "A.D." : "Arhiva Dobrogei", Constanța-București;
- "A.G.A." : "Anuar de Geografie și Antropologie", București;
- "A.G.N.T." : "Archiv für Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik", Leipzig;
- "A.I.É.S.E.E. Bulletin" : "Association Internationale d'Études Sud-Est Européen. Bulletin", Bucarest;
- "A.I.I.A.X.I." : "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol» din Iași, 1964–1989, Iași;
- "A.I.I.N.C." : "Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj", Cluj;
- "A.I.I.X.I." : "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol» din Iași, 1990..., Iași;
- "A.I.R." : "Arhiva Istorică a României", București;
- "An. D." : "Analele Dobrogei", Constanța-Cernăuți;
- A.N.R., D.A.I.C.B. : Arhivele Naționale ale României, Direcția Arhivelor Istorice Centrale, București;
- A.N.R., D.J.I. : Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Iași;
- A.N.R., D.M.B. : Arhivele Naționale ale României, Direcția Municipiului București;
- "A.O." : "Archiv Orientalni", Praga;
- "A.R." : "Arhiva Românească", București;
- ar. : arab;
- "A.S.Q." : "Arab Studies Quarterly", U.S.A.;
- "A.Ș.U.I.I." : "Analele Științifice ale Universității «Al. I. Cuza» – Iași. Istorie", Iași;
- "A.U.B.I." : "Analele Universității din București. Istorie", București;
- "A.Z.G." : "Armeen-Zeitung Jildirim", Damasc;
- "B." : "Balcania", București;
- B.A.R. : Biblioteca Academiei Române, București;
- "B.C.I.R." : "Buletinul Comisiunii Istorice a României", București;
- "B.C.M.I." : "Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", București;
- B.C.U.I. : Biblioteca Centrală Universitară– Iași;
- "B.I.É.E.S.O." : "Bulletin de l'Institut pour l'Étude de l'Europe Sud-Orientale", Bucarest;
- "B.O.R." : "Biserica Ortodoxă Română", București;
- "B.S.G.R." : "Buletinul Societății Geografice Române", București;
- "B.S.N.R." : "Buletinul Societății Numismatice Române", București;
- "B.Z." : "Byzantinische Zeitschrift", Leipzig;
- c. : circa...;
- "C.E.M.O.M.T.I." : "Cahiers des Études sur la Méditerranée Orientale et le Monde Turco-Iranien", Paris;
- "C.I." : "Cercetări Istorice. Revistă de istorie românească", Iași;
- "C.L." : "Convorbiri Literare", Iași-București;
- "C.L.S.O." : "Caietele Laboratorului de Studii Otomane", București;

- d. : dosar (arhivistic);
 "D.A.Z." : "Deutsche Allgemeine Zeitung", Berlin;
 "D.R." : "Dacoromania", Cluj;
 "D.R.G." : "Deutsche Rundschau für Geographie", Wien-Leipzig;
- e.c. : era creștină;
 E.I.S.L.A. : *Enciclopedia Italiana di Scienze, Lettere ed Arte*, Roma;
 E.Ș.E. : Editura Științifică și Enciclopedică, București;
 E.S.S. : *Encyclopedia of the Social Sciences*, New York;
 "E." : "Die Erde", illustrierte Monatsschrift für Länder und Volkerkunde, Weltverkehr und Kulturpolitik, Dresden;
 "Euph." : "Euphoron", Zeitschrift für Literaturgeschichte, Wien und Leipzig;
- f. : fila;
 f.a. : fără an;
 fasc. : fascicola/fascicolele;
 f.f. : filele;
 "F.F." : "Forschungen und Fortschritte", Berlin;
 F.L.F.B. : Facultatea de Litere și Filosofie din București;
 F.L.F.I. : Facultatea de Litere și Filosofie din Iași;
 "F.Z." : "Frankfurter Zeitung", Frankfurt am Main;
- "G.B." : "Glasul Bisericii", București;
- H. : Hegira (*Hicre*);
 "H." : "Hrisovul", București;
 "H.B." : "Hessische Biographien", Darmstadt;
 "H.C." : "Hamburgischer Correspondent", Hamburg;
- I.A. : *İslâm Ansiklopedisi*, Istanbul-Ankara;
 "I." : "Der Islam", Berlin;
- "J.A." : "Journal Asiatique", Paris;
 "J.A.K." : "Jahrbuch der asiatischen Kunst", Leipzig;
 "J.J.T." : "Jugoslavija. Jugoslovenski Turizam", Split, III, 1930;
 "J.T." : "Jugoslovenski Turizam", Split, I-II, 1929;
- "L.F." : "Lebensläufe aus Franken", München und Leipzig;
- m./mem. : memoriul.../memoriile...
 "M." : "Morgenblatt", Zagreb;
 "M.'a." : "Al-Mustaqbal al-'arabi", Cairo;
 M.A.S. : Ministerul Afacerilor Străine (din România), București;
 "M.D.T.V." : "Mitteilungen der Deutsch-Türkischen Vereinigung", Berlin;

- M.E.N. : Ministerul Educației Naționale, București;
 "M.G.W.J." : "Monatschrift zur Geschichte und Wissenschaft der Judentums", München;
 "M.I." : "Magazin Istoric", București;
 "M.M.S." : "Mitropolia Moldovei și Sucevei", Iași;
 "M.N.N." : "Münchener Neusten Nachrichten", München;
 "M.O.G." : "Mitteilungen zur Omanischen Geschichte", Wien–Hannover;
 "Ms." : "Manuscriptum", București;
 "M.S.O.S.II.Ab.W.S." : "Mitteilungen des Seminars für orientalischen Sprachen. II. Abteilungen, Westasiatischen Studien", Berlin;
 "M.S.S.I." : "Memoriile Secției de Științe Istorice" ale Academiei Române, București;

 n. : notă;
 "N.G.H." : "Nachrichten der Giessener Hochschulgesellschaft", Giessen;
 "N.O." : "Die Neue Orient", Berlin;
 "N.R.R." : "Noua Revistă Română", București;

 "O." : "Die Oberpfalz", Kallmünz;
 "O.M." : "Oriente Moderno", Roma;
 "O.R.P.R." : "Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române", București;

 p. : pagina;
 "P.O." : "Przegląd Orientalistyczny", Warszawa;
 pp. : paginile;

 "R.A." : "Revista Arhivelor", București, s.v. și s.n. ;
 "R.dl." : "Revista de Istorie", București;
 "R.É.I." : "Revue des Études Islamiques", Paris;
 "R.É.S.E.E." : "Revue des Études Sud–Est Européen", Bucarest;
 "R.F.R." : "Revista Fundațiilor Regale", București;
 "R.H." : "Revue Historique", Paris;
 "R.H.S.E.E." : "Revue Historique du Sud–Est Européen", Bucarest;
 "R.I." : "Revista Istorică", București;
 "R.I.A.F." : "Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie", București;
 "R.I.R." : "Revista Istorică Română", București;
 "R.I.T.L." : "Revista de Istorie și Teorie Literară", București;
 rom. : român, românesc;
 "R.R.H." : "Revue Roumaine d'Histoire", Bucarest;
 "R.S.O." : "Revista degli Studi Orientali", Roma;

 s. : seria...;
 "S." : "Der Sammler", beletristische Beilage zur "Augsburger Abendzeitung", Augsburg;
 "S.A.I." : "Studii și Articole de Istorie", București;
 "S.A.O." : "Studia et Acta Orientalia", Bucarest;
 "S.M.I.M." : "Studii și Materiale de Istorie Medie", București;
 s.n. : serie nouă...;
 "S.O.F." : "Sudostforschungen", München;

"S.R.dI."	: "Studii. Revistă de Istorie", București;
"S.T."	: "Studii Teologice", București;
s.v.	: serie veche...;
subl.	: subliniere/sublinieri;
t.	: tomul...;
"T."	: "Der Tag", Berlin;
tc.	: turc, turcesc;
"T.M.I.R."	: "Tezauru de Monumente Istorice pentru România", București;
"T.R."	: "Transylvanian Review", Cluj-Napoca;
U.B.	: Universitatea din București;
U.B.R.	: U.B.–Rectoratul;
U.I.	: Universitatea din Iași;
U.I.R.	: U.I.–Rectoratul;
"V.B."	: "Viața Basarabiei", Chișinău;
"V.R."	: "Viața Românească", Iași;
vol.	: volum/volume;
"W.I."	: "Die Welt des Islams", Berlin;
"Z.B."	: "Zentralblatt für Bibliothekswesen", Leipzig;
"Z.D.M.G."	: "Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft", Leipzig;

Considérations sur les préoccupations roumaines d'orientaliste-turcologie entre 1878-1918

(Résumé)

Le nouveau statut politico-juridique international de la Roumanie dès 1877-1878 – État indépendant et souverain – a exigé, d'une manière objective et subjective, la reconsideration des relations, sur des multiples plans, avec l'Empire Ottoman, vu les nouvelles réalités concrètes existantes après la fin de la Guerre pour l'Indépendance du pays. Dans „le voisinage immédiat” du sud du Danube, „le Turc” n'était plus l'ennemi séculaire, politique et culturel-religieux, mais „l'autre paisible”, „le partenaire de dialogue”, qui, sans préjugés ni ressentiments, devait être étudié de nouveau, re-connu et compris le mieux possible et plus objectivement; c'était une dimension et une manifestation mentale et d'idées nécessaires pour un nouveau modèle de cohabitation. Cet effort intellectuel était bénéfique aussi pour une parfaite connaissance et intelligence de notre propre identité roumaine.

Dans ce contexte, les préoccupations d'orientaliste-turcologie sont les résultats normaux de l'interrogation intellectuelle dont on a parlé; elles font partie du

procès complexe d'évolution et de développement de l'historiographie roumaine entre 1878-1918. Plusieurs directions se sont mises en évidence: la découverte, la traduction et la publication des documents et des chroniques turc-ottomans relatifs au passé historique des Roumains, des Ottomans et d'autres peuples du Sud-Est de l'Europe à l'époque médiévale et moderne; des recherches historiques proprement dites; des préoccupations voulant avoir les buts institutionnels et didactiques; des recherches ethnographiques et historiques; des préoccupations lexicales et linguistiques; l'étude de la toponymie roumaine d'origine „orientale”; l'élaboration des manuels, des guides de conversation et des dictionnaires nécessaires à l'acquisition de la langue turque-ottomane; l'étude de la littérature et du folklore turcs et tatars de Dobrogea et de la Péninsule Balcanique.

Les archivistes, les traducteurs et les éditeurs de documents, les historiens, les diplomates etc., ont introduit dans le circuit historiographique roumain et européen quelques centaines d'actes ottomans de différentes catégories, actes découverts et pris des archives, des bibliothèques, des dépôts etc., des États de l'Ouest et du Centre de l'Europe ainsi que pour la première fois, des institutions ou les traductions directes en roumain car il n'y avait pas encore de philologues et d'historiens capables de les faire. La publication des fragments des chroniques relatives au même espace géographique et historique ont eu à la base des documents rédigés dans des langues européennes des manuscrits ottomans.

On a tracé trois directions de recherche dans le cadre des préoccupations d'orientaliste-turcologie: l'étude du caractère complexe des relations roumaino-turques au Moyen-Age et à l'époque moderne; la recherche de l'histoire des Turcs ottomane et de l'Etat ottoman dans l'intervalle: XIV-e siècle – début du XX-e siècle, sans une limite claire entre les deux directions; l'analyse de l'origine, de l'organisation et de l'évolution des **kazas** ottomans du nord du Danube inférieur. Leur interpénétration et leur complémentarité ont caractérisé l'évolution des préoccupations historiques. En ce qui concerne cette deuxième direction il faut rappeler les contributions de valeur européenne de Nicolae Iorga (**G.O.R.**) et de T.G. Djuvara (**Cents projets de partage de la Turquie**), ouvrages actuels aujourd'hui encore.

Entre 1878-1918 certains intellectuels roumains convaincus par l'utilité de ces recherches pour l'historiographie roumaine se sont spécialisés dans l'étude des langues et des civilisations islamiques à Paris, Caire, Vienne, Leipzig et Istanbul. Lazăr Șăineanu, Constantin Șăineanu, Gh. Popescu-Ciocânel, S. O. Isopescu, Andrei Antalfy, Th. Avr. Aguletti et N. Iorga ont introduit en Roumanie l'idée de la nécessité des études d'orientaliste-turcologie pour connaître l'histoire des relations roumaino-turques des peuples du „monde ottoman” et pour former des spécialistes dans ce domaine.

L'historien **per excellentiam** de l'Empire ottoman, l'orientaliste **sui - generis** N. Iorga, a mis les bases d'un Institut pour l'Étude de l'Europe Est-Orientale (1913-1914), où il a introduit un **cours pratique** de langue turque.

Beaucoup plus modestes, les préoccupations ethnographico-historiques ont attiré l'attention sur les habitants d'origine turque de Roumanie, musulmans (Turcs et Tatars) ou sur les chrétiens orthodoxes (gagaouzes); on a ouvert la voie à la recherche inter- et pluridisciplinaire qui deviendra plus importante pendant l'entre deux guerres, quand la Dobrogea et la Bassarabie entreront dans l'espace roumain.

Les préoccupations lexico-linguistiques ont été importantes: I. H. Rădulescu, G. Barițiu, A. Cihac, B. P. Hașdeu, Lazăr Șăineanu, Th. Löbel, Gh. Popescu-Ciocănel ont étudié les éléments et les influences orientales dans la culture et la langue roumaine: *Influența orientală asupra limbei și culturii române* (1900) de L. Șăineanu est le livre le plus important, valable aujourd'hui encore.

Les modestes investigations scientifiques sur la toponymie d'origine orientale de Roumanie ont remis en actualité des noms vieux depuis des centaines d'années et ont mis les bases de l'étude d'un nouveau aspect des relations roumaino-turques/orientales: *la toponymie*.

Des besoins d'ordre pratique et didactico-éducatif ont exigé l'élaboration des manuels pour l'étude de la langue turco-osmane, des dictionnaires et des guides de conversation destinés aux Roumains et aux Turcs des deux côtés du Danube. *Gramatica limbei române* (1905) écrite par Adam V. Cotula est supérieure, de certains points de vue, à celle de Jean Deny (*Grammaire de la langue turque. Dialecte osmanlis*, Paris, 1921).

On a aussi étudié la littérature populaire et le folklore turco-tatar de Dobrogea et de la Péninsule Balkanique; on a traduit en roumain des proverbes, des anecdotes turco-orientales; on a abordé d'une manière comparative des représentations populaires roumaino-orientales de carnaval (le jeu des poupées, le théâtre des marionnettes et/ou celui d'ombre turc); on a commencé à recueillir le folklore turco-tatar de Dobrogea. Anton Pann a été le premier traducteur européen (1853) des célèbres anecdotes de Nasr ed-Dîn Hoca (Nastratin Hogeia - en roumain).

Entre 1878-1918, dans l'historiographie roumaine se sont manifestées de réelles préoccupations d'orientaliste-turcologie dans divers domaines, à valeur, importance et grandeur inégales.

En général, ces préoccupations ont essayé et ont réussi se situer au niveau international du domaine, N. Iorga avec son *G.O.R.* dépassant ce niveau.

On ne peut pas écrire l'histoire de l'historiographie roumaine pour 1878-1918 sans analyser les contributions roumaines d'orientaliste-turcologie, sans préciser leur rôle et leur place dans le développement général du phénomène historiographique national.

De la même manière on ne peut pas écrire l'histoire de l'orientaliste-turcologie mondiale pour la même période sans insister sur les préoccupations roumaines dans ce domaine, sans préciser leur place et leur rôle dans l'évolution et le développement général des manifestations historiographiques déjà évoquées.